

PAUL GENDROP

MAYALAR

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 43

2. BASKI

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 43

D

Paul Gendrop

Paul Gendrop Mexico Ulusal Özerk Üniversitesi'nde ve Paris I Üniversitesi'nde profesördür.

Gendrop, Paul
Mayalar
ISBN 978-975-298-245-1 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Ağustos 2019, Ankara, 128 sayfa
Kültür Kitaplığı: 43; Tarih: 13

MAYALAR

Paul Gendrop

DOST

ISBN 978-975-298-245-1

Les Mayas
Paul Gendrop

Birinci baskı, Ağustos 2006, Ankara
İkinci baskı, Ağustos 2019, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No:* 12386
Karanfil Sokak No: 11/4, Kızılay 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 419 18 51
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No:* 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak No: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

XV. yüzyılda İspanyol fethi gerçekleştiğinde Kolombön-cesi Amerika'nın kültürel panoramasına iki büyük halk egemendi: Kuzey Amerika'nın güney ucuna doğru, Meksika'nın yüksek yaylalarında yaşayan Aztekler ve Güney Amerika'nın And bölgesindeki İnkalar. Her iki durumda da, genç ve savaşçı bu halklar üç bin yıl boyunca peş peşe gelmiş yerli halkların son derece karmaşık zincirinin son halkalarını oluşturuyorlardı. Eski Meksika bağlamında –ya da, daha yerinde bir deyişle, bugünkü Meksika'yla birlikte Orta Amerika– bu eski uygarlıkların en parlaklarından biri, hiç kuşkusuz, Mayalar uygarlığıydı.

Ama İspanyollar –Guatemala'nın yüksek bölgelerinde ya da Yucatán Yarımadası'nda– az ya da çok doğrudan Maya koluna ait olan halklarla ilişkiye girdiklerinde, klasik Maya ihtişamı altı ya da yedi yüzyıl önce sönmüştü; tahrip olan, tropikal ormanın yuttuğu yerleşme bölgelerinin çoğu unutulmuştur. Terk edilen yerlerin keşfedilmesi ve sistematik biçimde işlenmesi için XIX. yüzyılın beklenmesi gerekmiştir; ve yavaş yavaş bazı dağınık kroniklerin ışığında, arkeoloji ve etnoloji gibi bilimlerin yardımıyla bir uygarlığın görün-

tüsü fışkırır ve bir yandan da kimi zaman fantezist, çoğu zaman romantik hipotezler ortaya çıkar: sözgelimi çalışkan ve son derece barışçı bir halkın, sık ormanlarla korunan bölgelerinde kendilerini sadece yıldızlara adamış bir halkın yaşadığı, gerçek anlamda "altın çağ" olan eski Maya İmparatorluğu'nu işitmeyen var mıdır?... Bu tür bir klişenin bütünüyle yanlış olduğu söylenemese de oldukça basit olduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle, biz bu çalışma çerçevesinde bu konuyla ilgili bilgilerimizin bugünkü durumu üstünde duracağız ve bir yandan da Mayaları Orta Amerika'nın daha geniş bir çerçevesi içine oturtacağız; çünkü Mayaları başlı başına bir olgu gibi irdeleme iddiası ne İtalyan *Quattrocento*'sunu (sanat ve edebiyat bağlamında XV. yüzyıl) ne de Yunan-Roma Antikitesi'ni dikkate alan Fransa'da Rönesans üstüne bir inceleme kadar boş ve anlamsız bir çalışma olurdu.

Palenque Sarayı'nın sütunlarından birinin dibindeki mermer süslemeden ayrıntı.

I. Bölüm

KÖKENLER

Amerika kıtasında insanın varlığı otuz-kırk bin yıl öncesinden öteye gitmez. Dolayısıyla, Amerika yerlisinin kökenleri başka bir yerdir ve bu saptama "Yeni Dünya" teriminin kullanımına ek bir doğruluma getirir. Binlerce yıl boyunca geniş bir köprü oluşturan Bering Boğazı, buzlarla kaplandığı bir dönemde, kesinlikle bu yeni toprakların sunduğu muazzam kaynağın –özellikle de av olanaklarının– peşindeki sürekli göç dalgalarının muhtemelen büyük bölümünü oluşturan Asyalılara geçiş sağlamıştır. Kuzeybatıdan girişi sağlayan bu yeni yolun varlığı, daha yakın dönemlere tarihlenen, Atlantik'ten çok Pasifik'i kullanan olası denizyolu ilişkilerini kesinlikle dışlamaz.

Yüzyıllar boyunca bu şekilde nüfuslanan Amerika kıtasının tümünde yavaş yavaş ilkel yaşam işaretleri ortaya çıkar: av, balıkçılık, bitki ve yabani meyve toplayıcılığı... Bunlar kimi zaman az ya da çok uzman küçük toplulukların ayrı ayrı gerçekleştirdikleri etkinliklerdir. Sepetçilik ve çe-

şitli bitkilerden örmecilik bu "küçük gruplar"ın en eski gelenekleri arasında yer alır. Bir taş sanayisinin gitgide daha fazla ortaya çıkan izleri –özellikle mermi olarak kullanılan kırık taş parçaları– mamut ve daha başka bazı tarihöncesi türlerin yeniden canlandırılmasına olanak verir (sözgelimi Tepexpan ve Orta Meksika'nın başka yerleşim bölgelerinde).

Çağımızdan önceki VIII. binyıla doğru, buzulların erimesiyle birçok radikal değişme gerçekleşmiştir. Bir yandan Asya'ya doğru geçiş durduğundan Amerika kıtası dünyadan neredeyse bütünüyle soyutlanır ve –daha sonraki kültürel gelişmesinin özüyle ilgili olarak– Yeni Dünya'nın "keşfi"nden önceki olası deniz bağlantıları ortasında tek başına kalır. Ve –birçok uzmanın belirttiği gibi– bu hipotezler doğru çıksalar da Kolomböncesi dönemin kültürel gelişmesinin son dokuz ya da on bin yılını neredeyse bütünüyle "dış dünyadan kopuk" bir olgu gibi düşünmek gerekir.

I. – Yerleşik yaşamın ve tarımın başlangıcı

Öte yandan, mevsimlerle ilgili –ve çevresel– dönüşümler çok sayıda hayvan türünün yok olmasına yol açtığından ve insana hayatta kalma bağlamında yeni sorunlar getirdiğinden Orta Amerika'nın birçok bölgesinde İÖ 7.000 yıllarında yerleşik yaşama doğru bir geçiş başlamıştır. Av olanakları genellikle azalırken toplayıcılık ön plana çıkar ve binlerce yıl içinde yavaş yavaş tarıma dönüşür. Böylece, çok sınırlı boyutlarda –İÖ 7.000-5.200 arasında– mısır, fasulye (esmer, kara) ve bazı kabakgiller ortaya çıkar: daha

sonra, Orta Amerika beslenme alışkınlığının temelini oluşturan ünlü "üçleme" yaygınlık kazanacaktır: çok çeşitli biberlerle çeşnilendirilen ve daha sonraları yavaş yavaş domates, avokado, tatlı patatesle (aynı zamanda manyoka ve başka yumrular) tamamlanan yiyecekler; bu mutfakta ayrıca hindi ve *ixcuintli* (ya da bir tür Meksika köpeği), bazı kümes hayvanları, her bölgenin fauna ve florasına göre değişen birçok kaynaktan gelen yiyecekler de bulunur.

Tüm bu kaynaklar arasında mısır özellikle Orta Amerika'nın başlıca besin maddesi olacaktır, öyle ki, dünyanın yaradılışıyla ilgili bazı efsanelerde belirleyici bir rol yüklenecektir bu besine ve her halkın mitolojisinde mısır –daha sonra göreceğimiz gibi– farklı şekillerde kutsallaştırılacaktır. Bu nedenle, eski Meksika'nın bu bölgelerinde kökenler ve mısırın besin maddesi haline getirilmesi sorununa eğildiğimizde kolayca gerçek bir "yaratıcılık"tan, bir mısır "mucizesi"nden söz etmek mümkündür; gerçekten de, insan bilinçli olmaktan çok içgüdüsel bir tavırla bu basit bitkiyi binlerce yıl süren bir melezleştirme ve özen sayesinde bugün bildiğimiz şahane başaklar haline getirmiştir.

Bu besin maddesine dönüştürme sürecine –bu süreçte insan bitkiye gitgide daha bağımlı hale gelir, ona özen gösterir ve kaderini değiştirir– bu insanı sürekli yerleşmeye götüren başka bir faktörü eklememiz gerekiyor: ölülerini yerleşim bölgeleri yakınlarına gömme ihtiyacı. Ve bu ölü kültü –bir ebediyet ihtiyacını yansıtan ve neredeyse zorunlu olarak en iyi bir "öte dünya" inancını içeren– ancak yüzyıllar içinde belirginleşerek ve gitgide sungularla zenginleşerek ortaya çıkacaktır.

Biz gene beslenme kaynaklarının iyileştirilmesiyle ilgili sorunlara dönelim. Önceleri, henüz yumuşakken sadece çiğnenebilen küçük mısır başaklarından –3.5 cm uzunluğunda– yavaş yavaş (melezleştirme, seçme vb.) bugün son derece besleyici hamuru yapılan –pişirildikten ve öğütüldükten sonra– daha büyük, daha iyi uyarlanmış türlerine geçilmiştir. Öte yandan, tarım ve araç-gereç alanındaki zenginleşmeyle birlikte yerleşik düzene geçme olgusu da yoğunlaşır. Yarı-sürekli ilk küçük köyler yaklaşık 3.400-2.300 arasında Tehuacán ve Oaxaca vadilerinde ve Orta Amerika'nın yüksek göl bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Orta Amerika'nın bilinen en eski pişmiş topraktan figürü bu bölgede bulunmuştur: İÖ 2.300'e doğru yapılmıştır bu figür (Güney Amerika'da, Ekvador'da, Valdivia kıyı bölgesinde yüzyıllardan beri yaygın bir etkinliktir bu). Biraz ilkel görünümlü olmasına rağmen, bu dişi figürü, kimi zaman, bölgelere göre uzun bir döneme yayılan bir geleneğe tanıklık eder: gerçekten de, bu figür, özellikle preklasik dönem boyunca bulunan ve büyük olasılıkla verimli bir tarım tipi kültünü simgeleyen çok sayıda kadın heykelciğinin bütün özelliklerini taşır.

Ama gerçek anlamda seramik sanatının gelişmesi için yüzyıllarca beklemek gerekmiştir; bu sanat dalı kısa süre içinde "preklasik" ya da "formatif" denen dönemin gelişiyle birlikte yeni toplulukların belli bir yerleşik yaşam biçimine katılmaları olgusunu belirleyecektir. Bu dönüşümün gelişen evreleri henüz kesinleştirilememiştir ve İÖ 1.800-1.300 arasındaki "eski" preklasik evre yaklaşık bir saptamadır. 1.500'lere doğru andığımız bölgelerde yarı yerleşik küçük

köyler çoğalmış, bunun ötesinde, bugünkü Veracruz ve Tabasco (Meksika Körfezi kıyısında) eyaletlerinde ve Maya bölgesinin kuzey tarafında (özellikle Chiapas, Guatemala ve Salvador'un Pasifik'e bakan yerlerinde) başka köyler ortaya çıkmıştır ya da çıkacaktır; ve bunlar "orta preklasik" dönem boyunca –İÖ 1.300-800– Belize'nin kuzeyine, orta bölgelerdeki çukur göl yörelerine ve Yucatán Yarımadası'nın bazı ıssız noktalarına doğru yayılacaklardır. Dolayısıyla, bu dönem boyunca gerçek anlamda bir "Maya" uygarlığından söz etmek mümkün değildir, çünkü Maya yerleşimi kendisini ancak yönetmeye başlamıştır ve ender rastlanan, yarı sürekli küçük köyler yavaş yavaş mütevazı bir yaşam biçimine alışmaktadırlar.

II. – Olmek etkisi

Bununla birlikte, Meksika Körfezi'nin bataklık bölgesinde (Veracruz ve Tabasco eyaletlerinin sınırlarında) Orta Amerika'daki ilk çarpıcı kültürel patlama da gene bu "orta" preklasik dönemde olacaktır: bu Olmek kültürü dönemin birçok halkı üstünde derin bir etki yaratmakla kalmayacak, bir uyarıcı, güçlü bir kültürel etki şeklindeki yansımaları yüzyıllar sonra –Mayalarınki de dahil olmak üzere– büyük "klasik" atılımın kalkış noktasını oluşturacaktır.

1940'lara kadar neredeyse hiç bilinmeyen Olmekler o dönemden beri yoğun incelemelere konu olmaktadır, öyle ki, tepki olarak çok fazla önemsenebilmişlerdir ve kendilerine daha sonraki klasik dünya karşısında özel ve belirle-

Sinoptik Tablo*

	AIRE MÉRIDIONALE	AIRE CENTRALE		
		PETÉN	PASIÓN-USUMACINTA	MOTAGUA
— 1600	*cér. Barra*	Cuello (Belize)		
— 1400	Victoria. Altamira *cér. Ocós*	*cér. Swasey*		
— 1200	Abaj Takalik			
— 1000	*cér. Cuadros, Arévalo*	Barton Ramie		
— 800	Chalchuapa	*cér. Xé* Tikal. Uaxactún. Seibal. Altar de Sacrificios		peuplement progressif des Basses
— 600	*cér. Conchas, Charcas*	*cér. Mamom*		et diffusion de la céramique
— 400	Izapa : stèle 1. autel 2 Kaminaljuyú : tombes	El Mirador		
— 200	*cér. Usulután, Miraflores*	*cér. Chicanel*		Copán
0	Chiapa Corzo : 2 (— 36) El Baúl : 1 (+ 36)	Tikal : tombes voûtées Uaxactún : E-VII-sub	Piedras Negras Yaxchilán	
+ 200	Kaminaljuyú : 11	*cér. Matzanel*	diffusion de l'architecture monumentale,	
+ 300	contacts croissants avec Teotihuacan	Tikal : 29 (292) Tikal : temple 23	P. Negras : K-5-sub des monuments datés, de l'iconographie,	
+ 400	Kaminaljuyú *cér. Esperanza*	Uaxactún: 5, Yaxhá: 11 Tikal : 4, 32 et 31	Tres Islas A. de Sacrificios (425)	influence de Teotihuacan
+ 500	Escuintla-Tiquisate	*cér. Tzakol* Tikal : 10	Yaxchilán : lint. 48 (525)	Copán : 10-12 (?)
			Toniná : autel (554)	temps d'arrêt
+ 600				Copán : 7 (612)
	Cotzumalhuapa	*cér. Tepeu-1* Tikal : complexes jumeaux Tikal : temple I (702)	P. Negras : J-29-A (623) Palenque : crypte (683) Palenque : temple Croix (692)	Copán : comput des « mois » lunaires (682) Quiriguá : T (692)
+ 700	migrations « Pipil »	*cér. Tepeu-2*	Yaxchilán : 18 (731 ?)	Copán : F (721) Copán : A et B (731)
		Tikal : temple IV (741) Tikal : t. Inscriptions (766)	Yaxchilán: temple 33 (756) P. Negras : lint. 3 (761) Bonampak : peintures	Escalier Hiéroglyphes Quiriguá : E (771) zoomorphe P (795) Copán (801) Quiriguá (810)
+ 800		Tikal : temple III (810)	Yaxchilán (807) P.N. (810)	
	Cotzumalhuapa	*cér. Tepeu-3* Tikal : 11 (869)	Seibal : éléments hybrides (849-889)	
+ 900	nouvelles migrations, influences du haut plateau mexicain	Uaxactún : 12 (889)	Toniná (909)	
+ 1000		Barton Ramie		
+ 1100	*cér. Tohil-Plumbate*	effondrement brusque, suivi d'un abandon plus ou moins total		
+ 1200				
+ 1300	sites fortifiés :	Topoxté		
+ 1400	Cahyup, Iximché,			
+ 1500	Mixco Viejo, etc.	Tayasal		

* Fransızca özgün metindeki sinoptik tablo orijinal haliyle kullanılmıştır.

AIRE SEPTENTRIONALE					
RÍO BEC-CHENES	PUUC	AUTRES RÉGIONS			
			1600	préclassique ancien	PRÉCLASSIQUE
			1400		
			1200	préclassique moyen	
			1000		
Terres			800	préclassique récent	
	Maní (cenote)	Dzibilchaltún	600		
Becán		Yaxuná	400		
Dzibilnocac	Loltún (caverne)		200		
Sta. Rosa Xtampak		Chichén Itzá	0		
	Xcalumkín				
du culte stèle-autel, Becán : fortifications etc.	Edzná	Acancéh : pyramide des masques	200	protoclassique	
			300		CLASSIQUE
Becán		Acancéh : frise stuc Yaxuná, Cobá (435)	400	classique ancien	
	Oxkintok (475)		500		
ou « hiatus »		Tulum : 1 (564) Cobá : 6 (613)	600	(classique moyen)	
Becán, Río Bec,	Edzná : 9 (669)	Aké, Izamal		classique récent	
Xpuhil, Chicanná	Xcalumkín	Dzibilchaltún			
Hochob	Sayil		700		
	Xcalumkín :	Cobá			
Dzibilnocac	Série initiale (758)				
Sta Rosa Xtampak	Xkichmook	Chichén Itzá	800		
	Sayil			(classique terminal ou transition)	
	Labná	Chichén Itzá (889)			
	Uxmal, Kabáh (1007)	Q.R. (909) Itzá (918-987)	900		
	dynastie Xiú à Uxmal	hégémonie de Chichén Itzá (phase maya-toltèque) (1224)	1000	postclassique ancien	POSTCLASSIQUE
			1100		
			1200		
	Maní et autres Etats rivaux	hégémonie de Mayapán (1461)	1300	postclassique récent	
			1400		
		Tulum	1500		

yici bir "ana kültür" rolü yüklenebilmiştir... Orta Amerika'nın gelişmesinde birçok evreyle ilgili bilgilerimize bakıldığında doğru bir değerlendirmenin zamanı gelmemiştir daha hiç kuşkusuz. Ama şimdilik zamanının öteki kültürel kompleksleriyle karşılaştırıldığında Olmeca olgusunun sadece çarpıcı olduğunu kabul etmemiz kaçınılmazdır. Gerçekten de, Orta Amerika'da sadece oldukça istikrarlı bir ekonomiye sahip olabilecek tek tük köylerin bulunduğu bir dönemi (İÖ 1.500-1.200 arasında) izleyen süreçte –İÖ 1.200-900– birdenbire San Lorenzo ve La Venta gibi ilk Olmek tören merkezleri ortaya çıktığında kabile düzeyine ve bir din taslağına ("Şamanizm" türü) ulaşan, basit ölüler kültünü aşmış sosyal bir yapı bağlamında mükemmel bir "sıçrama", derin bir kültürel patlama izlenimi ediniyoruz.

Suların kabardığı dönemlerde muhtemelen adacıklara dönüşebilen yükseltilmiş topraklarda –bataklık ve çukurların yoğun olduğu bölgelerde– düzenlenen bu tören alanları kimi zaman doğal topografiyi derinlemesine değiştiren çok uzun ve zahmetli doldurma çalışmaları gerektirmiştir kesinlikle. *Adobe* (güneşte kurutulmuş tuğla) yapmak, teraslar oluşturmak, toprak dolgu yapmak ya da bir "piramit"e biçim vermek amacıyla kıyılardaki çamurları insanlar elle çıkarıp sırtlarında taşımışlardır; kurak mevsimler için aralarında bağlantılar bulunan –kimi zaman düzeyleri farklı– yapay göller düşünülmüştür: büyük çabalarla, en yakın dağlardan (kimi zaman kuş bakışı 100-150 km.) getirilen iri taşlarla yapılan kanal ağları sağlar bu bağlantıları.

15-25 tonluk devasa bazalt bloklar ocaklardan büyük zorluklarla çıkarılıp gene büyük çabalarla –levyeler, kütük-

ler, ipler yardımıyla– sallara kadar taşınmış, daha sonra ırmak ya da deniz yoluyla, hiçbir madeni alet kullanılmadan yontulup cilalanacağı (Orta Amerika teknolojisi, daha ileride göreceğimiz gibi, "Neolitik"e denk düşen bir evreyi asla aşamamıştır) yere kadar götürülmüştür... Üretim kalitesi açısından kesinlikle çok önemli olumsuzluklar içermeyen bu devasa başları, "sunaklar"ı, "dikilitaşlar"ı ve öteki anıtsal heykelleri üretebilmek için Olmek heykelcilerine kaç ay, kaç yıl gerekmiştir kim bilir?

Kolomböncesi sanatın çarpıcı örnekleri arasında yer alan en eski ve en mükemmel yüksek kabartma heykel ve alçak kabartma heykeller Olmek kültürel devriminin en çarpıcı olgularından biridir ve aynı dönemin bazı halkları tarafından üretilen küçük kil figürler bunların yanında çok mütevazı çalışmalar olarak kalmışlardır. Bunlara çok etkileyici, parlak küçük heykellerin yapıldığı ince taneli, sert taştan üretilen bazı eşyalar (sözgelimi yeşimtaşı, somaki taşı, diyorit), o döneme göre çok gelişmiş seramik çalışmaları, pişmiş topraktan heykelcikler eklendiğinde Olmek sanatının sadece yenilikleriyle değil, özellikle ezoterik içeriğiyle ve sosyo-politik yansımalarıyla da olası etkisi anlaşılabilir.

Çünkü böylesine derin ve hızlı bir dönüşümün Orta Amerika'da bir eşi daha görülmemiştir. Olmek "çekirdek alanı"nda az çok istikrarlı (ve oldukça eşitlikçi görünen) bir kabile yapısıyla ilgili olarak yeni doğan ve belli bir elitin verimli bir emeği güçlü bir otoriteyle yönettiği bir "şeflik" ya da "devlet" düzenine ani bir geçiş olmuştur muhtemelen. Birçok özelliğiyle –ve basit, sıkıştırılmış topraktan bir mi-

mariye rağmen– Orta Amerika'nın ilk gerçek tören merkezlerini temsil eden bu Olmek sitlerinin düzenli ve planlı gelişmesi başka türlü açıklanabilir mi?... Sözgelimi La Venta'da, merkezi kuzey-güney ekseninde, iki tarafında doldurulmuş topraktan iki uzun simetrik bölüm bulunan büyük bir tören alanının uç kısmında, 120 m. çapında, 30 m. yüksekliğinde, bütünüyle el emeği, biçimi (muhtemelen bilinçli) yıpranmış bir volkan konisini andıran devasa bir "piramit" vardır. Bunun karşısında, alanın öbür ucunda, yaklaşık 150 m.'lik bir uzaklıkta, boyutları daha mütevazı, basamaklı bir piramit yükselir ve bu piramit, önlerinde ana cepheye yaslanan, kazık duvarla çevrili, yüksek bir düzlük bulunan daha sonraki Orta Amerika piramitlerinin çoğunun modeli olmuştur.

Sadece bu örnek bile klasik Orta Amerika şehirciliğinin ilkelerinden çoğunu gösterir; büyük dış mekânların düzenlenmesi ya da, bir başka deyişle, kütleleri biçimlendirme sanatı; piramitler, düzlükler ve farklı engebeler, tören alanlarını ya da bölgelerini (Orta Amerika kültü halk gösterileri kesinlikle açık havada yapılırdı), açık hava pazarlarını ve daha başka sivil ya da ritüel etkinliklere yönelik alanları (bu çok eski dönemde varlığı tartışmalı olan top alanları) çerçevelemek ya da tanımlamak. Çoğu zaman kısmi bir simetri, özellikle bir esas unsura doğru yönelen (muhtemelen daha o dönemde doğmakta olan bir astronomiyi kuşatan bu eksenlerden bazılarının yönü) büyük görsel eksenlerin kullanılması... Buna orantıların genellikle doğru yönünü (burada heykelcilikte daha açık seçik görülür) ve anıtsal özellikleri düzenlemedeki başarıları ekle-

memiz gerekir. Bu bağlamda, şunu da belirtmemiz gerekir ki, bu gösterişli tören tercihinin ifadesi olan piramit ortaya çıkmıştır bu dönemde. Öncelikle tapınakları süsleme amacına yönelik olan piramit dev kütlesiyle öteki yapılara hakimdir, gerçek anlamda tapınak (aynı şekilde "saray" ve öteki kapalı mekânlar), o dönemde, belli bir süre, uzun ömürlü olmayan gereçlerden yapılmış basit bir kulübeden başka bir şey değildi ve neredeyse klasik dönemin başına kadar, bin yıl boyunca da öyle kalmıştır.

Toplulukların bir süre için kulübelerinden çıkıp ya da mısır tarlalarını bırakıp kilometrelerce yol kat ederek dahil oldukları, ürünlerini değiştirdikleri (kimi zaman çok uzak bölgelerden getirilmiş eşyalara sahip olabildikleri), bir piramidin dibinde veya bir tören alanında toplanıp çeşitli kültlere (tören alayı, ritüel dansı, kurban vb.) tanık oldukları, katıldıkları bu çerçeveyi hayal edebilmek için varsayımsal olarak çok zengin dekorları olan bu büyük kulübeleri yeniden tasarlamak ve anıtsal heykelleri tören alanlarına ya da belli başlı görsel eksenler boyunca yerleştirmek yeterlidir. Geçici olarak insanlarla ve gürültü patırtıyla canlanan tören alanlarına daha sonra gündelik yaşamın sükûneti egemen oluyordu; bu merkezlerde sürekli (ya da dönüşümlü olarak?) yaşayanlar yönetici elit aileler (belki aynı zamanda sivil ve dinsel görevler üstlenmiş olan), bazı savaşçılar, zanaatkârlar (ve tüccarlar?), hizmetkârlar ve kölelerdir...

O dönemden başlayarak, özünde klasik dünyaya egemen olduğu kabul edilen bir model olan teokratik yapıya sahip bir toplumun varlığı çok tartışılmıştır. Bu konu hâlâ bulanık olsa da, İÖ 1.200-900 arasında Olmeklerin doğrudan

Orta Amerika'nın diğer bölgeleri

HUASTECA

El Tajin

MEKSİKA

TOTONACAPAN

Tula

YÜKSEK MERKEZ PLATO

Teotihuacan

Tenochtitlan

Cacaxtla

Cuicuilco

VERACRUZ

Cholula

Remojadas

Xochicalco

Cerro de las Mesas

Tehuacan

Tres Zapotes

La Venta

PAPALOAPAN

MEZCALA

OAXACA

San Lorenzo

COATZACOALCOS

Montenegro

Monte Alban

GUERRERO

Dainzu

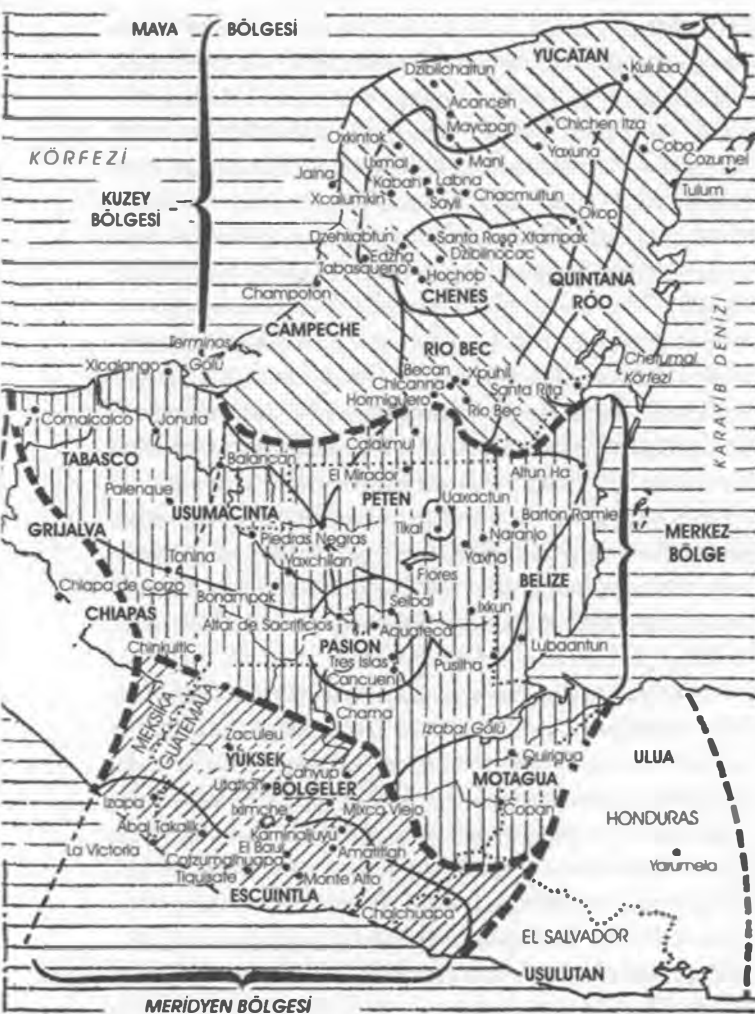
Tonala

Tehuantepec Körfezi

Horcones

0 — 100 km

PASİFİK OKYANUSU

MAYA BÖLGESİ
KÖRFEZİ
KUZEY BÖLGESİ
YUCATAN
Dzibilchaltun
Kuluba
Acanceh
Mayapan
Chichen Itza
Oxkintok
Yaxuna
Coba
Cozumel
Uxmal
Mani
Jaina
Kabah
Labna
Tulum
Xcalumkin
Sayil
Chacmultun
Okop
Dzehkabtun
Santa Rosa Xtampak
Edzna
Dzibilnocac
Tabasqueno
Hochob
QUINTANA ROO
Champoton
CHENES
CAMPECHE
KARAYİB DENİZİ
Terminos Gölü
RIO BEC
Xicalango
Becan
Xpuhil
Chetumal Körfezi
Chicanna
Santa Rita
Hormiguero
Rio Bec
Comalcalco
Jonuta
Calakmul
TABASCO
Balancan
El Mirador
Altun Ha
PETEN
Palenque
Uaxactun
USUMACINTA
Barton Ramie
GRIJALVA
Tikal
Naranjo
MERKEZ BÖLGE
Piedras Negras
Tonina
Yaxchilan
Yaxha
Flores
BELIZE
Chiapa de Corzo
Bonampak
Seibal
CHIAPAS
Ixkun
Altar de Sacrificios
Aguateca
Chinkultic
PASION
Lubaantun
Tres Islas
Pusilha
Cancuen
MEKSİKA
GUATEMALA
Chama
Zaculeu
Izabal Gölü
YÜKSEK BÖLGELER
Quirigua
ULUA
Cahyup
MOTAGUA
Utatlan
Izapa
Iximche
Mixco Viejo
Copan
HONDURAS
Abaj Takalik
Kaminaljuyu
La Victoria
El Baul
Amatitlan
Yarumela
Cotzumalhuapa
Tiquisate
Monte Alto
ESCUINTLA
Chalchuapa
EL SALVADOR
USULUTAN
MERİDYEN BÖLGESİ

ya da dolaylı etkisiyle ortaya çıkan bazı dönüşümlerle ilgili olarak kimi genel gözlemlerde bulunulabilir. Gerçekten de, o dönemde birçok mekanizmanın devreye sokulmuş olduğuna –ya da çok kesin biçimde güçlendirildiğine– tanık oluyoruz ve bu mekanizmalar "Orta Amerika sistemi"nde belirgin bir rol oynamışlardır: sözgelimi, tarımın yoğunlaştırılması ve çeşitlendirilmesiyle ve bölgelerarası ürün değişimiyle beslenme kaynaklarının zenginleşmesi; faaliyetlerin sürekli çeşitlenmesi ve belli uzmanlık biçimlerine ve prestij araştırmalarının ve kimi zaman çok uzak bölgelerden getirtilen (batıya doğru, Guerrero'da Balsas havzasına götüren ve doğuya doğru Pasifik kıyısını izleyerek Motagua havzasına götüren "yeşim taşı yolu") lüks ürünlere sahip olma olgusunun görüldüğü daha karmaşık, daha hiyerarşik bir sosyal yapıya götürmesi. Ayrıca, teknoloji, plastik sanatlar, şehircilik vb. alanlardagörülen tartışılmaz gelişmeleri, muhtemelen bir astronominin başlangıç dönemini de (bir takvim kullanımıyla ve bazı dinsel anlayışların billurlaşmasıyla birlikte) dikkate almak gerekir.

Basit Şamanizm evresini aşan Olmekler yarı insan, yarı kedi –"jaguar-adam"– bir yaratığın egemen olduğu bir mitoloji yaratmışlardır ve başka halklardaki tanrılar da, sözgelimi yağmur tanrısı (Zapoteklerin Cocijo'su, Mayaların Chac'ı, yukarı Meksika yaylalarının Tláloc'u ya da Kuzey Veracruz'un Tajín'i) ve çok sayıda mısır ve bitki tanrısı da buradan doğmuştur belki. Bazı yazarlar daha da ileri giderek Olmek ikonografisinde daha gelişmiş tanrılar (sözgelimi üstüne bir kurbanın derisi örtülen ilkbahar ve yenilik tanrısı Xipe; kuş gagalı rüzgâr tanrısı Ehécatl) olduğunu

söylemişlerdir; kimilerine göreyse, bu bağlamda, anatanrıça nitelikleri ve yeraltı dünyasına inilen bir yığın açık ağzın simgelediği kutsal yerler olan mağaralar kültüne bağlı toprak tanrısı da söz konusudur... Bu "dinsel tartışmalar"la ilgili olarak, gerçek ne olursa olsun, şöyle bir izlenim doğmuştur: basit bir atalar ya da doğurganlar kültünden çok daha yüksek düzeyde –biçimsel karmaşıklıklarıyla ve buradan gelen bir güçle– mitolojik özelliklerle karşı karşıyayız burada.

Olmek kültürel gelişiminin belli başlı özelliklerini gözden geçirdikten sonra bu birikimin bazı özelliklerinin başka bölgelerde kendilerini nasıl hissettirdiklerini göreceğiz: basit bir değiş tokuşun sonucu olarak ya da "bazı köprü başları"nı tutmak ya da "ticaret acenteleri" kurmak amacıyla askeri akınların baskısı. Böylece, çok önemli Olmek sızmalarının gerçekleştiği yollar arasında, biri, Mexico Vadisi'ne doğru ikiye ayrıldıktan sonra Guerrero'ya doğru indiği Puebla ve Morelos eyaletlerinin güneyinden Yukarı Meksika yaylalarıyla bağlantı kurar; ikinci yol Sierra'yı geçerek Oaxaca bölgesine ulaşır; üçüncü bir yol ise –burada bizi en çok ilgilendiren– Maya bölgesinin güneyine ulaşır ve orada birçok kola ayrılır (biri Orta Amerika sınırlarını da aşarak Kosta Rika'ya ve Panama'ya kadar gider).

Gerçek anlamda çekirdek Olmek kültürel gelişmesi –ilk dönemleri, gördüğümüz gibi, San Lorenzo ve La Venta'yla 1.200-900 arasına tarihlenen– İÖ yaklaşık 400 yılına kadar Tres Zapotes ve Cerro de las Mesas gibi başka yerleşim bölgelerinde sürdürülür. Başından beri, Olmeklerin etkisi, daha önce andığımız bölgeleri kapsamışsa da, genellikle preklasik dönemin (İÖ 800'den başlayarak ve miladın baş-

larına kadar) "yakın" safhalarından önce değil, bölgelere göre az ya da çok uzun süren bir kuluçka döneminden sonra gerçekleşebilmiştir genellikle; bu birikimin hissedilen derin yansımaları klasik uygarlıkların çekirdeği yeni bölgesel gelenekler doğuracaktır. Böylece, Mexico Vadisi'nde, Ayotla ve Tlatilco'da, açık seçik Olmek varlığına rağmen, çok çarpıcı Cuicuilco tören merkezi (temeli 150 m. olan büyük piramit Teotihuácan'ın habercisidir) ancak İÖ 600 yıllarına doğru ortaya çıkabilmiştir; Oaxaca Vadisi'nde, öteki bölgeleri önceleyen Monte Alban, 800-600 arasında uzun ve çok verimli, yaklaşık iki bin yıla yayılan (Orta Amerika'da bir rekordur bu) bir kültürel güzergâh izler; nihayet, Mayalarda sıçramalarla gerçekleşen yaratma dönemi, daha sonra göreceğimiz gibi, Mexico Vadisi'ne göre daha karmaşıktır.

III. – Maya uygarlığının öncülleri

Şimdi Mayalardan söz etme zamanı gelmiştir ve bu bağlamda öncelikle uygarlıklarının görüldüğü bölgelere bir göz atmak gerekir. Kuzey Amerika ve Orta Amerika arasında –eksen Yucatán Yarımadası'dır– bir kesişme noktasında yer alan Maya bölgesi coğrafi açıdan iki geniş alana ayrılır: genellikle Yukarı Bölgeler, Aşağı Bölgeler (Alt Bölgeler) adı verilir bu alana. Kültürel gelişimi –ve bundan böyle bu terminolojiyi kullanacağız– açısından üç bölüm söz konusudur: *güney bölgesi*: Guatemala'nın ılıman ve yağış alan yüksek bölgeleri ve Pasifik'in Chiapas'tan Salvador'a kadar uzanan ve çok yağış alan şeridi; bu güney bölgesi

verimlidir, doğal kaynaklar açısından çok zengindir, ulaşım olanakları elverişlidir ve Maya uygarlığının oluşum evrelerinde özellikle belirleyici bir rol oynamıştır, ancak klasik dönem boyunca sadece marjinal biçimde var olabilmiştir (öyle ki, Maya uygarlığını ele alan yapıtların çoğu söz etmeye bile gerek duymazlar ondan).

Aşağı Bölgeler (çoğunun bulunduğu yerler 600 metreye varmaz: aslında 100 ya da 200 m. 'yi aştıkları ender görülür) ikiye ayrılır: neredeyse bütünüyle tropikal bitki örtüsüyle kaplı, yer yer sık ve çok yağış alan, Tabasco (Meksika Körfezi'nde) kıyılarından, klasik Maya dünyasının gerçek merkezi Petén'den (Guatemala'nın tüm kuzey bölgesi) geçerek Karayip Denizi kıyısında Belize ve Honduras'a kadar uzanan Güney Aşağı Bölgeleri ya da *merkezi bölge*; ve yer yer engebeli, neredeyse hiç akarsuyu bulunmayan, kuzeybatıya doğru gidildikçe yavaş yavaş yağışlı bir iklimden kurak bir iklime geçilen devasa kalkerli alan, Yucatán Yarımadası'nın neredeyse tamamına denk düşen Kuzey Aşağı Bölgeleri ya da *kuzey bölgesi*.

Bu aşağı bölgelerde –doğanın hiç cömert davranmadığı– tüm ihtişamı ve çeşitliliği içinde klasik Maya olgusu ortaya çıkmıştır; ve bu olgu (en karakteristik bazı özellikleriyle ilgili olarak) bazı araştırmacıların yakın döneme kadar özellikle "eski Maya İmparatorluğu" alanı gibi gördükleri orta bölgelerde ortaya çıkmıştır, buna karşılık, kuzey bölgesi, geç gelen bir ardıl olarak geçici bir "Yeni İmparatorluk"un basit bir sahnesine indirgenmişti haksız olarak... Ama daha sonra bu konuya dönme fırsatı bulacağız; şimdi bu uygarlığın kökenlerine bakalım.

Daha önce gördüğümüz gibi, Maya bölgesinde ilk yarı-sürekli küçük köyler İÖ 1.500 yılından daha öteye gitmez ve bu yerleşik yaşamın en eski sanatsal olgularından biri kökenleri Chiapas ve Guatemala kıyı bölgeleri olan "Barra" ve "Ocós" adlı seramik üsluplarının ortaya çıkmış olmasıdır; bu üslupların belirgin özellikleri zengin çentikli süslemelerle düz bir yerküre oluşturmalarıdır. Ve bu yerleşik düzene geçiş süreci yoğunlaşırken yeni topluluklar Belize'ye ve Aşağı Bölgelerin ıssız yerlerine, özellikle su havzalarına ve göllerin ve lagünlerin kıyılarına doğru akın ederler. Ama çok ender görülen istisnalar arasında bin yıl sonra klasik uygarlık atılımını gerçekleştirecek olan Aşağı Bölgelerin daha yoğun ve daha genel bir nüfuslanmasına tanık olabilmek için yakın preklasik evrenin başlangıcını (İÖ 800'e doğru) beklemek gerekir.

Maya topluluğunu oluşturan bu halklar (büyük olasılıkla ABD'nin kuzeyinden gelen ve İÖ III. binyıla doğru Güney Maya bölgesine yerleşen) önceleri Totonak ve Zok öbeği içinde yer alan bir dil konuşuyorlardı; preklasik dönem boyunca, bir kol ayrılarak Meksika Körfezi'nin kuzeybatısına doğru bir bölgeye yerleşirken (Huaxtecler), başka birtakım topluluklar da Aşağı Bölgeleri işgal ediyorlar ve Yucateque dilini (bütün Yucatán yarımadasında konuşulan) ve daha sonra büyük olasılıkla orta bölgenin temel dili ve batıya doğru yayılan Tzeltal ve Yukarı Bölgelerin ana dalı olarak kalan Quiche'yi oluşturacak olan Chol (türevleriyle birlikte) gibi başka kollarını yaratıyorlardı. Dolayısıyla, basitleştirme riskiyle birlikte, klasik dönem boyunca orta bölgelerin esasen ortak Chol gövdesinden türemiş lehçeleri ko-

nuştuğu, buna karşılık Yucateque'nin tüm kuzey bölgesine hakim olduğu düşünülebilir.

600-400'lerden başlayarak üç bölgede çok sıkı ilişkilerin gerçekleşmiş olduğu anlaşılıyor: Olmek bölgesi Monte Alban (Oaxaca Vadisi'nde) ve Maya bölgesinin güneyi. Olmek bölgesi yaklaşık milada kadar süren bu olgudan kültürel ve politik ağırlık açısından kesinlikle zayıflamış olarak çıkacak ve kimliği de yavaş yavaş bulanıklaşacak, bundan da sadece özel eğilimlerini güçlendirecek olan başka bölgeler yararlanacaklardır. Böylece, bu dönemde Monte Alban güçlü atılımıyla dikkat çekecek, bir süre –en azından kısmen– Orta Amerika'nın kültürel panoramasına egemen olacaktır.

Son Olmek tören merkezleriyle –sözgelimi Tres Zapotes ve Cerro de las Mesas– rekabet eden Monte Alban, gerçekten de, bu dönemden başlayarak Oaxaca Vadisi'ne bakan dağların doruklarını düzenlemiş, dev, yapay alanlar inşa etmiş ve "dayanıklı malzeme"den ilk yapıları inşa etmiştir ve bu yapılar yüzyıllar boyunca Orta Amerika'nın en önemli tören merkezini –aynı zamanda en önemli yeraltı mezarlıklarından birini– oluşturacaktır. Yapay tepeleri güçlendirmek (ve ilk duvar ve sütun taslaklarının inşa edilmesi) amacıyla taş kullanımıyla birlikte kireç harcı kullanımı, dış duvarlar için de yalancı mermer kullanımı geliştirilir. Öte yandan ve Olmeklere göre daha da belirgin bir biçimde son derece farklı tanrılar görülmüştür bu dünyada: Yağmur Tanrısı Cocijo, Mısır Tanrısı Pitao-Cozobi (ve totemik hayvanları jaguar ve yarasa); Huehueteotl, yaşlı ateş tanrısı; bir kurbanın yüzülen derisiyle örtülen Xipe; tüylü

yılan Quetzalcoátl... Nihayet, bazı "Danzantes" alçak kabartmalarında ve başka yekpare yontmataşlarda Orta Amerika'da tanınan ilk oyma metinler görülür (oysa, daha eski bazı Olmek anıtlarında sadece oyma taslakları vardır).

Öte yandan, Güney Maya bölgesi en verimli dönemine girer. Chiapa de Corzo, Tonalá ve Izapa'dan (Chiapas'ta) Chalchuapa'ya (Salvador'da), Abaj Takalik, Chocolá, El Baúl, Monte Alto ve Kaminaljuyú'ya (Guatemala'da) kadar anıtsal bir törencilik anlayışı yerleşir ve bu anlayış birçok özelliğiyle Aşağı Bölgeler klasik Maya olgusunun başlangıcı olurken bir yandan da Olmek mirasıyla bir ilişki unsuru

Şekil I: Bir çiçekten fışkıran Maya tanrısını gösteren Cayna Adası heykelciği. Rosario MORALES CASAS'ın deseni.

özelliği kazanır: Abaj Takalik'te yakın dönemde yapılan keşifler bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Ama İÖ yaklaşık 600'den İS 150'ye kadar uzanan ve genellikle (belki de yanlış olarak) "Izapa" –en karakteristik yerleşim bölgelerinden biri– olarak adlandırılan bu evrenin kendine özgü ve bir yerden ötekine değişebilen karakteristikleri de vardır. Bu evrede yaratıcı etkinlikleri açısından dikkat çeken iki büyük tören merkezi vardır: alçak kabartmalı yekpare taşlarıyla süreklilik gösteren Izapa ve çok sayıda alçak tepeleriyle en önemli preklasik sitlerden biri olan Kaminaljuyú.

Bu dönemin başından itibaren Izapa'da dikilitaşlar (genellikle "sunaklar"la birlikte) yükselmeye başlar ve bu gelenek büyük olasılıkla doğrudan doğruya Olmeklerden gelmiştir. Olmeklerde bazalt bloku konturları mutlaka düzgün olmadığından, bu dikilitaşlar gene de –düz ve geniş yüzeyleri çoğu zaman uzun ve üst kısımları belirsizce yuvarlak olsa da– klasik Maya tipinin habercileridir. Buna karşılık, bazı sanatsal düzenlemeleri açısından tümüyle Olmek özellikleri taşırlar: kişilerin bacak betimlemeleri ve genel konum; "gür" kaşlı ve üst dudakları çok belirgin, köşeleri Olmek "jaguar-adam" ya da "ejderha" profilleri gibi aşağı doğru kıvrılmış ve genellikle sarkık masklar; "U" simgelerinin ve diyagonal (paralel ya da haç biçiminde) şeritlerin sıklığı; yılan, jaguar ve kuş çizgilerini bir araya getiren mitolojik hayvanlar; Olmek sanatında daha belirgin olan bir anekdotik özelliğe sahip sahnelerin dinamizmi. Öte yandan, sahneler daha esnek bir biçimde düzenlenmişlerdir; ve bu "Izapa" üslubunun belirgin özelliklerinden biri kıvrımlı çok fazla unsur –dudaklar, kaşlar, spiral gözler ve daha başka mo-

tifler– bulunmasıdır, aynı şekilde, orta bölge Maya sanatındaki şehvet olgularının öncüleri olan genel bir yuvarlaklık ve "dalga" unsuru da görülür. Sonuç olarak, şunu da belirtelim ki, güçlü bir mistik havanın egemen olduğu bu sahnelerde (genellikle "semavi" bir üst bölge ve "dünyevi" bir aşağı bölge arasına gömülmüş) gökten indikleri izlenimini uyandıran kanatlı varlıklar ya da fantastik insanlar veya yüzünü aşağıya doğru çevirmiş, yüksek bir yerden sahneyi seyreden insanlar bulunur.

Olmek geleneğinin tersine, burada, bazı hayvan biçimli Izapa sunakları, mantar biçimli küçük heykeller, çevre çizgileri kesik "siluetler" ve oldukça kaba üslubu belli belirsiz Olmek biçimlerini andıran Monte Alto bölgesi büyük yekpare taşları dışında yüksek kabartma yoktur (klasik dönem Mayalarında da yoktur). Dolayısıyla, esasen, söz konusu olan şey bir alçak kabartma sanatıdır ve bu sanat bir yandan gerçek anlamda Maya sanatının bazı özelliklerini haber verirken bir yandan da açık seçik biçimde çok ayrı bir üslup taşır; tam anlamını –yerel değişkeleriyle birlikte– milat döneminin başlarında bulan ve belirgin özellikleri bir *feed-back* olgusuyla Olmek bölgesinde, Monte Alban'da ve hatta bu bölgelerin de ötesinde (Morelos'ta, Chalcatzingo'da) fışkıracak olan bir üsluptur bu. Izapa bu mitolojik sahnelerinin dinamizmiyle dikkat çekmekle birlikte –bireye daha yakın betimlemeler, tüy ve daha başka bedensel süslemelere karşı belirgin bir eğilim aracılığıyla– dikilitaşlarının estetik kalitesiyle kabul ettirir kendini ve Aşağı Bölgeler sanatının daha doğrudan bir biçimde habercisi olur.

Mimarlık açısından –ve yapıları Olmek tarzı, basit, sıkıştırılmış topraktan yapılmış olmakla birlikte– Kaminaljuyú yapay küçük tepelerinin sayısı (yaklaşık 200) ve hacmi açısından Izapa'yı aşar; Kaminaljuyú bu özellikleriyle bu dönemin, yani preklasik dönemin sonunun (İÖ 300-İS 150) etkileyici yerleşim bölgelerinden biri olmuştur. Ve kısa süre içinde Aşağı Bölgeler Mayaları arasında yayılacak olan bir geleneğin habercisi olurken bu yapılardan bazıları –bir tapınağı yükseltmek amacıyla dışarıdan tören platformu ya da basamaklı piramit işlevi gören– olağanüstü zenginlikte sungularla birlikte gömülmüş eşyalar barındırıyordu: çeşitli objeler ve kemik, mika, doğal cam, yeşimtaşı vb. mücevherler ve dönemin belli başlı çeşitlilikleri içinde en güzellerinden birini oluşturan yüzlerce seramik eşya örneği: esasen bölgesel kökenli "Miraflores" üslubu; ve daha doğudan, Salvador'da aynı adı taşıyan bölgeden gelen "Usulután" denen üslup.

Bu "Miraflores" döneminde –özellikle kültürel anlatım ve güçlenme dönemi– bir numaralandırma ve oyma yazı sistemi kesinlikle hayata geçecek ve kökenleri –bugünkü bilgilere göre– Aşağı Bölgelerin dışında olsa da Maya uygarlığının geleceğinde çok önemli bir rol oynayacaktır... Bu tipik –ve bütün kıtada tek– Orta Amerika sisteminin doğuşuyla ilgili olarak düşünce belirtmek riskli olsa da, en azından, bugüne kadar bilinen işaretlerin yaklaşık olarak Tres Zapotes (Olmek bölgesinde), Monte Ablan (Oaxaca'da) ve Chalchuapa (Salvador'da) üçgeni içinde yer aldığı söylenebilir. Çoğu zaman belli belirsiz olan bu işaretler İÖ I. binyıla yayılmıştır: başta ender bulunan Olmek anıtlarında

bölük pörçük görülen bazı rakamlar (çizgiler ve noktalar), işaretler ya da oyma yazı taslakları; daha sonra, 600-400 yıllarından itibaren çok sayıda Monte Alban alçak kabartmasında dikey oyma yazılarla, kimi zaman rakamlarla birlikte; nihayet, milat döneminde, daha sonra, klasik dönemin başında Mayalarda yaygın bir biçim olan ve Mayaların neredeyse tek uygulayıcıları olarak kaldıkları saymaca biçimler altında ("uzun hesaplama" ya da "ilk diziler" denen).

Böylece, paradoksal bir biçimde, bilinen ilk "Maya" yazı örnekleri kronolojik bir sıraya göre dizilirler: Chiapa de Corzo'da, Chiapas orta çöküntü bölgesinde, kenarda, gerçek Maya bölgesinin batısında (İÖ 36 yılına tarihlenen dikilitaş 2); Olmek bölgesindeki Tres Zapotes'te (dikilitaş C, İÖ 31 yılında); Güney Maya bölgesinde El Baúl (dikilitaş I ya da "Herrera", İS 36 yılı) ve Abaj Takalik (dikilitaş I,yıl 40); Tuxtla Olmek heykelciği (yıl 162); ayrıca, yazıtları eksik ve okunamayan döneme ait başka anıtlar; oysa, Orta Maya bölgesinde bilinen ilk tarih (Tikal dikilitaş 29'un tarihi) 292 yılının ötesine gitmez: bugüne kadar yorumlanabilmiş en eski oyma yazı tarihinden 328 yıl sonra. Bununla birlikte, anılan anıtların çoğunun stilistik açıdan Izapa sanatıyla (ve "Miraflores" evresi) ilişkili olduklarını belirtmek uygun düşse de, Izapa heykelleri arasında bu türden hiçbir taş yazıt bulunamamıştır; Kaminaljuyú'yla ilgili olarak yorumlanmaları sorunlu, taşa oyulmuş bölük pörçük metinler vardır elimizde (sözgelimi, ne yazık ki neredeyse tamamen tahrip olmuş şahane dikilitaş 10). Ama daha sonra "Maya" denen yazı sisteminin irdelenmesine döneceğiz; çünkü daha ileri

gitmeden, Aşağı Bölgelerin klasik atılımı arefesinde kültürel bilançoyu çıkarmak amacıyla, bu dönemde Maya dünyasının –ve Orta Amerika'nın– başka bölgelerinde olup bitenlere bir göz atmamız gerekiyor.

Miladın başlarında Olmek varlığı ebediyen silinir ve Monte Alban uzun kültür yolunda ilerlerken, Mexico Vadisi'nde yeni bir dev uyanır ve koca lavların altında kalarak kaybolan Cuicuilco'nun (vadinin güneybatısına doğru) nöbetini devralır. Bu dönemden başlayarak anıtsal, dev boyutlara eğilimini belli eden Teotihuacán Güneş Piramidi'nin (temeli 225 m., taş ve yalancı mermerden güçlü gereçleri Orta Amerika tarihindeki birçok bina gibi sürekli eklemeler yoluyla birçok aşamada değil de bir seferde inşa edilen en hacimli binalardandır) inşasıyla ilgilenmeye başlar. "Tanrılar sitesi"ni sadece Kolomböncesi dünyanın ilk ve gerçek anlamda dev kenti değil, aynı zamanda neredeyse tüm klasik dönemin en güçlü dinsel ve kültürel merkezi yapacak olan bir kent planının temelleri bu tarihte atılmıştır; Maya bölgesi de dahil olmak üzere her tarafta etkisini hissettirecek olan bir merkez. Gerçekten de, Teotihuacán'la birlikte yeni bir düzenlemeye tanık olunur ve bu düzenleme içinde oldukça kısa süren kaybolma dönemlerinden sonra Orta Meksika'nın yüksek yaylaları az ya da çok geniş bölgelerde belli bir hegemonya –doğrudan ya da dolaylı– kuracaklardır: sözgelimi İS II. binyıl başında Toltekler; daha sonra, İspanyol fethinden kısa süre önce Aztekler; ayrıca, sömürge döneminden başlayarak günümüze kadar eski Aztek başkenti Mexico-Tenochtitlán bölgesindeki merkezi yönetim... Tarihöncesi dönemlerden beri insanların yaşadığı

Meksika'nın yüksek yaylalarının ilginç kaderi; yerleşik düzene geçişin başlamasının tanığı; kökenleri çok farklı, birbirlerini izleyen halkların yaşadığı yerler; ve neredeyse eskiden beri –önemli ekolojik değişimlere ve radikal siyasal istikrarsızlıklara rağmen– Meksika tarihinde belirleyici bir rol. Uzaklarda görkemli Teotihuacán yükselirken Alçak Bölgelerin preklasik bazı yerleşme bölgeleri, özellikle zor bir doğaya bir süre için meydan okuyarak, Orta Amerika sahnesine girmek için sabırla hazırlanırlar ve klasik Maya uygarlığı olan bu olgunun son derece hassas ve değerli temellerini atarlar.

II. Bölüm

KLASİK MAYA UYGARLIĞININ DOĞUŞU

Gerçek anlamda "Maya" olgusu atılımının hangi genel kültür bağlamında gelişeceğini gösterebilmek amacıyla buraya kadar Mayaları dışarıdan kuşatmakla yetindik. Şimdi bu olgulara içeriden yaklaşmaya çalışacağız ve öncelikle bu çok kesin atılımın hareket noktası olduğunu sandığımız çekirdeğin biraz daha derinleştirilmiş bir incelemesinden başlayacağız işe: Guatemala'nın kuzeyinde, Petén tropikal ormanlarının içinde, Tikal ve Uaxactún'a çok yakın yerleşim bölgeleri.

İnsanlık tarihinde Petén (bugün sadece çok az yerli Lacondon'un ve çiklet yapımı için lateks çıkaran *chiclero* gruplarının yaşadığı bir bölgedir) kadar az elverişli bir doğal ortamda ortaya çıkmış bir uygarlık bağlamında çok az örnek vardır. İnce bir humus tabakasıyla kaplı ve temeli kalkerli, engebeli, zorluklar çıkaran, mevsimden mevsime değişen bataklıklar ve su birikintileriyle dolu, birkaç göl ve lagünün, akarsuyun bulunduğu bir bölge. Ve yer yer savanlar (kimi

araştırmacılara göre miladın başında çok daha boldur), çok farklı canlıların yaşadığı sık bir orman, ortalama 3 m. yüksekliğinde gür bir bitki örtüsünün görüldüğü orman içleri, 30-50 m. yüksekliğinde ağaçlar: sıtmaağacı, akaju, yabani incir, *ramon* (ekmek ağacı), Orta Amerika buhuru, reçine çıkarılan *copal*... Tropikal kuşlar ve maymunlarla dolu, geyiklerin, tapirlerin, jaguarların, yabandomuzlarının dolaştığı, orman içlerinin nemli sıcaklığının böceklerden, sürüngenlerden ve yüzergezerlerden oluşan, küçük, fokurdayan bir dünyayı beslediği bir bitki alemi. Bunlara doğal kaynakların zayıflığını, yaşam için gerekli ürünlerin yokluğunu ekleyelim: sözgelimi tuz ve bazı hammaddeler çok uzak bölgelerden getirilirdi. Sadece yüzyıllar boyunca yaşamaya yargılı olamayan, aynı zamanda uygarlıklardan oluşan insan zekâsının kolektif başarılarından birini de biçimlendiren inatçı bir halkın senaryosu budur işte.

Öte yandan, şunu da unutmayalım ki, Mayalar, öteki Orta Amerika halkları gibi, çok kısıtlı bir teknolojiden yararlanabiliyorlardı ancak; bu teknoloji, birçok açıdan "Neolitik" denen dönemin teknolojisine benzetilebilir (bu çağda insanlar sadece tekerlek ya da çarktan yararlanabiliyorlar ve yük taşıma bağlamında hiçbir hayvandan yararlanamıyorlardı). Metal işleme alanıysa bütünüyle yabancıydı onlara ve klasik dönemin sonuna kadar da yabancı kalmışlardı bu dünyaya. Ne var ki, bize göre, bütün bunlar bu halkların başka alanlardaki başarılarına hayran bırakıyordu insanı; çünkü Mayalar insan aklının bir mucizesiyle –ve doğal ya da kendi teknolojik olanaklarının kısıtlılığından kaynaklanan bir yığın engeli aşarak– astronomi alanında

en yetenekli halklardan biri olmuşlardı; ayrıca, bu yeteneklerini matematiğin bazı dallarında ve sanat alanında da göstermişlerdi.

Yakın preklasik dönemin başında (İÖ 800-600) Petén'de insan ve de seramik izleri bulunmuştur: öncelikle Altar de Sacrificios ve Seibal (Rio de la Pasión kıyılarında) ya da daha doğudaki Belize bölgesinde bulunan Barton Rami gibi yerleşim bölgeleri. 600 yıllarına doğru, o döneme ait seramik kalıntılarının ve bir ticari ilişkiler ağının varlığını kanıtlayan doğal cam ve kartzit objelerin gösterdiği gibi, Tikal de nüfuslanmıştır. Flores Gölü'ne otuz kilometre kadar uzaklıktaki yeşillikler içinde bu bölgenin yerleşim alanı olarak seçilmesi kısmen –çevredeki '*bajo*'lara göre hafifçe yüksek konumdaki– Tikal'i bu hammadde dağıtımının en önemli bölgesel merkezlerinden biri haline getiren önemli sileks yataklarıyla açıklanabilir.

Ancak, İÖ 200'e doğru –güneyde Izapa ve Kaminaljuyú gelişmelerinin doruğuna ulaştıklarında– nihayet Tikal gösterişli törenler düzenleyebileceği yeterli bir canlılığa ulaşır ve tören alanını düzenlemek ve büyütmek amacıyla uzun süreli çalışmaları başlatır: Aralıksız on-on bir yüzyıl süren çalışmalarla bu bölge klasik Maya dünyasının en geniş yerleşim bölgelerinden biri olur; ama burada söz konusu olan özellikle mimari bir gelişmedir, anıtsal heykelcilik Tikal'de ancak beş yüz yıl sonra ortaya çıkar ve bu gelenek daha sonra Aşağı Bölgelerin geri kalan yerlerinde de yaygınlık kazanır. Dolayısıyla, şimdilik mimarlık üstünde yoğunlaşacağız ve Tikal'deki en karakteristik tören yapılarının dönüşümlerini analiz edeceğiz: merkezi Büyük Alan'ın kenarla-

rından birinin sınırını oluşturan Kuzey Akropolü kayalık bölgeye kadar kazıldıktan sonra bugün bu uzun evrimin en belirgin ve en etkileyici kesitini sunar bize.

Bu devasa yapıların (ortalama genişliği 10 m.'den fazla olan geniş bir yapay düzlüğe dayanan) karşısında insan İÖ 200 yıllarına doğru, her şeyin burada, engebeli bir alanda, 1 m. yüksekliğindeki mütevazı, yapay bir düzlükle başlamış olduğunu hayal etmekte güçlük çekiyor; bu alanda gerçekleşen kült etkinliklerini, bu amaçla düzenlenen nispeten alçak bir bölümde, Büyük Alan'a götüren Kuzey Terası'nın bulunduğu yere doğru sıra sıra teraslara yığılan olabildiğince geniş bir kitle izleyebiliyordu. Bu kült alanı sadeydi ama aynı zamanda da büyüktü: geniş bir açık alanın ortasında (büyük zorluklarla açılan...) kısmen yalancı mermerden teraslarla düzenlenmiş bu hafif ve dik, engebeli yerin daha yüksekçe bir bölümünde, karşısında bir ağaç perdesinin bulunduğu sunak vardı ve bu ağaçlar oldukça dik bir bayırdan yağmur suyunu büyük doğal depolara dönüştürmek amacıyla düzenlenmiş dar bir vadiye –Tikal'de çok erken dönemde oluşmuş– doğru iniyorlardı. Yuvarlaklaştırılarak yumuşatılan sivri köşeleri eğik ve temele doğru, daha içeride kalmış, geniş, yatay, kesintili süslemeleriyle henüz mütevazı boyutlardaki bu düz alan gene de çok belirgin üslup özellikleri gösterir.

Bu tarihten sonra mimarlık alanındaki gelişmeler daha da hızlanır. İÖ 100 yılına doğru ilk mütevazı sunaklar Büyük Alan'dan rahatlıkla görülebilen ve büyük olasılıkla neredeyse bütünüyle dayanıksız gereçlerden yapılmış tapınakları taşıyan 2 m. genişliğindeki devasa platformlara dönüşür;

ayrıca, ünlü bir kişiyi eşyaları ve değerli sungularla birlikte gömmek amacıyla yararlı doldurma etkinlikleri de görülür bu dönemde. Elli yıl sonra bu mezarlara daha dayanıklı örtüler sağlama gerekliliğiyle ilk cumbalı tonozlar görülür: Maya anıtsal mimarlığının neredeyse ayrılmaz bir parçası olacak olan bu ilke, karşılıklı iki duvardan, üstte kalan alanın basit bir döşeme taşı dizisiyle kapanmasına kadar yukarı doğru giden sıra sıra "bindirmelik"lerden ya da desteksiz bölümdeki taşlardan oluşan bir çıkıntı.

İÖ 1 yıllarında tören alanı büyük ölçüde genişlemiş ve eğik süslemeleri Petén mimarlığına çok karakteristik bir özellik kazandıran kesik yüzeylerden ve içte kalan köşelerden oluşmuştur. Yüksek yerlerde kurulan tapınakların bundan böyle yapı içinde yer alan basamaklı piramit biçiminde subasmanları vardır ve giriş merdiveninin iki yanında genellikle dev kabartma masklar bulunur; gerçek anlamda tapınağa gelince, bu dönemden başlayarak onlarda da klasik dönemin sonuna kadar sürecek olan karakteristiklerin büyük bölümü görülür: nihayet, duvarcı ustalarının yaptığı ve ustaca düzenlenmiş yatay dış blokları düzey farklılıklarını, içerideki oda sayısını (genellikle iki) belli eden duvarlar. Bazı duvarların hafifliği ve iç mekânların göreli yoğunluğu çatının henüz dayanıksız gereçlerle yapıldığı bir mimarlık anlayışını ortaya çıkarır; ama duvarları birbirine yakın kimi küçük tapınaklarda ilk tonoz denemeleri görülmüştür (daha önce gördüğümüz gibi, bunların ilkesi mezar mimarlığıdır).

Mimarlıkta çok belirgin bir bölgesel üslup yoğunlaşırken, hatırlanacağı gibi, gelişmelerinin doruğundaki Abaj

Takalik, Izapa ve Kaminaljuyú sanatına belli ölçüde bir bağımlılığı yansıtan yeni bir ikonografi de ortaya çıkar; hatta bu döneme kadar Tikal elitinin kökeninin güney bölgesi olduğu da iddia edilebilir. Tikal'de bu dönemden kalan bazı duvar resmi kalıntıları ve ünlü Uaxactún "E-VII-sub" piramidi merdivenlerinin iki yanındaki yalancı mermerden bazı büyük masklar güney geleneklerinin ve de uzantıları çok daha önce kaybolmuş olan eski bir Olmek zevkinin güçlü etkisi altındaki bir üslubu yansıtırlar... Ama bu etkiler orta bölgedeki Tikal'in neredeyse tek başına (Uaxactún'la birlikte) yeni bir olgunun temelini attığı bir dönemde bütünüyle anlaşılabilir olsalar da, dışarıdan gelen etkilere karşı gitgide tam bir bağımsızlık eğilimi ağır basmaya başlamıştır.

150-250 yılları arası –"protoklasik" denen dönem– belirleyicidir; gerileyen Izapa ve Kaminaljuyú (150'ye doğru) güney bölgesinin kültürel önceliğinin sonunun işaretleridir; buna karşılık, gelişen Tikal, bir süre, bundan böyle "Maya" diye nitelenecek olguya ağırlığını koyacaktır. Çünkü temel unsurları Petén'de (ve büyük olasılıkla başka merkezi bölgelerde ve Yucatán'da) birçok kuşaktan beri var olan anıtsal mimarlığın ötesinde, Aşağı Bölgelerde, seramik alanında ya da tümüyle özgün bir ikonografinin formülasyonunda yeni bir atılım hissettirir kendini. Çok renkli güzel bir seramik neredeyse hiç fark edilmeden ortaya çıkarken, Tikal'de, İS 250-300 yıllarında, özellikle Aşağı Bölgelerin geleceğini etkilemeleri açısından anlamlı birçok yenilikle birlikte "klasik" döneme geçiş olgusu gerçekleşir.

250'ye doğru eski yapıların yok olduğu, yeni toprak tabakalarıyla üstlerinin örtüldüğü bir yığın ekleme ve katman-

laşmadan sonra (toplam 20 tabakadan bu dönemle ilgili olarak 15 tabaka saptanmıştır, ayrıca gömülmüş yüz kadar yapı!...) Kuzey Akropolü yavaş yavaş kesin biçimini almış ve bugünkü "akropol" adının hakkını tam anlamıyla vermiştir. Bu dev yapay düzlüğün zirvesinde bu kez dayanıklı malzemeden ve altı yüz yıllık klasik bir yaşamın arkasından ortaya çıkan dikey yeni mabetler kurulur. Bu yapıların çatısındaki dev *cresteria* (ya da çatı doruğu) ortaya çıkar ve önemli değişikliklere uğramadan Petén dinsel mimarlığının ayrılmaz bir unsuru olarak kalır, buna karşılık, Aşağı Bölgelerin neredeyse tümünde bazı değişikliklerle benimsenecektir. Şunu da belirtelim ki, kenarları doruğa (zengin cephe süslemelerinin önemli bir sembolik değer kazandırdığı) doğru incelen bu ekleme bu bölgenin piramit-tapınaklarının düşey konumuna çok iyi uyum sağlar. Buna karşılık, ilginç bir gözlem şudur: zamanda ilerledikçe odaları kimi zaman karanlık dehlizlerden ibaret olan bu tapınakların iç mekânları daralır (bunun nedeni, belki de, Petén'de neredeyse bütünüyle arka duvara dayanan '*cresteria*'nın ağırlığını taşıyabilme gerekliliğidir).

Bundan böyle iç mekânların –bu uygulama tapınaklardan başlamış, daha sonra "saraylara" ve öteki binalara kadar yayılmıştır– örtülmesinde yararlanılan cumbalı tonoz Maya uygarlığının karakteristik unsurlarından biri olacaktır, öyle ki, (öteki faktörler arasında) toprak genişliği Aşağı Maya Bölgelerinin kültürel sınırlarını belirleme açısından bir teşhis unsuru oluşturur genellikle; Orta Amerika'nın geri kalan büyük kültür bölgelerinin ince duvarlara ya da sütunlara dayanan ve ilk örnekleri büyük olasılıkla İÖ 800-600

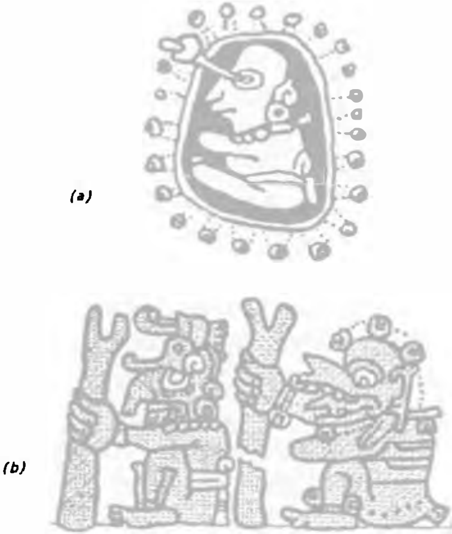
yıllarında Oaxaca bölgesinde görülen kirişlerin taşıdığı teraslı düz çatı tercihleri dikkate alındığında daha bir gerçektir bu durum.

Belirleyici olan bir başka kültür faktörü Mayaların genellikle zaman içinde belli aralıklarla ve bu numaralama sistemiyle, kökenleri belki de Aşağı Bölgelerin dışı olan ama bu bölgelerde –olağanüstü bir kesinlik düzeyine eriştikten sonra– neredeyse kullanılan tek biçim olagelmiş (ve bölgelere göre az ya da çok sık kullanılan) oyma yazıyla tarihlendirilen anıt dikme geleneğiyle bağlantılı "sunak-dikilitaş" kültünü benimsemiş olmalarıdır... Orta Amerika'da kaydedilen tarihlerden bazıları, hatırlanacağı gibi, Güney Maya bölgesinden gelir ve "Miraflores" dönemi boyunca –kültürel bağlam dikkate alındığında– Aşağı Bölgelerin de bu yaratıcı sürece katılmış olabilecekleri (ve çeşitli nedenlerle tarihlendirilmiş anıtlarının tahrip edilmiş olması) mümkündür; her durumda, gerçek anlamda Maya bağlamı içinde bugüne kadar keşfedilmiş ilk oyma yazı tarih Tikal dikilitaş 29'daki tarihtir; "Uzun Hesap" ilkesine göre, "8.12.14.8.15"okunur: bugünkü takvime göre 292 yılına denk düşer. Bununla birlikte, bu bizi takvim ve yazı ilkelerinden söz etmeye götürecektir.

I. – Astronomi, takvim ve oyma yazı

Orta Amerika'nın bütün büyük halkları evrenin gizeminden çok büyük ölçüde etkilenmişlerdir: göksel olguların çevrimsel ve kestirilebilir dönüşü; mevsimlerin hiç bitme-

yen ritmi ve mısır tarımının çeşitli evrelerindeki etkisi; kaçınılmaz ama gerekli almaşmaları içinde yaşam ve ölüm, gündüz ve gece çevrimi... Orta Amerika insanı yıldızların gizemine iyice nüfuz edebilmek amacıyla –bu gizem onun için tanrıların iradesini temsil ediyordu– yüzyıllar boyunca çok karmaşık ve teorik düşünceye dayanan bir aygıt geliştirmiştir.

Şekil 11: Maya astronomisi ve çevrimsel olgu kavramı: a) Bir Maya astronomu sadece gecenin karanlığında yıldızlara doğru bakar. b) Şaşmaz bir yaşam ve ölüm çevrimi içinde Maya yağmur tanrısı Chac ağaç dikerken görülür, arkasındaki ölüm tanrısı Ah Puch kırar onu. *Codex Tro-Cortesianus*'tan ayrıntılar. Paul GENDROP'un desenleri.

Bu insan sürekli ve çok sıkıntı verici bir biçimde yıldızları sorgularken bunların görünen hareketlerini şaşırtıcı bir dakiklikle ölçmüştür; doğal olarak, Güneş ve Ay, özellikle bazı dönemlerde Güneş'e eşlik ettiği tropikal enlemlerde görülen Venüs gezegenidir onu en fazla çeken. Milattan önceki ilk yüzyıllarda (hatta büyük Olmek atılımından başlayarak) bu halkların kesinlikle eşzamanlı olarak kullandıkları iki takvimleri olmuştur, insanlık tarihinde başka bir örneği olmayan bir olgudur bu: biri (ritüel takvim) 20 günlük 13 gruba bölünmüş 260 günlüktür, öbürü (sivil güneş takvimi) 20 günlük 18 gruptan oluşan 365 günlüktür ve, ayrıca, genel anlamda zararlı olduğu kabul edilen 5 gün eklenmiştir bu takvime, daha sonra söz edeceğimiz bir bölümü daha vardır bu takvimin. Bu takvimlerden her birinin günleri çevrimsel bir biçimde ve belirli bir düzene göre değişir: iki takvim 52 yılda bir aynı kalkış noktasında birleşirlerdi ve çevrim yeniden başlardı... 584 günde tamamlanan tam bir Venüs dolanımı... Orta Amerika gökbilimci-rahipleri (büyük olasılıkla çok erken bir dönemde) 52 yıllık bir çevrimin iki katının Venüs'ün 65 ay dolanımıyla çakıştığını anlamışlardır. Ve bu temel gözlemlere ay ve tutulma evrelerinin analizi aracılığıyla bu gezegenlerin belirgin hareketlerinin kesişmeleri eklendiğinde bu halkların –özellikle Mayaların– astronomik hesaplarında nihayet az rastlanan bir kesinliğe nasıl ulaştıkları anlaşılır.

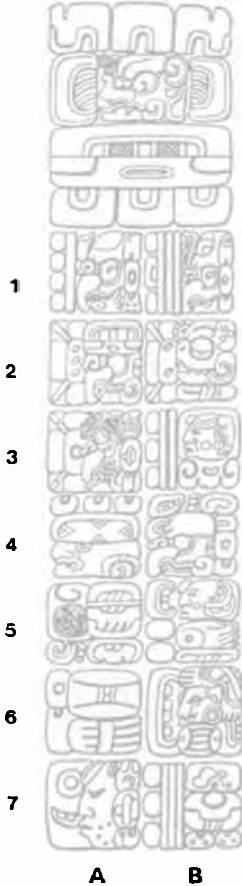
Bu hesapları düzenleme olanağı sağlayan mekanizmaya gelince, basit ve son derece işlevsel bir sistem –temeli 20 olan– tasarlanmıştır (basamak yerine nokta; 5 yerine çizgi); "sıfır" değerinde (ya da daha çok değersizlik anlamına gelen)

uzun kabuklu hayvan biçiminde bir işaret milyarı aşabilen tam sayıların işlenmesine olanak veriyordu. Çünkü bu Orta Amerika sisteminde konum değeri ilerleyici bir biçimde artarak aşağıdan yukarıya doğru dikey sıralarla gidiyordu. Sözgelimi, 37.960'ı (365 günlük 104 sivil yıl içindeki gün sayısı) açıklamak için şöyle bir işlem yapılırdı:

	4 x 20 x 20 x 20	=	32.000
....	14 x 20 x 20	=	5.600
...	18 x 20	=	360
⊙	basamak yoktur (1'den 20'ye)	=	0
			37 960

Bu "sıfır" biçimi kavramının eski uygarlıklarda bu türden iki girişimden biri olarak kalmış olması ilginçtir; öbürü –bugün yaygın biçimde kullandığımız– İÖ I. binyılda Seylan'da doğmuş, Batı dünyasına yüzyıllar sonra İslam aracılığıyla girmiştir... Ama biz gene Orta Amerika'ya ve Mayaların klasik dönemde yetkinleştirmeye devam ettikleri ve *Uzun Hesaplama* ya da *İlk Diziler* adıyla bilinen oyma sistemiyle yazılma biçimine dönelim.

Bu işaretlendirme sisteminde–pratik nedenlerle sadece 360 günlük yılın ya da '*tun*'un kullanıldığı, yani bilinçli olarak yaklaşık 5.25 günlük bir kısaltmanın yapıldığı– bir *oyma çizgi* bu sistem içindeki bir tarihin işaretidir ve retrospektif bir tarihe (normalde 4 Ahau 9 Cumku) gönderme yapar: çoğu uzmana göre (ve İspanyolların Fetih'ten baş-

Şekil III: "Uzun hesaplama" denen ve bir Ek Dizi'nin izlediği Başlangıç Dizisi'ni gösteren bir Maya oyma yazı tarihlendirme örneği: 9.17.0.0.0.13 Ahau 18 Cumku, İS 24 Ocak 771'e denk düşen tarih. Quiriguá E dikilitaşı. Sylvanus G. MORLEY (*Stanford University Press'in izniyle*).

layarak derledikleri kroniklere dayanarak) geçmişteki bu sabit nokta İÖ 3.113 tarihine denk düşer.

Gerisi, bu oyma yazıtlar iyi korunduğu takdirde, sadece bir aritmetik sorunudur. Sözgelimi Quiriguá E dikilitaşının ve 9.17.0.0.0., 13 Ahau 18 Cumku okunan tarihi şu şekilde yorumlanır:

9 baktún (I-A), 17 katún (I-B), 0 tun (2-A), 0 uinal (2B), 0 kin (3-A), 13 Ahau (3B), 18 Cumku (7B), yani:

9 baktún	(ya da 144.000 günlük gruplar)	= 9 x	144.000 =	1.296.000 gün
17 katún	(ya da 7.200 günlük gruplar)	= 17 x	7.200 =	122.400 gün
0 tun	(ya da 360 günlük gruplar)	= 0 x	360 =	0 gün
0 uinal	(ya da 20 günlük gruplar)	= 0 x	20 =	0 gün
0 kin	(ya da 1-20 günlük gruplar)	= 0 x	0 =	0 gün
				1.418.000 gün

Bu toplam kabul edilen hareket noktasından (İÖ 3.113 yılının 4 Ahau 8 Cumku'su) sonraki günlerin sayısını gösterdiğinden bugünkü takvimde eşdeğerini bulabilmek için basit bir işlem yeterlidir ve bu da –bu örnekte ve Sylvanus G. Morley'e göre[1]– 771 yılı 24 Ocak'ına denk düşer. Ayrıca, uzmanlar bazı dönemleri ilgili *baktún* (ya da 144.000 günlük çevrim) sayısıyla gösterme eğilimindedirler; böylelikle, Orta Amerika'da saptanmış en eski tarihlere dayanarak 7 '*baktun*'dan (ya da "çevrim") söz ederler; 8 *baktun* "eski" klasik dönemin ilk yıllarına denk düşer; 9 *baktun* "yakın" dönemin

1) Sylvanus G. MORLEY, *The ancient Maya*, Stanford, Stanford University Press, 1956.

büyük bölümünü (Maya uygarlığının "altın çağ"ı) kapsar ve 10 '*baktun*'a düşen ender tarihler bu uygarlığın gerilemesinin işareti olan "son" dönem içinde yer alırlar.

Ve –bazı tartışmalara rağmen– bu oyma yazı tarihlerin çözülmesi artık sadece ayrıntı düzeyinde sorunlar çıkarsa da, bu türden öteki yazıtlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir, çünkü bunların çoğu günümüze kadar sayısız araştırmacı grubunun (hiç kuşkusuz bir "Rozetta taşı"nın Maya eşdeğerini keşfettiklerine inanmayan) yorum girişimine direnmişlerdir. Bununla birlikte, son kuşak –Heinrich Berlin[2] ve Tatiana Proskouriakoff[3] gibi araştırmacıların önderliğinde– çok heyecan verici araştırmalar gerçekleştirmiştir: bu çalışmalar özellikle orta bölgedeki belli başlı Maya yerleşim merkezlerinin "işaret-yazı"sının saptanması ve bu bölgelerde hüküm sürmüş bazı kişiler ya da hanedanlarla ilgili ilginç tarihsel yorumlamalar konusunda yoğunlaşmıştır (bu bağlamda daha sonraki sayfalarda örnekler verme olanakları bulacağız).

II. – Aşağı Bölgelerde klasik dönemin başlangıcı

Şimdilik, 292 yılında uzun bir klasik geleneğin başlangıcını işaret eden 29 numaralı taşın dikildiği Tikal'e dönelim.

2) Heinrich BERLIN, El glifo "emblema" en las inscripciones mayas, *Journal de la Société des Américaines*, Paris, 1958, c. 47.

3) Tatiana PROSKOURIAKOFF, Historical implications of a pattern of dates at Piedras Negras, *American Antiquity*, 1960, c. 25.

Bu dikilitaştaki birçok unsur hâlâ –kaçınılmaz bir biçimde– Abaj Takalik, Izapa ve Kaminaljuyú sanatından özellikler taşır: yüzünü bir üst açıdan başlayarak aşağı doğru çeviren tanrı (yılan masklı); önemli bir şahsiyetin donuk konumu ve sarkık dudağı uzaklardan Olmek çağrışımı yapan bu şahsiyetin kıyafetini belirginleştiren masklar... Buna kompozisyonun (ikincil özelliklerin belli bir düzen kaygısı gütmeden iki boyutu işgal ettikleri) yoğun görünümünü ekleyelim: çok sayıda ilk dönem dikilitaşına sürekli egemen olan iç içe geçme durumu). Her şeye rağmen, burada kendini kabul ettiren ve benimsenmiş birçok kuralın kesinlikle Maya ortamını yansıttığı bir üslup hissedilmektedir: büyük Maya rahiplerinin genellikle ellerinden bırakmadıkları uzun tören sopası (iki ucunda korkunç bir yılan başı bulunan) ve kullanılabilir alanı neredeyse tümüyle dolduran ve bir üst kastın varlığını haber veren şahsiyetin mitolojik unsurlara göre üstünlüğü: ölümlülerin ortak kaderlerini yönlendiren ve büyük olasılıkla çoğu zaman ruhani, sivil ve kimi zaman da askeri görevleri yerine getiren *halach-uinic*, "gerçek-adam" karşısında değil miyiz burada?...

İşte, klasik dönemin başından itibaren belli başlı mekanizmaların gerçekleştiği bir Maya toplumu çıkar karşımıza. Sosyal piramidin zirvesinde tanrıların iradesinin sözcüsü *halach-uinic* kimi zaman dönüşlü, çoğu zaman paylaşılan bir iktidarı öteki dinsel, yönetimsel, ticari ya da askeri işlevleri bölüşen soylu bir hanedandan alır. Sonra farklı düzeylerdeki sosyal basamaklar inildikçe savaşçılar, "bürokratlar", sanatçılar ve kült eşyaları ya da çeşitli tüketim maddeleri üretiminde uzmanlaşmış zanaatçılar, köylüler ve çeşitli hizmet-

Şekil IV: İleri gelenlerden oluşan bir grubun huzurunda armağanlar alan bir Maya prensi. Bir Tikal vazosuna resmedilen sahne. William R. Coe (The University Museum of the University of Pennsylvania'nın izniyle).

leri görenler (hizmetçiler, hamallar vb.) gelir; nihayet, genellikle savaş esirleri arasından seçilen ya da egemenlik altına alınan bölgelerden haraç niyetine alınan köleler gelir... Klasik dönemin ilk yüzyıllarında oldukça esnek bir sistemin yürürlükte olduğu sanılmaktadır ve bu sistem ağır işlerin ve kamusal görevlerin (sadece lüks eşya tüketimiyle ulaşılan belli bir yaşam biçimi için elverişli olmayan ama –günümüzde de çok geçerli olan bir Maya değeridir bu– bireye belli bir prestij sağlayan) büyük olasılıkla oldukça eşit biçimde pay edilmesine elverişli bir ortam sağlamıştır.

Bu sistemin –Tikal'den başlayarak örgütlenen– Aşağı Bölgelerin neredeyse tümünü kapsayabilmesi için az çok uzun bir sürenin beklenmesi gerekmiştir. Bununla birlikte, her yerde (ve hatta bazı durumlarda Tikal'den önce, sözgelimi Chiapa de Corzo ve Dzibilchaltún'da) anıtsal bir mimarlığın varlığı bazı yerleşim bölgeleri açısından siteler halinde bir yerleşim düzeni iradesinin geçerliliğini gösteri-

yordu. Öte yandan, 150-250 arasında –ve genel gerileme belirtileri içinde– kültürel "kayma" güneyde oyma yazı sisteminin terk edildiğine işaret eder, buna karşılık, bu sistem Aşağı Bölgelerde gelişmiş, bu bölgelere doğru yoğun bir göç hareketine yol açmıştır kesinlikle; 250-300 yılları arasında (klasik dönemin başlamasıyla), özellikle Salvador'daki Ilopango Yanardağı'nın patlamasından sonraki büyük göç dönemine denk düşer bu göçler. Gene bu döneme doğru, yeni yerleşim bölgelerinde anıtsal mimarlık örnekleri görülmeye başlar: Usumacinta kıyılarında Piedras Negras, daha sonra Yaxchilán; Yucatán Yarımadası'nın kuzey kısmında Yaxuná ve Acancéh ve bu bölgenin ortasına doğru Santa Rosa Xtampak ve Becán (burada, o dönemde Orta Amerika'nın bilinen en eski tahkimatlarından olan büyük savunma hendeği inşa edilmiştir).

Ve bu kültürel "filizlenme" olgusu içinde peş peşe gelen ve işaret noktaları oluşturan ilk tarihli dikilitaşlar ortaya çıkar; öncelikle Tikal'de, yaklaşık kırk kilometrelik bir yarıçap içinde (sözgelimi Uaxactún, Uolantún, Balakbal, El Zapote, Yaxhá...) bulunan yerleşme bölgeleri içinde. Daha sonra, *baktun* 9'da ilerledikçe merkezi çekirdekten uzaklaşılır: Yucatán Yarımadası'nda (kuzeydoğuda ve kuzeybatıda) Cobá ve Oxkintok; güneydoğuda Copán, güneybatıda Altar de Sacrificios ve Tres Islas; ve batıya doğru, Piedras Negras, Yaxchilán ve Toniná... Böylece, klasik evrenin tüm eski döneminde (yaklaşık 300-600 arasında) –uzaklıklara ve dil farklılıklarına rağmen– kültürel bir model yayılarak gelişir ve bu model Maya uygarlığına hem belli bir temel kazandırır hem de çoğu gerçek olgunluklarına bir sonraki

evrede kavuşacak olan çok zengin yerel ya da bölgesel bir yelpazenin filizlenmesi için bir ortam hazırlar.

Bu uygarlığın belirgin özelliklerine daha sonra döneceğiz; şimdilik söyleyebileceğimiz, klasik dönemin başından itibaren, Aşağı Bölgelerde, belki her yerde, özellikle çok karmaşık ticari ilişkiler ön planda olmak üzere birçok mekanizmanın devreye sokulmuş olduğudur. Böylece, sözgelimi *metates* (mısır öğütme taşı) yapımı için Belize'nin güney bölgesindeki Maya dağlarından yanardağ taşları getirilir. Yanardağ taşı –kesici alet ve o dönemde mermi olarak kullanılan gereçlerin uçlarının yapımında gerekli olan– Guatemala'nın Yukarı Bölgeleri'nden (özellikle gri renkli), preklasik dönemin son yüzyıllarından başlayarak Yukarı Meksika'dan gelir, Orta Amerika'da çok beğenilen ve aranılan yeşil yanardağ taşı tekeli Teotihuacán'ın elindedir. Yeşimtaşı ise (çok sınırlı miktarda) güneydoğudaki Motagua havzasından getirilir, sileks Petén'in kuzeydoğusunda çıkarılır, mineral pigmentler –özellikle resim ve seramikte kullanılan– çok çeşitli kaynaklardan sağlanır. Tuz büyük ölçüde Yucatán Yarımadası'nın kuzeybatı kıyılarından ve Aşağı Bölge kıyılarında güneye doğru yer alan bazı tuz ocaklarından sağlanır. Kabuklular, deniz kaplumbağası kabukları, mercan, inci ve öteki deniz ürünleri de çok geçerli ticaret eşyalarıdır ve bu bağlamda Amerika papağanı, ketzal, sinekkuşu vb. tropikal kuş tüylerini de (sık Chiapas ormanlarından ve Petén'in batısından bol miktarda getirtilen) unutmamak gerekir.

Bazı bölgeler pamuk tarımında ve çok zengin işlemeli kumaş üretiminde uzmanlaşmıştır; bazı bölgelerse renkli

seramiklerinin kalite ve güzelliğiyle tanınır. Nihayet, en çok aranan lüks maddeler –sadece yönetici kastın üyelerinin içki kisvesi altında tüketebilme hakkına sahip olduğu– arasındaki kakao (para yerine geçer) Maya bölgesi sınırlarında üretilir: batıda, Tabasco'da; güneybatıda Chiapas ve Guatemala'nın Pasifik'e bakan bölgelerinde; Ulúa (Honduras'ta) Vadisi'nde ve belki de kuzeydoğudaki Cobá bölgesinde ve Aşağı Bölgelerin bazı yörelerinde... Bütün olarak bakıldığında, birçok temel ürünün az ya da çok sınır bölgelerinden ve Aşağı Bölgelerin belli başlı yerleşim alanlarından geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu durum Tikal ve o dönemde büyük bir gelişme gösteren öteki tören merkezleri açısından bir ticaret ağını denetleyebilecek bir yönetimin devreye girmesini gerektirir; bu ağ içinde –paradoksal bir biçimde– Aşağı Bölgeler yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli ürünleri kendilerine doğru yönlendirebilmeyi başaracaklardır; söz konusu bölgeler, buna karşılık, büyük olasılıkla, genellikle hammaddelerini sağladıkları sınır bölgelerine sadece lüks maddeler –kesinlikle çok çekici olan– ve kendi "marka imajları"nın yansımasını sunacaklardır... Bu hipotez, öte yandan, yeterli derecede güçlü bir sosyal yapıyı ve, büyük olasılıkla, er ya da geç, ekilebilir toprakların rasyonel dağılımının ötesinde, yamaçlardaki ya da bataklık bölgelerdeki alanlardan verim alabilmek amacıyla bazı sulama çalışmalarını da beraberinde getirecek olan çevre denetimini de gerekli kılar. Başlangıç dönemindeki bazı duraksamalara rağmen (şunu belirtelim ki, Tikal'de IV.-VI. yüzyıllar arasında dikilen bazı taşlar son derece arkaik bir şaşmazlık ve titizlik özelliği gösterirler), toprakları geniş-

ledikçe sağlamlaşan bir sistem izlenimi edinilir bu bağlamda.

III. – Eski klasik dönem boyunca Teotihuacán'ın etkisi

Bununla birlikte, Meksika yukarı yaylalarının güçlü klasik metropolü Teotihuacán'dan gelen (doğrudan ya da dolaylı olarak) güçlü dış etkiler de gene bu hassas billurlaşma döneminde –özellikle Tikal'de– gerçekleşir; o dönemde büyük bir gelişme gösteren bu Maya uygarlığının geleceğini ciddi biçimde etkileyebilecek ya da en azından seyrini değiştirebilecek etkiler... Oysa, belki de en şaşırtıcı özelliklerden biri, bu Maya atılımının, karakteristikleri çok erken dönemde görülen ve tüm klasik döneme yayılan tutarlılığı harici etkiler karşısında sadece kendi sistemi tarafından özümsenebilecek unsurlardan oluşmuş gerçek bir süzgeç oluşturabilecek "kapalı" bir olgu gibi ortaya çıkmasıdır. Böylece, mimarlık konusunda –ve sadece çok istisnai durumlarda– Mayalar, ilkesi, iç mekânların yoğunluğu ve bunların esnek dağılımı konusunda sınırlamalar getiren cumbalı tonoz kullanımını genelleştirmekle yetineceklerdir; yüzyıllardan beri (Oaxaca'dan başlayarak) öteki büyük Orta Amerika halklarından çoğu yaygın biçimde duvarcı işçilerinin yaptığı duvarlara ve sütunlara (ya da direklere) dayanan kirişlerin taşıdığı teraslı düz çatılar yaparlardı ve bu tarz açık alanların tasarlanması ve düzenlenmesi bağlamında büyük bir özgürlük sağlardı kendilerine... Plastik sanatlarda da Mayaların

"soylu" sanatından daha farklı –çok zıt bir durum olduğu söylenemez– bir durum yoktur; ve "Tanrılar Sitesi"nin sade sanatı –çizgisel ve geometrik özellik– bireyin ezici bir törenin basit bir figüranı –kişisiz– durumuna düşürüldüğü son derece ezoterik bir sembolizmin sanatı mıdır?

Bununla birlikte, Aşağı Bölgelerin farklı yerleşim bölgelerinde –özellikle Tikal'de– ve Yukarı Bölgelerdeki (belli bir süre daha doğrudan görülecek olan) Kaminaljuyú'da Teotihuacán'ın kültürel varlığı tartışılmazdır. Teotihuacán, hatırlanacağı gibi, o dönemde hızla gelişen bir metropol ve aynı zamanda muazzam ve çok ünlü bir mabet, genellikle uzak bölgelerden (ve Maya bölgesinden) gelen hacıları çeken gerçek, ruhani bir cazibe merkeziydi. Bunlara pek rastlanmayan, sadece çok karmaşık bir aygıtın hizmetinde olmayan, aynı zamanda bir kent planlaması ve yönetimi ve de gelişen bir ekonominin hizmetinde olan bir örgütlenme kapasitesini eklemek gerekir: yoğun tarım; özellikle o dönemde çok tutulan bazı seramik tipleri gibi lüks eşya üretimi; yanardağ taşı gibi bir hammaddenin –Orta Amerika teknolojisi için hayati önem taşıyan– işletim ve dağıtımının büyük ölçüde denetimi; ve genel olarak Marshall J. Becker'e[4] göre "dışişleri"ni yönlendiren, iktidarı, Tanrılar Sitesi'nin dinsel ve sivil yönetimine bağlı rahip-krallarla paylaşan güçlü bir "savaşçı-tüccar" korporasyonu tarafından doğrudan ya da dolaylı bir biçimde denetlenen bazı "acente-

4) Marshall J. BECKER, *Moeities in ancient Mesoamerica: inferences on Teotihuacán social structure derived from the evidence of mural paintings and other archaeological data*, Tegucigalpa, XIV Mesa Redondo de la Sociedad Mexicana de Antropología, 1975.

ler"den ibaret önemli bir ticaret merkezi ağının gelişmesi. Aşağı Bölgelerin (Yucatán'ın kuzeydoğusundaki Yaxuná'da; río de la Pasión kıyılarındaki Tres Islas'ta; merkezi Petén'deki Uaxactán, Tikal ve Yaxhá'da) en eski dikilitaşlarının bazılarında kimi ileri gelenler "Meksikalı" biçiminde ve genellikle bir Orta Meksika yüksek yaylaları silahı ve simgesi olan '*atlatl*'larıyla (zehirli iğne fırlatıcı) silahlanmış olarak tasvir edilmiştir ve bu silah bu insanların bölgeye girişlerinin başından beri barışçı amaçlara sahip olmadığını gösterir, öyle ki, Gordon Willey[5] bu "savaşçı-tüccarlar" kastından söz ederken onları '*condottieri*'ye benzetir. İster güneyden –Kaminaljuyú yoluyla– ister Petén'in kuzeyinden girmiş olsun, bu "Meksika" varlığı Tikal'e hanedan ittifaklarıyla yansıyacaktır ve bunun sonucunda çoğu kısa sürede Maya potasında eriyecek olan, arka planda kalmış, kimileri de ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan yeni kültürel unsurların benimsenmesi olgusu görülecektir.

Bu dönemde Tikal dikilitaşları ve dönemin önemli şahsiyetlerinin mezarlarıyla ilgili son araştırmalarda (Tatiana Proskouriakoff,[6] Clemency Coggins[7] vb. tarafından gerçekleştirilen) son derece anlamlı bir tarihsel yorumlar panoraması belirir. Sözgelimi, yerel hanedandan, Yukarı Bölgelerden miras kalan bir rite göre, gömülen "Jaguar Paw"

5) Gordon R.WILLEY, *Highland culture contacts in the Lowland Maya area: an introductory commentary*, Paris, XLIIe Congrès International des Américanistes, 1976.

6) Tatiana PROSKOURIAKOFF, *A history of the Lowland Maya from their texts* (tarihsiz yazma).

7) Clemency C. COGGINS, *Teotihuacán at Tikal in the Early Classic Period*, Paris, XLIIe Congrès des Américanistes, 1976.

(ya da "Jaguar pençesi") adlı bir kralın yerini saltanatı 378'ten 425'e kadar süren "Curl Snout" (ya da "eğik suratlı") denen biri almıştır. Onuruna diktirdiği ve iktidara geliş tarihinin yazılı olduğu (8.17.2.16.17.5 Cabán 10 Yaxkín) 4 numaralı dikilitaşta, Curl Snout, en azından bir Maya kadar görkemli bir duruş sergiler: bacaklarını yere sarkıttığı yüksek bir tahtta oturur; yüzü cepheden gösterilmiştir ve büyük bir jaguar maskı vardır kafasında; bu masktan Meksika tarzı hafif tüy demetleri çıkar ve kolyesi –başka bir Meksika karakteristiği– "deniztarağı" türünde iki kabuklu yumuşakçanın kabuklarından yapılmıştır; sağ elinde Maya görünümlü, mask biçiminde bir amblem bulunur, sol kolundaysa yer yer silinmiş olsa da büyük olasılıkla Teotihuacán koruyucu tanrısı bir Tláloc maskı olabilecek başka bir amblem bulunur (bir yandan etnik kökenlerini, öte yandan bölgesel geleneklerle ilişkisini simgeleyen)... İktidarının meşruiyeti eski preklasik Maya geleneğine göre kanıtlanmıştır: dikilitaşın üst kısmında profili aşağıya doğru bakan uzun burunlu bir tanrı maskı bulunur (daha sonra Maya yağmur tanrısı Chac özellikleriyle ya da "âsâ-heykel" biçiminde bulunacak bir tanrı). 396 yılında (8.18.0.0.0.) her '*katun*'un ya da 20 yıllık dönemin sonunu anmak amacıyla dikilen dikilitaş 18'in Tikal'de geleneğini (Maya uygarlığının belirgin özelliklerinden biri olarak kalan ve sadece iki örneği –iki '*katun*'dan daha eskisi– komşu Uaxactún'da bilinen bir gelenektir bu) başlatmış olmasının özellikle onun iktidarı dönemine rastlaması çok ilginçtir. Clemency Hoggins[8] bu

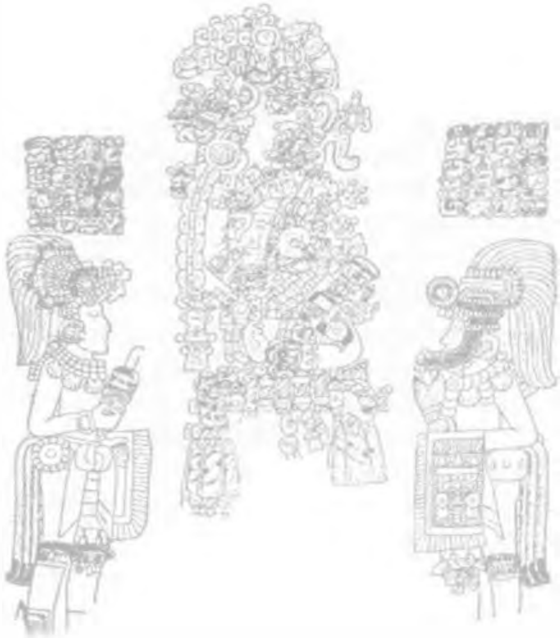
8) Clemency C. HOGGINS *Teotihuacán at Tikal in the Early Classic Period*, Paris, XLII' Congrès des Américanistes, 1976.

olguyu Meksika geleneği (52 yıllık çevrimlere büyük önem veren) ve daha çok '*katun*'ların ritimiyle ve 13 *katun* çevriminin tanrısal karakteriyle ilgilenen Maya takvimi mekanizması arasında çok verimli bir uyum olarak yorumluyor. Öte yandan, bir '*katun*'dan ötekine geçişin yıldönümü ve bu vesileyle düzenlenen genel tören, hiç kuşkusuz, çok popüler olmuştur, çünkü çok fazla ezoterik olmayan bir takvimin bazı özelliklerini herkese açık bir hale getirmiştir... Nihayet, şunu da ekleyelim: Curl Snout'la ilgili olarak 10. mezarda (kendisine ait olduğu sanılan) bulunan objeler Teotihuacán'la (belki de Kaminaljuyú aracılığıyla) çok yakın ve sıkı kültürel ilişkiler göstermiştir; bu bağlamda, sözgelimi, çoğu çeşitli ülkelere götürülen, biçimleriyle ve ikonografileriyle saf Tanrılar Sitesi geleneklerine bağlı ritüel vazolarından söz edilebilir.

Kısa sürecek olan bu "aşırı Meksikalılaşma" döneminin, gene de, Maya dünyasına damgasını vuran bir yığın etki ve yansıması olacaktır. Sözgelimi, Teotihuacán'ın çeşitli tüy süslemelerine olan eğilimi (dolayısıyla tropikal kuşların çok bol olduğu uzak bölgelere doğru seferler düzenlemesi) kısa süre sonra Maya aristokrasisi tarafından paylaşılacaktır...

Ama eski Maya geleneklerini yeniden canlandırmak ve bir yandan da Meksika özelliklerinin iyice yoğrulduğu doğru bir sentez gerçekleştirmek büyük olasılıkla daha sonraki Tikal hükümdarına –"Stormy Sky" ya da "Fırtınalı Gökyüzü"– kısmet olacaktır. Hiç kuşkusuz, hem Curl Snout'un soyundan hem de yerel soylu sınıftan gelen Stormy Sky (426-456 arasında hüküm sürmüştür) verasetinin iki yüzü arasında parlak bir uzlaşma sağlamıştır.

Benimsemiş olduğu ve oyma yazılarda bulunan adı –büyük olasılıkla tahta çıktığı sırada almış olduğu– öncülünün koruyucu tanrısının (4. dikilitaşta bu kralın portresine üstten bakan) adıdır ve çok anlamlıdır bu. Meksika bağlarını kesinlikle inkâr etmeyen Stormy Sky, henüz hayattayken, 445 yılı tarihli 31. dikilitaşa çizdirtmiştir portresini (iki

Şekil V: Tikal 31 dikilitaşındaki (445 yılı) Kral "Stormy Sky" betimlemesi; iki yanında silahlı ve Teotihuacán tarzı giyimli iki savaşçı vardır. William R. COE (The University Museum of the University of Pennsylvania'nın izniyle).

tarafında kişisel muhafızları bulunur): Meksika '*atlatl*'ıyla ve üstünde Tláloc simgesi bulunan kalkanla silahlanmış olan ve kıyafetlerindeki en küçük ayrıntının bile Teotihuacán aidiyetini onayladığı iki savaşçı: bağa plakalardan yapılmış, ileri doğru çıkıntı yapmış çenelikli (ya da fantastik hayvan başı biçiminde) ve üstünde kuştüylü süslemeler bulunan başlık; kalın tüylerin sarktığı bir dış plakayla süslenmiş peştamal; bilezikler, dizlikler... Stormy Sky –hiç kuşkusuz bir Maya hükümdarı özelliklerini göstermeye önem veren– yanında Meksikalı muhafızlar bulundurmakla birlikte yöresel kıyafetler içinde ve çoğu Maya kökenli olan ve bazıları 29. dikilitaştaki (Tikal'in bilinen en eski dikilitaşı, Aşağı Bölgeler kalıntıları arasında bulunur) atasının esinlemiş olduğu sembolik işaretlere bürünmüş olarak gözükür tasvirlerde. Teotihuacán ve Kaminaljuyú'yla bazı benzerlikler gösteren, kendisine ait olduğu sanılan mezar (48. mezar), her şeye rağmen, esasen Maya karakteri taşır.

IV. – Orta klasik dönem

Dolayısıyla, Stormy Sky'ın saltanat dönemi, her şeyden önce, Meksika etkilerinin ve kültürel istikrarın özümsenmesi dönemi olmuştur. Ölümünden sonra onuruna dikilen taşlar (1, 2 ve 28) anısının ne kadar yüceltildiğini gösterir (öte yandan, bunlar iç içe geçmiş stilleri ve bundan kaynaklanan mitolojik atmosferleriyle Abaj Takalik, Izapa ve Kaminaljuyú kökenli eski geleneklerle son bağı oluşturur). Daha sonraki ve yaklaşık olarak İS 480-680 yıllarını kapsa-

yan (ve genellikle "orta" klasik dönem adıyla bilinen) dönem, tersine, anıt etkinliklerinde –özellikle mimarlıkta– ve iktidar ikilemiyle yansıyan siyasal istikrarsızlıkta bir yavaşlama dönemi izlenimi uyandırır. Gerçekten de, iktidar, bir süre, hiç kuşkusuz, toplumun iki farklı kesiminin temsilcisi olan iki farklı kişi arasında paylaşılacaktır: biri (büyük olasılıkla eski yerel aristokrasiden gelen) iç yönetimi üstlenecek, öbürü – Teotihuacán gibi– ticaret ve savaşla ilgili dışişlerini yönetecektir (ve belki de "Meksikalılaşmış" Maya melezidir bu hükümdar).

Bu dönemde Tikal'de dikilen taşların çoğu kompozisyon açısından yoksuldur ve biçimleri kültürel atılımın yavaşlamasını yansıtırlar açık seçik biçimde. Bununla birlikte, şunu da belirtelim ki, anlayış ve düşünce düzeyinde, bundan böyle bütün ilginin eskiden yekpare taşın üst ve alt bölümlerinde gözüken mitolojik özelliklerden ya da hanedana özgü niteliklerden yoksun (sonuçta onu kutsallıktan arındıran ya da demokratikleştiren, bir yandan da bireyselliğini yücelten) soylu kişide yoğunlaştığı esas sahneyi kuşatmaktan ibaret olan yeni bir eğilim ortaya çıkar, buna karşılık, mitolojik ya da hanedana özgü yansımalar ve sonuçlar daha çok bu dikilitaşlarla birlikte bulunan (ve, burada, köşeleri iyice yuvarlaklaştırılmış büyük bir düz silindir biçiminde) sunaklarda görülür. VI. yüzyılda ortaya çıkan –ve özel olarak yüksek kabartma biçiminde yontulan görkemli 10. dikilitaşla örneklenen– bir başka özellik, hükümdarın ayaklarının dibinde zincirlenmiş olarak sürünen bir esirin bulunduğu muzaffer bir fatih gibi kendi kendisini yüceltmesidir: yakın klasik dönemde, özellikle Usumacinta havzasında bir-

kaç örneğini göreceğimiz bazı savaşçı hanedanların habercisi... Son olarak, şunu da belirtelim ki, gene bu dönemlere doğru, Aşağı Bölge Mayaları top oyunlarını benimsemişlerdir; top Mayalarda ve Orta Amerika'nın geri kalan bölümünde ritüel etkinliklerin bazı özelliklerine çok sıkı biçimde bağlı kalacaktır.

Teotihuacán etkisi –en azından bir süre için– bu orta dönemde Aşağı Bölgelerde silinmeye yüz tutarken Kaminaljuyú çok daha belirgin biçimde "Meksikalılaşmaya" devam eder. Temelleri zayıflayan (yaklaşık olarak 150'den 350'ye kadar süren ve birçok kültürel unsurun yok olduğu, buna karşılık, bu bağlamda Petén'in gelişme gösterdiği bir kaybolma döneminden sonra) bu eski yerleşim bölgesi VI. yüzyılın sonuna kadar Teotihuacán'ın esas ticaret merkezi, Maya bölgesinin güneyindeki Meksika varlığında gerçek bir "köprü başı" olarak ortaya çıkacaktır. Bir ticaret yolu bu bölgeyi Horcones ve Tonalá aracılığıyla Tehuantepec kıstağına kadar bağlıyordu; yol buradan Puebla Vadisi'ne doğru ikiye ayrılıyor (Oaxaca bölgesinden itibaren ya da büyük olasılıkla Veracruz'da yolunu değiştirerek) ve sonunda Mexico Vadisi'ne ulaşıyordu; mühre boncukları ve çeşitli kabuklu hayvanlar, değerli kuş tüyü demetleri, jaguar ve geyik derileri, yeşimtaşı, kakao ve öteki tropikal ürünler taşıyan uzun kafileleri bir yöne doğru götüren yoldu bu; buna karşılık, zıt yönde gelişen bir ticaret yoluyla da yanardağ taşından aletler, lüks seramik eşyalar ve Tanrılar Sitesi'nin uzmanlık atölyelerinde üretilmiş başka ürünler taşınıyordu. Bu Tanrılar Sitesi, büyük olasılıkla, Aşağı Bölgelere göre stratejik konumuyla ve kakao zenginliğiyle Güney

Maya bölgesini tercih etmişti; bu tercih ona yanardağ taşı ticaretinin kısmi denetimi dışında aynı zamanda para yerine geçen kakao (Orta Amerika'da çok revaçta olan) ticaretini denetleme olanağını verecekti. Öte yandan, bu durum, büyük ölçüde, Kaminaljuyú'nun güneybatısında, Escuintla bölgesindeki, son derece sade bir üsluba sahip, pişmiş topraktan, harikulade ritüel vazo ve buhurluk üretimini de açıklar; nitelik ve nicelik açısından önemli bu üretim Tanrılar Sitesi'nin metropoliten bölgesi üretiminin hemen arkasından gelir.

III. Bölüm

MAYALARIN ALTIN ÇAĞI

Az ya da çok belli bir duraklama döneminden (Anglo-Sakson antropologlar tarafından sadece "kesinti" olarak adlandırılan) ve özellikle 534-613 arasına denk düşen ve tarihli taşların ve öteki anıtların dikilmesi bağlamında genel bir yavaşlamayla ıralanan yıllardan sonra görülmemiş bir coşku hakim olacaktır Aşağı Bölgelere ve bu coşku kimi yerleşim bölgelerinde az çok uzun bir süreden beri olgunlaşan yerel eğilimleri doruk noktasına taşıyacak, o döneme kadar olaylara seyirci kalan çok sayıda yerleşim bölgesinin gelişmesini –kimi zaman geçici de olsa– esinleyecektir. "Yakın" klasik dönem olan (ve hareket noktası VI. yüzyılın ikinci yarısıyla VII. yüzyılın başı arasında değişen) bu büyük "sıçrama" olgusunda birçok koşulun çakıştığı görülür: öncelikle, esasen, "az ya da çok Meksikalılaşmış", batı bölgesi kökenli ve –J. Eric S. Thompson'ın[9] sözünü ettiği "Putúnlar"

9) J. Eric S. THOMPSON, *Maya History and Religion*, Norman, University of Oklahoma Press, 1970.

gibi– ticari yeteneklere sahip, kara, ırmak ve deniz yollarıyla uzun seferlere çıkma olanakları buldukları (böylece büyük akarsular boyunca yol alabiliyor ve Yucatán Yarımadası'nın çevresini dolaşabiliyorlardı) olağanüstü hareketlilikleriyle dikkat çeken halklarla sıkı ilişkileri olan yerel aristokrasinin belli bir kesiminin eline geçmiş olan ticaret ağının denetlenmesi.

Bu dönemle birlikte Aşağı Bölgelerin çoğunda genel bir refah görülür ve bunun sonucunda belli bir nüfus artışı olur. Tek bir yerde "merkezileşmeyen" iktidar çok sayıda tören merkezi ("site-devlet" türünde ve çok farklı boyutlarda) çevresinde kutuplaşır, az çok geniş bir bölgeyi askeri yöntemlerle ya da –daha sık olarak da– karmaşık hanedan ilişkileri veya ticari ilişkiler yoluyla denetler ve bu hiçbir zaman uzak bölgelere dağılma olasılığını dışlamaz; bu Maya sistemi çoğu zaman klasik dönemin Yunan sitelerinde ve kolonilerinde görülen sisteme benzetilmiştir; Mayaların çok sık tropikal ormanları –içinden geçilmesi çok zor olan gerçek bir bitki okyanusu– antik dönemde Akdeniz'deki seferlerin tehlikelerine benzer. Böylece birçok "koloni" kurulur ve bunların görkeminin kimi zaman sadece bir ya da iki kuşak süren belirgin özelliği kesinlikle yerel kralların sadece belli bir ezoterik bilgi düzeyine ulaşmasının değil, aynı zamanda bunlara büyük bir prestij kazandıran dikilitaşlar ve daha başka hatıra anıtları dikilmesidir.

Bununla birlikte, lüks eşya üretiminden ve ticaret ağlarından gelen zenginliklerin bir bölümü, yaşamı ve geçimi sürdürmenin esası olan yerel kaynakların (genellikle çok yetersiz kalan) işletilmesine ve tarımın rasyonelleştirilme-

sine dayanıyordu. Bu, kaçınılmaz bir biçimde, tarımın çeşitlendirilmesini ve bu alandan randıman alma olanaklarının geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Böylece, preklasik dönem ilerledikçe engebeli alanlardan yararlanma yaygınlaşıyor, erozyonla mücadele ediliyor ve toprağı –ekilebilir topraklarla birlikte– belli ölçüde nemli tutmaya yönelik, oldukça yumuşak teraslama çalışmaları yapılıyordu; bu alanda Río Bec (Petén'in kuzeyi) bölgesi ve Belize'nin ve merkezi Petén'in bazı bölgeleri örnek gösterilebilir. Hatta, büyük olasılıkla, normalde kullanılamayan bazı bataklıklardan da yüksek düzeyde verim alınabilmiştir: killi alt katmanları tarıma elverişli olmayan ve kanallarla (aralarında sözgelimi Campeche'nin kuzeyindeki Edzná gibi çok önemli kanallar da bulunan) sulanan yapay düzlüklerle yükseltilerek düzenlenen savanlar, '*bajo*'lar ya da mevsimlik su kabarmalarından etkilenen bölgeler. Aşağı Bölgelerin hemen her yerinde –özellikle Petén'de– meyveleri '*chultún*'lara ya da yeraltındaki kalkerli odalara konan ve çoğu zaman nemden ağzı taş bir kapakla korunan bir ara bölmeyle muhafaza edilmiş olan *ramon* ya da ekmek ağacı tarımı desteklenmiştir.

Dolayısıyla, bütün bunlar sadece genellikle zayıf randıman veren ve tropikal ormanlarda daha fazla çaba gerektiren yanmış alanlarda –günümüze kadar hiçbir değişiklik olmamıştır hemen hemen– gerçekleştirilen uygulamalar sayesinde yoğun (ve dönüşümlü) geleneksel tarım yöntemlerinin yürürlükte olduğu '*milpa*'larla (ya da mısır tarlaları) sınırlı tarım olanaklarının genişletilmesine katkıda bulunmuştur. Gerçekten de, kurak mevsimin başında (Ekim başı, Kasım) seçilen yeri açmak, hazırlamak, ağaçların altındaki

bitkilerden temizlemek ve o bölgede sadece yıkılması en zor olan ağaçları bırakmak gerekir. Nisan ayının son günlerine doğru, kurak mevsim bittiğinden bu bölge yakılır, Mayıs ayının ilk günlerinden başlayarak, ucu ateşte sertleştirilmiş bir sopa (*coa*) aracılığıyla açılan deliklere tohum ekilir. Yağmur mevsimi gelince *milpa* periyodik biçimde denetlenir, zararlı otlar ve çevreyi sarmış çalılar temizlenir. Ekim ya da Kasım ayında, hasat zamanı, bazı bölgelerde bugün de özel eğlenceler düzenlenmektedir.

Bu ormanlarda bir '*milpa*'dan ardı ardına iki ya da üç kez ürün alınabilirdi, öyle ki, bu işle uğraşan insanlar oturdukları yere göre makûl uzaklıkta bir alan içinde yeni topraklar açmak ve düzenlemek zorundaydılar. Tarım çevriminin çeşitli dönemleri arasına denk düşen boş zamanlarda sadece ailenin öteki ihtiyaçlarının karşılanması için çalışılmaz, aynı zamanda ve büyük ölçüde topluluğun ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışılırdı: bu bağlamda, kült etkinliklerinden ve tören alanlarının genişletilmesi ve güzelleştirilmesinden söz edilebilir; çünkü Mayalarda –Orta Amerika'nın başka yerlerinde olduğu gibi– din herkesin ortak işiydi ve son derece karmaşık ve titiz bir ritüelin bin çeşit uğraşından kimsenin kaçması mümkün değildi.

Bu yanmış toprakta geleneksel tarımın –Orta Amerika sisteminin temelidir bu– zorlukları dikkate alındığında bugün vahşi bölgeler (sözgelimi Petén ve Aşağı Bölgelerin bugün ıssızlaşmış yerleri) denen yerlerin klasik "patlama" sırasında böylesine yoğun bir nüfusun geçimini sadece bazı topraklardaki yoğun tarımı geliştirerek ve ekmek ağacı meyvesi ve yumru gibi ek kaynakların işlenmesiyle nasıl sağla-

dığı anlaşılabilmektedir. Dennis Puleston'a[10] göre, o dönemde yoğun bir nüfusa sahip olan Petén'in kuzeydoğusu, belki de tarım için elverişsiz olan Aşağı Bölgelerin bazı yerleri gibi, Belize'de (kuzeydoğuda) Río Hondo'dan, kuzeyde Río Bec'ten ya da kuzeybatıda Río Candelaria'dan pamuk ve başka bazı hammaddelerle birlikte büyük miktarlarda mısır ithal etmiştir muhtemelen; daha önce gördüğümüz gibi, bu bölgeler o dönemde –topraklarında yoğun tarım yapıldığından– gerçek mısır "ambarları"ydı.

George Cowgill'in[11] dediği gibi, aynı zamanda şu olguyu da belirtmek gerekir ki, özellikle 650-700 arasında, yani Mayaların "altın çağ"a girdikleri dönemde, o döneme kadar Orta Amerika'da çok yüksek bir kültür düzeyine erişmiş olan iki metropolde (Teotihuacán ve Monte Alban) zayıflık belirtileri hissediliyordu. Monte Alban tüm komşu vadilere egemen olduğundan öteki kültürel kompleksler karşısında (ve bin yılı aşkın bir süredir) belli ölçüde bir yalnızlık içinde kalmayı başarmıştı. Tanrılar Sitesi ise (dört ya da beş yüz yıl boyunca bütün öteki bölgeleri gölgede bıraktıktan sonra üzerinde çok canlı etkiler bırakmıştır) 650 yılına doğru bir yangında kısmen tahrip olmuştur ve yaklaşık bir yüzyıl yaşadıktan sonra hızlı bir gerileme içine düşmüştür. Daha sonra başka kuşakların da içine yuvarlanacağı büyük klasik

10) Dennis PULESTON, *The Seeds of statehood: variability in subsistence moods in the Southern Maya Lawlands and the rise of Maya civilization*, Paris, XLIIe Congrès International des Américanistes, 1976.

11) George COWGILL, *Teotihuacán, internal militaristic competition on the fall of the Classic Maya*, Paris, XLIIe Congrès international des Américanistes, 1976.

çöküşün öncü belirtisi olan bu kopuş, gene de, sabırla oluşturdukları kültürel bir altyapıya sahip olduklarından, batı ticaret ağları üstünde doğrudan bir denetim kurabilen Mayaların lehinde olabilmiştir. Fetih düşüncesinin de bu konjonktür içinde, çok büyük ölçüde, yakın klasik dönemin Maya sanatında savaşçı temaların yoğunlaşmasını gösterir nitelikte olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu klasik coşkuyu destekleyen koşullar ne olursa olsun, Kolomböncesi dünyada hiçbir zaman bu kadar ince ve çeşitli bir olgu görülmemiştir. Palenque gibi bazı yerleşim bölgeleri geç açan –ama son derece değerli– çiçekler gibi serpilip açılırlar!... Bu arada, başka birtakım bölgeler de (sözgelimi merkezi bölgede Copán, Piedras Negras ve Yaxchilán; Yucatán Yarımadası'nda Uxmal, Chichén Itzá, Santa Rosa Stampak ve Becán) az ya da çok bir kültürel yörüngenin doruk noktasına varırlar; Tikal ve Uaxactún da yavaş ve sarsıntılı olmasına rağmen tutarlı bir gelişmenin mantıksal sonucuna ulaşırlar...

I. – Tikal'de ihtişamın son iki yüzyılı

VII. yüzyılın başına doğru, Tikal, bir duraklama döneminden sonra, büyük olasılıkla iki hükümdarın ortak yönetimi altında anıtsal etkinlikler gerçekleştirmiştir. Dönemin bir yeniliği –hiç kuşkusuz kültü olabildiğince çok insana açmaya yönelik– ikiz piramitli (bundan böyle basitleştirerek "ikiz kompleks" adını vereceğimiz) ilk mimari

bütünün inşa edilmiş olmasıdır; bu yapı büyük bir yapay düzlükle inşa edilmiştir ve bu düzlüğün üstünde, doğu ve batı uçlarına doğru basamakları aynı olan iki piramit yükselir; bu piramitler yükseltilmiş basit tören platformlarıdır, her birinin yanlarında merdivenler bulunur ve tepede tapınak bulunmaz; doğu piramidinin karşısında kimi zaman yontulmamış 9 grup sunak-dikilitaşı bulunur; dikey eksen üstünde, güneyde 9 kapılı alçak ve uzun bir yapı vardır, kuzey uçta ise, Maya tonozu biçiminde girintili çıkıntılı bir kapıdan girilen duvarlarla çevrili bir bölümde –bir mücevher kutusu biçiminde– alçak kabartmalı bir çift yekpare taştan sunak-dikilitaş bulunur. Bu açık hava tapınağındaki dikilitaşta ritüel havası içinde bir hükümdar tasvir edilmiştir; hükümdarın bir elinde tören çubuğu vardır, öbür eliyle ise mısır ve kakao taneleri eken bir erkek figürü gibidir; sunakta genellikle –hiyerarşi sembolleri olan örülmüş palmiye (ya da *petatillo*) motifleri dışında– zincirlenmiş esirler vardır... Jones'a[12] göre, Tikal karakteristiği bu ikiz kompleksler bir '*katun*'dan (ya da 7.200 günlük bir grup) ötekine geçişi belirlemek amacıyla tasarlanmıştır ve yarı tanrısal '*halach-uinic*'in peygamber görevi üstlendiği ve mevcut '*katun*'un ve de bireysel öngörülerin zincirlenişiyle ilgili kehanetleri aktardığı büyük genel törenlerde kullanılmıştır... Jorge Guillemin[13] de günün ilerleyen saatlerinin canlı gölge

12) Christopher JONES, *The twin pyramid group pattern: a Classic maya architectural assemblage at Tikal, Guatemala*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 1969.

13) Jorge GUILLEMIN, Development and function of the Tikal ceremonial center, *Ethnos*, 1968, cilt 33.

ve ışık oyunlarını belirleyen bu bütünlerin güneşe özgü karakterini belirtir.

Kültü daha açık, ölümlüler için daha ulaşılabilir (kısacası daha popüler) kılmaya yönelik bu önlemlere ritüel ve ilahi özellikleriyle ve belki de kitleleri çekebilecek bir gösteri karakteri içinde top oyununun gitgide artan önemini ekleyelim... Nihayet, VIII. yüzyılın yarısından başlayarak bütün toplumda hissedilen (ve görkemli cenazelerin ve genel olarak da sanatların) bu canlanan etkinlik ekonomik ve politik bir istikrara tanıklık eder. Bu kültürel yenilenme doruk noktasına 681-768 arasında, geçici olarak –daha iyisi bulunamadığından– A ve B adlı hükümdarların ikili yönetimi sırasında varacaktır; bu hükümdarlardan birincisi, hiç kuşkusuz, Petén'in güneyine doğru dağılan ve yayılan, ataları arasında Meksika-Maya kökenli ünlü Stormy Sky'ın da bulunduğu eski ailelere aitti.

A hükümdarının bazı özelliklerine bakıldığında, tahta çıkışını olağanüstü tarihsel ve kozmik bir olay gibi sunmaya çalıştığı, ustaca yönetilen bir mizansenin varlığını hissederiz. Gerçekten de, tahta çıkışı, tam 13 *katun* geriye giden saygın atası Stormy Sky'ın taha çıkışı kadar görkemli bir biçimde kutlanmıştır. Oysa, Mayaların gözünde, '*katun*'lar mekanizması ve özellikle de ritüel takvimde aynı burcun her 13 '*katun*'da bir (ya da 360 günlük 260 yılda) çevrimsel dönüşümün önemi bilinir; bu dönüşüm içinde Mayalar –kozmik uğraşlarına ve bu çevrimsel mekanizmaların büyülü erdemlerine dalmış olduklarından– tarihsel olguların sonsuzca yeniden başlamasını görmek istiyorlardı (başka birtakım örneklerde görme fırsatı bulacağımız ve özellikle

Chilanı Balam kitaplarındaki kehanet metinlerinde sezildiği gibi).

A hükümdarının tahta çıkması, Tikal'de, aynı zamanda, atası Stormy Sky kültüyle Meksika soyu unsurlarına güçlü bir dönüşü gösterir. Bu unsurlar, (aynı dönemde Piedras Negras, Copán ve Uxmal gibi başka yerleşim bölgelerinde bulunan) doğrudan bir ilişkinin sonucundan çok, geleneksel Maya simgelerine eklenerek bazı Maya yöneticilerinin saygınlığı VII. yüzyıl sonundan başlayarak artan gerilemeye rağmen canlı kalan Tanrılar Sitesi'ne karşı nasıl güçlü manevi bağlarla bağlı olduklarını gösteren "arma" simgeleri olarak etkin oldukları sanılan bazı hükümdar aileleri düzeyinde ortaya çıkar. Sözgelimi, mimarlık alanında (Tikal'in o döneme kadar her türlü dış etkiye ısrarla direndiği alanlardan biri), bu döneme doğru, Tikal'de dış hacimleriyle (açıkça Teotihuacán'da yaygın olan *tablero-talud* esinli), ikonografileriyle Meksika geleneğine bağlı olan birçok bina inşa edilmiş olması ilginçtir.

Bu egzotik özellikler bütünüyle saptanabilir olsalar da (Tikal'de ve başka bir yerde), katıksız Maya özellikleri o dönemde her bölgenin estetik eğilimlerine uyarak zirveye çıkan mimarlığın ve plastik sanatların olağanüstü gelişmesini hiçbir biçimde etkilemez. Önceki binyılda, sonunda gitgide belirginleşen düşey bir karakter kazanan (sözgelimi Kuzey Akropolü'nün 22, daha sonra 33 numaralı piramittapınakları) dinsel bir mimarlığın geliştiği –art arda gelen büyümelerle– Tikal'de A ve B hükümdarları tarafından gerçek, tek parçalı (ve artık eklemelerle yapılmayan) dev heykeller yaptırılmıştır. Böylece, 700 yıllarına doğru A hüküm-

Şekil VI: Tikal'de Tapınak I ya da Dev Jaguar Tapınağı, 702'ye doğru. Francisco GUTIERREZ MARTINEZ'in teorik yeniden tasarımı. Paul GENDROP'a göre.

darının (681-733) girişimiyle Kuzey Akropolleri ve merkezi Akropoller arasında, o döneme kadar dışlanmış olan merkezi Büyük Meydan'ın batı ve doğu uçlarında Tapınak I ve Tapınak II inşa edilmiştir; bunların, temellerinden '*cresteria*'nın doruğuna kadar toplam yükseklikleri 40-50 m.'yi geçer. Bunların en eskisi olan tapınak II ya da Masques Tapınağı, piramidinin verdiği ağır görünümü zengin rölyefli süsleme kalıntılarını koruyan '*cresteria*'sının yüksekliği ve göreli hafifliğiyle dengeler. Tapınak I ya da Dev Jaguar Tapınağı'na (sıtmaağacından bir iç lento yontma motifi nedeniyle bu ad verilmiştir) gelince, bu yapı Tikal mimarlığının belirgin özellikli prototipidir (şekil VI).

Tapınak I'de her şey yüzyıllardan beri bu mimarlığın temel karakteristiklerinden biri olan düşey eğilimi belirginleştirmeye katkıda bulunur; dev piramit desteği oluşturan basamaklı kütlelerin orantıları; ince bir gölge ve ışık oyunu içinde, çıkıntı ve girinti yapan silmelerin düşey olarak almaştıkları eğik düzlemlerin ritmik konumu; bu düzenlemenin yükselen ağırlığı düzeyden düzeye küçülen, dik bir merdivenle bir çırpıda ulaşılan tapınağa doğru yönelen güçlü dikey kesitlerle bölünmüştür; tapınakta sadece o dönemde içeri girebilen ayrıcalıklıların görebilecekleri, sert sıtmaağacından lentolarda tören giysileri içinde soylu tasvirleri görülür... Nihayet, bu tapınağı yükselterek uzatan süsleme kalıntıları, tahta oturmuş birinin (kesinlikle A hükümdarının kendisi) dev büstünü hatırlatan yuvarlak oyuntuları ve eğik düzlemleriyle yukarı doğru incelen devasa *cresteria* kütlesi.

Kimileri zaman içinde bin yıl önceye kadar giden bir dizi mimarlık eğiliminin doruğu, devasa orantılarıyla özel-

likle dengeli olan bu yapı çok erken dönemde bu bölge insanlarını ormanda yaprak yığınlarını aşan tapınaklar inşa etmeye götüren ölümsüzlük gereksinimini çok iyi temsil eder; bu insanlar bu amaçlarını –sadece belli bir süre için– ancak klasik dönemin sonuna doğru gerçekleştirebilmişlerdir. Başka hiçbir Maya sitesi tropikal ormanı bu derecede yenilgiye uğratamamıştır; Tikal'in içine gömülmüş olduğu bitki okyanusu maddi olarak büyük tapınakların gururlu '*cresteria*'sı tarafından yer yer delinmiştir ve Tapınak V (büyük olasılıkla gene A hükümdarı döneminde inşa edilmiştir ve Güney Akropolü'nün ucunda yükselir) 60 m. yüksekliğinde olmasına rağmen 75 cm. genişliğinde tek bir odası vardır, buna karşılık dev bir '*cresteria*'yı taşıyan arka duvarının genişliği 5 m. kadardır!... 741'e doğru B hükümdarı tarafından yaptırılan ve –yüksekliği 72 m., duvarlarının kalınlığı 12 m.– Teotihuacán'da tapınak dahil toplam yüksekliği 75 m. olan Güneş Piramidi'nden sonra Kolomböncesi Amerika'da inşa edilen en görkemli binalardan biri olan Tapınak IV'le ilgili olarak daha ne söylenebilir!...

Bu çok sık tropikal ormanda zorlukla dolaşırken açık bir alanda birdenbire dev heykellerden birine rastlandığında, o dönemde böyle bir mimari anlayışın yapabileceği mistik etkinin gücü düşlenir: yüksek tapınağı muazzam ve bir hükümdarın tahtında oturduğu çok-renkli ek binanın üstüne yerleştirilmiş olan çarpıcı piramidin yeryüzü ve gökyüzü arasında bir buluşma noktasında bulunduğu bulutsu görüntü... Burada her ölümlünün giremeyeceği amblem ya da kutsal eşyaların korunduğu yer olarak, kütlesi ve gizemiyle ezici olan, sonsuzluk içinde kaybolduğu, kısmen kalın

copal bulutlara sarınmış piramit desteğinin zirvesinde neredeyse gerçekdışı mabet anlayışı öteki Maya sitelerine göre daha çarpıcıdır. Buna tapınaktaki dar dehlizlerin ve geçitlerin yaptığı ve rahibin sesini yoğunlaştırarak ibadet edenleri tam bir şaşkınlığa düşüren yankı etkisini –en azından kısmen istenmiş olan– ekleyelim. Burada insan o muazzam varlıkla dışlanmış, yok edilmiştir.

Ama Tikal'de bu dönem mimarlığını sadece bu etkileyici yapılarla sınırlamak haksızlık olur: daha önce söylediğimiz gibi, bu altın çağ bir istikrar ve bolluk dönemiyle çakışır, sitenin güzelleşmesi ve büyümesiyle yansır ve bölgede yaşayan yerleşik nüfus doğal ortamın son derece elverişsiz koşulları dikkate alındığında şaşırtıcı bir yoğunluğa ulaşmıştır. 16 kilometrekarelik bir yüzölçümü içinde, basit bir platformdan dev bir piramide kadar giden yaklaşık 3.000 sağlam yapı vardır. Kuzey Akropolü'nün kalbini oluşturduğu tören merkezi çok büyütülmüştür ve geniş yollar (az çok planlı ve topografiye göre inişli çıkışlı) merkezi Büyük Meydan'a bitişik alanlardan çıkar ve belli başlı binaları kendi aralarında birleştirir: batıda Tapınak IV'e doğru, kuzeyde H grubuna doğru ve güneydoğuda kesinlikle tamamlanmamış dev bir proje içinde, 766'da B hükümdarı (734-768) döneminde, 766'da inşaatına başlanan Yazıtlar Tapınağı'na doğru.

En güçlü yapı yoğunlaşması doğu-batı yönünde bir dikdörtgen (kenarlarının uzunluğu yaklaşık 1.200 ve 600 metre olan) alan içinde son derece esnek bir biçimde ve üstü açık üç temel depo ve bir Kuzey Akropolü'nün oluşturduğu merkezi çekirdek çevresinde düzenlenmiştir: Tapınak I ve Tapı-

nak II, merkezi Akropol, Tikal'in gerçek dinsel ve yönetim merkezi. Gerçekten de, Kuzey Akropolü külte adanmış en çarpıcı yapılardan oluşan bir yığını temsil eder, ancak Merkez Akropol'ün sunduğu panorama bütünüyle farklıdır: çok sayıda giriş ve çıkışı bulunan ve kimi zaman iki ya da üç katlı, uzun, sıra sıra yapılar, iç avlular çevresinde, az ya da çok yoğun, dört kenarlı yapılar şeklinde düzenlenmiştir. Farklı düzeylerde yönetim ve konut işlevleri gören bu yapılardan bazıları ne tapınak, ne top alanı, ne hamam ne de sauna olan tüm Orta Amerika yapılarını belirten "saray" adına layıktır. Sözgelimi, Maler Sarayı hafif çıkıntı yapan iki kanadıyla ve ikincisi sadece güneye doğru açılan, devasa Tapınak V'in yansıdığı Saray Rezervuarına bakan iki katıyla bir uyum modelidir.

Bu sivil mimarlığın belirgin özelliği sadece iki, üç, hatta dört paralel odadan oluşan sıra sıra yapılar değil, aynı zamanda iç ve dış duvarları yalancı mermerle kaplanmış duvarcı işi düzlüklerin ve bankların bulunmasıdır. Günışığını sadece kapılardan alan (ve çoğu zaman dolaylı biçimde) bu odalarda çoğu kez pencere işlevi gören dar birtakım açıklıklar bulunur. Ve tonozun eğik kısımlarına yerleştirilen ağaç kirişler örtü ve daha başka birtakım eşyaların asılmasına yararlar. Bunlara yatak işlevi gören hasırları (ve insanların mensup oldukları sınıflara göre yastıklar, alçak koltuklar, hatta biçimi az ya da çok gelişmiş bir taht), jaguar ve başka hayvan derilerini, pamuklu kumaşları (kimileri zengin işlemeli) ve bazı aletleri eklememiz gerekir... Böylelikle, oldukça karanlık, nemli ama nispeten serin bu yerlerin düzenlenmesiyle ilgili bir fikir edinilmiş olur; bu yerlerde hemen

hemen hiçbir konfor görülmez, öyle ki, bazı araştırmacılara göre, her türlü prestij kavramı bir yana bırakılırsa, basit Maya köylü kulübesi kesinlikle çok daha çekicidir... Bu bölgede daha sık kullanılan bir mekân olan mutfak çoğu zaman ayrı bir yerde, bir sundurmanın altındadır, buna karşılık, duvar işçiliğiyle yapılan odalar başka oturma, depo ya da çalışma işlevlerine yöneliktir. Bir odadan ötekine geçiş hemen hemen her zaman son derece dolaylıdır, çünkü bu tip binalar esnek çözümler getirmezler pek. Bununla birlikte, faaliyetler büyük ölçüde açık havada (ve çoğu zaman bir sundurmanın altında ya da sık ormanın içinde) olduğundan, bu karanlık ve yaşamak için elverişli bir ortam sunmayan odalar sadece ve kesinlikle gündüz ya da gecenin bazı saatlerinde kullanılıyordu.

Aynı binanın (ya da binalardan oluşan bir bütünün) çeşitli işlevleri yerine getirdiğini söylemek zordur genellikle. Sözgelimi, bu alanda, Merkez Akropol'ün doğu ucunun karşısında, iki büyük yolun kesiştiği Doğu Alanı'nda, bir top sahasının yakınlarında, dörtgen biçimli, dört tarafında yüksek giriş yerleri olan muazzam bir kompleks büyük olasılıkla bir halk pazarıdır. Buna karşılık, üç büyük rezervuarın güneyinde, doğudan batıya doğru çok farklı binalar sıralanır: en başta yoğun G Grubu, daha sonra dağınık konutlar, muazzam Tapınak V ve içinden "saray" türü geniş yapıların arasına sıkışmış ilginç bir piramit-tapınağın adeta fışkırdığı şahane yapay düzlükler bütünü Güney Akropolü. Daha sonra, kuzeyde üç paralel oyun sahasıyla sınırlı, Tikal'in en güzel ve en geniş alanlarından biri olan Yedi Tapınak meydanı gelir; bu ad, doğu yönünde sıkışmış bir konuma göre

düzenlenen (arka cepheleri Güney Akropolü'nün yan düzlüklerine dayanmıştır) yedi tapınak dolayısıyla verilmiştir bu alana ve merkezi tapınak hem hacmi hem yüksekliğiyle dikkat çeker. Nihayet, üç yanı bütünüyle uzun binalarla kuşatılmış ve kuzeyde Tapınak III'e –810 yılında inşa edilen son büyük Tikal binası– doğru yönelmiş çok daha büyük bir alan gelir bunun arkasından ve bu alanın ortasında yapımı preklasik döneme kadar giden devasa piramitlerden biri bulunur. Bu merkezi alan kuzeybatıya doğru Yarasalar Sarayı'yla, sonra Tikal'in çok karakteristik ikiz komplekslerinden biri olan devasa Tapınak V'le tamamlanır ve bu tapınağın dibinde başka iki yol kesişir: bunlardan biri Kuzey Grubu'na, öbürü ise merkezi Büyük Meydan'a götürür.

Çok esnek, esasen çok düzensiz bir topografiye uyarlanmış ve ufku yaklaşık on iki yüzyıldan beri sürekli yeniden düzenlenen yoğun bitki örtüleriyle (doldurma, yığma, büyütme, çeşitli dönüştürme etkinlikleri) sınırlanmış olan Tikal'in merkezi, ayrıca, –Orta Amerika'da ilk kez görülen bir olgu– dik açılı bir biçimde düzenlenmiş ve iki taraflarında sıkışık düzende yapıların görüldüğü, düzenli sokakları ve ağaçlı yollarıyla gerçek bir kent dokusunun görüldüğü Teotihuacán kadar düzenli bir manzara arz etmez. Bununla birlikte, Jorge Hardoy'un[14] belirttiği gibi, daha "organik" bir büyümenin ürünü olan ve inşaatçıları –Tanrılar Sitesi'ndeki meslektaşları kadar dik açı ve simetri kaygısı taşımayan– "ince bir düzensizlik ruhu içinde" çarpıcı bütünlük

14) Jorge HARDOY, *Ciudades Precolombinas*, Buenos Aires, Infinito, 1964.

etkilerini düzenlemeyi becerebilmiş olan böylesine hacimli ve uyumlu bir kompleksin kent karakterini yadsımak da zordur; burada geniş yolların büyük bir bölümü hemen her zaman bir alana açılır ve bir tapınak ya da önemli bir yapının ufkuna –belli bir ekseni olmasa da görkemli– doğru son bulur.

Bu Tikal vizyonunu tamamlamak için bunlara bir de bilinçli alan düzenlemelerini –Hardoy'a[15] göre burada amaç tek tek hacimlere tumturak kazandırmak ve onun çarpıcılığını göstermektir– ve mutlaka yalancı mermerlerle döşenmiş ve kaplanmış yapıların ve üstü açık mekânların (meydanlar, binaların önleri, tören platformları, çitlerle çevrili geniş yollar, rezervuarlar vb.) almaşma biçimlerini ekleyelim: burada, ayrıca, ormana egemen olan –denetlenen, açılan ve yer yer çok iyi korunan– özel alanlar vardır gene ve bu ormanların gölgesinde, çevredeki yerleşim yerlerine ve geniş bir alana yayılmış '*milpa*'lara götüren binlerce patika bulunur; çünkü, daha önce gördüğümüz gibi, burada geniş yollar sadece tören merkezinin belli başlı alanlarını kendi aralarında birleştirirler: büyük olasılıkla, esasen törenleri ve öteki büyük sivil ve dinsel şenlikleri kolaylaştırmak amacına yönelik olarak tasarlanan (estetik etki verme kaygısı göz ardı edilmemiştir burada kesinlikle) bu yollar Tikal'i komşu sitelere bağlamaz, oysa, Yucatán Yarımadası'nın bazı sitelerinde bu tür yolların bu bağlantıları sağladığı görülmüştür. Ve sitenin merkezinden uzaklaşıldıkça bu yarı kent dokusu daha bir gevşek hale gelir, mimari bütünler arazinin

15) A.g.y.

yüksekliğine göre ve su kaynaklarının yakınlarına rasgele oturtulur zemine; böylelikle, dayanıklı bazı yapıların (mütevazı saraylar ve küçük bir tören alanı) bulunduğu çevre alanlarından gitgide daha kırsal özellikler taşıyan küçük köylere geçilir; söz konusu köylerde, şefin kulübesinin çevresinde birkaç kulübe bulunurdu... Daha önceleriyse kilometrelerce –günlerce süren yürüyüşler– yüründükten sonra başka bir sitenin (ya da Jimbal gibi az çok "uydu" denebilecek küçük bir tören alanının) varlığını haber veren küçük bir yerleşim birimine ulaşılabilirdi.

Tikal yöresindeki yerleşim yapılarını irdeleyen William Bullard'a[16] göre, insan izine rastlayabilmek amacıyla ormana girildikçe "bir ilk –ve aceleye getirilmiş– izlenim" bu izlerin her yerde bulunduğuna işaret eder"... Bu, klasik dönemin sonuna doğru, Maya sisteminin bu çok zor ortamda yaşama başarısını göstermesinin ötesinde, bu ortama bütün olanaklarını zorlayarak nasıl yerleşmiş olduğunu gösterir. Ve Tikal'in kentvari bir yoğunlaşma bağlamında bir uç durum olduğu söylenebilse de, o dönemin birçok başka Maya sitesi de bu modele yaklaşma eğilimi içindeydi; hatta Yaxhá sitesinin merkezi (Petén bölgesinde) çoğu zaman bütünlüğe daha kentsel bir manzara kazandıran dik açılı geniş yolların kestiği yapılar bağlamında daha yüksek bir oran sunuyordu... Dzibilchaltún (Yucatán'ın kuzeybatı ucuna doğru) genişliği ve yoğunluğu açısından en gelişmiş Maya yerleşim bölgelerinden birini oluşturuyordu

16) William R. BULLARD Jr., Maya settlement patterns in Northeastern Petén, *American Antiquity*, Guatemala, 1960, cilt 25.

ve yapılarının boyutları ve güzelliği bakımından tören merkezinin Tikal'le boy ölçüşememesi bu durumu değiştiremezdi. Bu refah ve gelişme dönemi aynı zamanda plastik sanatlarda da olağanüstü bir patlamaya yol açmıştır.

Tikal heykel alanında da mimarlık alanında da belli başlı öncülerden biridir. Prototipi daha önceki kuşaklarda billurlaşmış olan dikilitaşları üst kısımları hafifçe genişletilmiş ve yuvarlaklaştırılmış bu düzenli siluetleri korurlar; ve yontulmuş bölümler –genellikle süslü çerçevelemeleri olan oyma metinler de dahil olmak üzere– çoğu zaman yekpare taşların hemen her zaman belli bir çerçeveden taşan önyüzleriyle sınırlıdır. Temel motife, yüce önder (kimi zaman ayaklarının dibinde yatan bir esirle) motifine gelince, burada, yüz, profilden resmedilir, cepheden veya profilden görülür ve tavrı –VIII. yüzyıl başında daha sertse de– yavaş yavaş neşelenir, kıyafetinin bazı bölümleri (özellikle uzun ve hoş ketzal tüyleri) çok özel bir hafiflikle uçar gibidir. Değerlilik anlamı kimi zaman çok zengin bir kıyafetin ayrıntısına kadar götürülür; genel hava genellikle zarif, hatta kimi zaman şehvet uyandırıcı olabilir: özellikle uzuvlar, sözgelimi dikilitaş 21'de resmedilen kişinin (736 yılı) ayakları, sunak 8'in (751 yılı) son derece gerçeklik izlenimi uyandıran ayakları ya da yüzlerden daha anlamlı olan Maya elleri!

Ve Tikal dikilitaşlarının sonsuzluk teması sonunda yorucu olabilse de, daha az geleneksel olan öteki sanatsal ifadeler bir yenilik ve kendiliğindenlik havası getirirler: sözgelimi, kemik üstüne oyulmuş zarif resimler (Tapınak I'deki mezar 116'nın görkemli sunguları içinde yer alan): bu resimlerden birinde, bir kayığın içinde keyifli ve enerji dolu, çeşitli hay-

Şekil VII: Bir kayıktaki Maya tanrıları; bazıları hayvan biçiminde resmedilmiştir. 116 numaralı Tikal mezarından çıkan bir kemik. Merle GREENE'in deseni.

vanlar biçiminde tasvir edilmiş Maya tanrıları görülür (şekil VII). Öte yandan, Tikal'de ve Uaxactún'da gelişen dikilitaş tipi Maya bölgesinin nerdeyse her tarafında benimsenmiş olsa da, birçok bölgesel ya da yerel okulun neredeyse aynı anda gelişmeye başladığına tanık olunur. Bazı yakın yerleşim birimleri –Naranjo ve Yaxhá gibi– Tikal'in çok kesin geleneksel tavrından sıyrılabilmişlerdir: sözgelimi, Naranjo 22 numaralı dikilitaşında (702 yılı) bir '*halach uinic*'in tanrısal bir düzeye yükselişini görürüz; bu sahnede bir soylu kişi işlemeli büyük bir yastığa oturmuş durumda ve bağdaş kurmuştur ve büyük bir Itzamná maskından fışkırır sanki, karşısında da yakarır gibi ellerini kaldırmış bir tutsak vardır.

31 numaralı Yaxhá dikilitaşında ise, gösterişli kıyafetler içindeki biri oturmuş bir cücenin karşısında ritüel dansı yapar, küçük fantastik varlıklarla dolu engebeli bir dünya söz konusu kişinin baş şeklini oluşturan maskların ve daha başka birtakım simgelerin içinden bir bitki dünyası fışkırır adeta.

Ayrıca, her bölge –kimi zaman her site– klasik Maya dikilitaşı sitesine bazı özellikler eklemesini bilmiştir. Río

de la Pasión havzasında, Petén'le çok sıkı bir yakınlığa rağmen, bazı heykeller tasarlanışları, temaları, dinamizmleri ya da yaradılış değerleriyle seçilirler. Sözgelimi, ritüel top oyunuyla ilgili bir Cancuén diskinde karşı karşıya iki rakip görülür (Usumacinta ve río Lacanhá bölgesinde çok sık görülen bir konu); ya da şahane La Amelia dikilitaşlarından her birinde yere uzanmış ve yaşama el koyan bir jaguarın üstünde güçlü, kuvvetli, yavaş yavaş dönerek bir ritüel dansı gerçekleştiren bir insan görülür: dans eden kişinin bacaklarının konumundan ve sırtından fırlayan uzun tüylerin hareketinden ve gür saçlarından belli olur bu... Gerçek bir fotoğraf enstantanesi gibidir...! Ve değerli kabul edilen dikilitaşlar arasında özellikle 2 dikilitaşlarını (neredeyse tıpatıp aynıdırlar) anmak gerekir: 736 tarihli Aguateca ve Dos Pilas; bu taşlarda, sanatçı, titiz ve ince bir özenle, çeşitli sembollerle süslü bir kıyafeti en ince ayrıntılarına kadar göstermiştir; bu kıyafetin üstündeki semboller arasında Tláloc maskları, gece kuşu biçiminde bir göğüs süsü, "yılın işaretleri" vb. gibi çok sayıda Meksika unsuru bulunur.

Bu río de la Pasión bölgesi –üslubu batıda Altar de Sacrificios'a kadar gider (Usumacinta'nın belli başlı iki kolu Chixoy ve Pasión'un kesiştikleri yerde), doğuda Machaquilá ve güneyde Cancuén– merkezin iki önemli bölgesi, kuzeyde Petén ve Usumacinta havzası arasında kapalı bir bölgedir; ve bölge güneye doğru, yukarıda, Guatemala'nın yukarılarına bir köşe gibi sokulur. Kısıtlı boyutlarına rağmen, bu coğrafi konum, bu bölgeye, Maya kültürel gelişiminin çeşitli evrelerinde etkili bir kavşak özelliği katmıştır. Bu bölge, ayrıca, yerleşik topluluklar tarafından işgal edilmiş en eski

Aşağı Bölge yerlerinden biridir; ayrıca, yakın preklasik dönemden beri, güney bölgesi ve Aşağı Bölgeler arasında belli başlı iletişim yollarından birini oluşturur (birinci Meksika etkisi dalgası sırasında Tres Islas dikilitaşı gibi örnekleri hatırlayalım). Ve yakın klasik dönem boyunca da Guatemala'nın içlerinden Tabasco ve Campeche kıyılarına kadar giden ve can damarı Usumacinta havzası ve kolları olan o olağanüstü insan (ve zenginlik) akışına da önemli katkılarda bulunmuştur.

Öte yandan, bu bölgenin, (birkaç kuşak sonra) özellikle XI. yüzyılın ortalarından başlayarak Seibal dikilitaşlarının gösterdiği derin dönüşümlerle yansıyan örneklerde görüldüğü gibi, klasik Maya dünyasının dramatik çöküşünde payı da olmuştur. Ama biz şimdi –bir süre için merkezi bölgenin kalbini bir yana bırakarak– özellikle Usumacinta havzasından başlayarak Aşağı Bölgelerin öteki büyük Maya eyaletlerini gözden geçireceğiz.

II. – Usumacinta havzası

Piedras Negras. – Bu bölgenin birçok yerleşim yeri, heykellerinin boyutları, nicelikleri ve nitelikleri açısından boy ölçüşürler birbirleriyle. En eskilerinden ve en önemlilerinden biri olan Piedras Negras, Usumacinta Irmağı'nın sağ kıyısında, Guatemala tarafındadır, belli başlı yapıları, aşağı doğru akan bir ırmakla pek ilgisi olmadığı sanılan, çok dik bir alanın engebeleri arasında düzenlenmiş terasların çevresinde toplanmıştır. Öte yandan, Horst Har-

tung'un[17] belirttiği gibi, Piedras Negras'ın titiz bir yapı plan analizi iki top alanının merkezinden geçen ve kompozisyonun esas unsurları arasındaki bir dizi ilişkiyi –ve kimi zaman da ince birtakım özellikleri– belirleyen bazı görsel eksenlerin oynadığı kesin rolü gösterir; kesinlikle gücül olan bu referans çizgileri tamamen ana yönlere doğru yönelmiştir, buna karşılık, yapılar daha çok tesadüfen düzenlenmiş gibi bir izlenim bırakırlar. Ayrıca, bu inceleme Tatiana Proskouriakoff[18] tarafından Piedras Negras oyma yazıları üstüne yapılan tarihsel özellikli yorumlarla ve bu yazıtları içeren, peş peşe gelen anıtlarla güçlendirilmiştir.

Klasik dönemin başından itibaren, Piedras Negras mimarlığı, piramit biçimindeki desteği kesikli köşeler (çoğu zaman yuvarlak) –Tikal tarzı–, silmeler ve başka karakteristik unsurlar içeren ve arka bölümünde, yüksekte masif bir *cresteria* bulunan tapınak K-5 gibi bazı yapıların gelişmesi vesilesiyle görüleceği gibi Petén üslubuyla çok sıkı benzerlikler gösterir. Bununla birlikte, burada dikeyliğe yönelim görülmez pek; öte yandan, bu sitenin bazı görkemli bütünlerinin daha ayrıntılı bir incelemesi, kısmen, Tikal'de ender bulunan ve kökeni belki kuzeybatıdaki Palenque bölgesine dayanan bir hafiflik gösterir. Sözgelimi, geniş bir merdiven aracılığıyla Batı Alanı'na götüren ve bir tepeye kadar zincirlenerek giden binaları yapay terasların çevresinde düzenlenen, bir öbekten ötekine geçişin birçok girişi olan geniş galeriler aracılığıyla gerçekleştiği (Palenque Sarayı

17) Horst HARTUNG, *Die zeremonialzentren der Maya*, Graz, 1972.
18) Tatiana PROSKOURIAKOFF, Historical implications of a pattern of dates at Piedras Negras, *American Antiquity*, 1960, cilt 25.

gibi gerçek bir revak izlenimi verir bu girişler) Piedras Negras Akropolü için de aynı şey söylenebilir. Başka tapınaklarla zıtlıklar gösteren bazı tapınaklar açık seçik biçimde Palenque modelinden esinlenmişlerdir ve bunlar, göreceğimiz gibi, geleneksel Petén unsurlarına göre bütünüyle "devrimci" bir anlayışla inşa edilmişlerdir.

Ama Piedras Negras özellikle heykelleriyle Maya sanatında özel bir yere sahiptir. Her 7.200 günde bir, bir '*katun*'dan ötekine geçişi kutsamak amacıyla anıtlar dikmekle (o dönemde en gelişmiş Maya sitelerinde bir gelenekti bu) yetinmeyen Piedras Negras, yaklaşık 200 yıl boyunca (İS 608-810 arasında), durmaksızın, her '*hotun*'un ya da 1.800 günlük dönemin sonunu gösteren taşlar dikmiştir. Ayrıca, dikilitaş olsun, sunak olsun, lento ya da taştan bir taht olsun, bu Piedras Negras heykelleri temalarıyla ve de kimi zaman rölyef sanatının tüm unsurlarının birlikte görüldüğü plastik anlayışlarıyla büyük bir yaratıcılık unsurlarıdır. Sözgelimi, bazı dikilitaşlarda "yükselme" sahneleri (hiç kuşkusuz iktidara gelişi, tahta çıkmayı simgeleyen) görülür ve bu sahnelerin temel kişisi –cepheden görülür, bir mindere oturmuştur, bacaklarını kıvırmıştır– bir yüksek kabartmada, bir oyukta, yekpare taş üstündeki bir alçak kabartmada çok ince biçimde yontulmuş yüzeyle belirgin bir zıtlık içinde tek başına dikkat çeker. Eski zamanların mistik havasını yeniden bulan ötekiler özgün bir biçimde –Beatríz de la Fuente'nin[19] dediği gibi– "iki düzleme, dünyevi ve doğa üstü-

19) Beatríz de LA FUENTE, La escultura maya clasica en la provincia del Usumacinta, Mexico, *Artes de Mexico*, 1974, sayı 167.

ne yerleşerek" bir kompozisyon sunarlar: Sözgelimi, elinde âsâsı, tahtında oturan '*halach uinic*'in gösterişli bir şekilde eğik üstçenesinin bir sayvan gibi başının üstünden uzanan bir tanrının koruması altında görüldüğü ve –maymunlar gibi koşuşturan– Maya mitolojisi cüce cinlerinin belirdiği ve bunların tümünün üstünde gülünç masklı bir kuşun bulunduğu dikilitaş 5 (716 yılı). Burada atmosfer bütünüyle bir Maya taşkınlığı gösterse de, devasa dikilitaş 40 (746 yılı) ender rastlanan bir sadelik gösterir, bazı yerlerinde nefis ayrıntılar vardır ve çok zarif yapısı daha bir heyecan verici kılar bu taşı: alçakgönüllü bir tavırla diz çökmüş ve sade bir kıyafet içinde, üst konumdaki başrahip tohum eken biri gibi resmedilmiştir ve bu arada daha alttaki bir köşeden insan biçimli bir tanrının görkemli büstü görülür.

Daha savaşçı bir anlayışla oluşturulan dikilitaş 12 (iki savaşçının muhafazasındaki esirler yüce önderin huzuruna çıkarılır) kompozisyon ve uygulama açısından görkemli bir örnektir. 795 yılında dikilen bu heykel o dönemin bazı Maya yöneticilerinin fetihçi özelliklerini çok iyi gösterir ve bir yandan da Piedras Negras atölyelerinden çıkmış çok önemli parçalardan biri olma özelliğini taşır. Harikulade bir ustalıkla hafif bir düzensizlik gösteren yekpare taşa uyarlanan sahne –"aşağı doğru inen" bir perspektif etkisi– aşağı bölümde çok farklı konumlardaki yoğun bir esir grubunun gösterilmesiyle başlar. Kompozisyonun ortasında, iki muhafızın arasında itaat işareti olarak sol eli sağ omzunda bulunan esirlerin lideri, yüzünü, sol eli doğal biçimde kıvrık sol ayağının üstünde bulunan, öteki ayağı ise aşağı doğru, yere sarkan genç komutana çevirmiştir. Burada, sanatçı, sahneye

az rastlanan bir hiyerarşi, hareket ve anlam verebilmiştir ve rölyefin derinliği, *in crescendo*, aşağıdan uzun ketzal tüylerinden (başkişinin gösterişli başlığını süsleyen) birinin üçüncü boyutta bulunduğu yukarı doğru çıkar... Rölyef sanatının bütün kaynaklarının benzer bir koleksiyonu çok daha değerli bir tür içinde Maya sanatının gerçek gücünü gösteren ünlü lento 3'te de (761 yılı) bulunur. Etkili bir gerçekliği yansıtan sahne bir konsey toplantısını anlatır; bu sahnede genç soyluların ve hanedan ailesi bireylerinin huzurunda ileri gelenlerden oluşan bir grup yerde oturur ve hükümdar, bir elini kenarına dayadığı gösterişli tahttan en yaşlı danışmanına doğru eğilmiştir. Son olarak, arkalığı, çukura kaçmış gözleri, iki insanın adeta bir dünyadan ötekine konuştuğu büyük bir tanrı maskı olan taht 1'den söz edelim!... Gene iki kişinin doğal bir durumda birbirlerine dönük, kısmen çukur bir fonda rölyef halinde kesişen siluetlerinin görüldüğü başka bir taht arkalığı (bugün özel bir koleksiyona dahil olan ve çok büyük olasılıkla Piedras Negras'tan gelen)...

Yaxchilán. – Usumacinta'nın sol kıyısında, yukarı doğru, Meksika tarafında bulunan Yaxchilán yapıları –kıyı boyunca kıvrılarak giden aşağı düzlük alanda sıralanmış olsunlar, bölgenin belli başlı sarp yerlerinde olsunlar– esasen ırmağa doğru yönelmişler (Piedras Negras'takilerin tersine) ve bir yandan da bazı görsel ilişkileri korumuşlardır aralarında. Piedras Negras tapınakları Tikal üslubuyla çok sıkı yakınlıklarını korurlarken Yaxchilán tapınakları arka duvara dayanan ağır bir *crestería* kullanımından bilinçli

olarak kaçınmışlar, kimi zaman Yucatán Yarımadası ya da Palenque'de moda olan geleneklere daha yakın, farklı çözümler getirmeye çalışmışlardır.

Heykel alanında, Yaxchilán, dikilitaşlarından çok (sözgelimi 752 tarihli, bir tarafında hükümdarlığın devredilmesi sahnesi, öbür yanında hükümdar "Bird-Jaguar"ın ayakları dibinde diz çökmüş üç kişinin resmedildiği dev dikilitaş II), taş lentolarının bolluğu ve güzelliği, özellikle de tarihi 525 yılına kadar giden ve en güzel Maya oyma yazıtlarından birini içeren lento 48'in güzelliğiyle önemli bir yere sahiptir.

Özellikle anekdotik –ve tarihsel– unsurların damgasını taşıyan bu lentolar bilhassa VIII. yüzyılda Yaxchilán'da hüküm süren ve bazı özellikleriyle Yucatán Puuc bölgesi kökenli zorbalar oldukları izlenimi uyandıran "Jaguar" hanedanının iki hükümdarının savaşçı özelliklerini ön plana çıkaran Tatiana Proskouriakoff[20] tarafından çok anlamlı bir biçimde yorumlanmışlardır. Yaklaşık 755 tarihli olan Lento 8'de "Bird-Jaguar" ve silah arkadaşı iki önemli şahsiyeti ("Jewelled-Skull") elleriyle yakalarken görülür (şekil 8); ve bu kahramanlık, bundan böyle, ona şöhret sağlayan unsurlardan biri olacak ve daha sonraki tüm yazıtlarda eşlik edecektir ona.

Yaxchilán'da çok sık resmedilen bu savaşçılık özellikleri dışında, bu lentolarda başka temalar da yer alır: sözgelimi değerli ve erotik bir alçak kabartma çok belirgin bir fon üzerinde siluet halinde ortaya çıkar. Bu bağlamda, zengin

20) Tatiana PROSKOURIAKOFF, Historical data in the inscriptions of Yaxchilán, Mexico, *Estudios de Cultura Maya*, 1963-1964, cilt 3 ve 4.

Şekil VIII: Lento 8 (Yaxchilán), 755 yılı. "Jewelled-Skull"ın "Bird-Jaguar" tarafından yakalanmasını gösteren sahne, Tatiana PROSKOURIAKOFF'un yorumuna göre. Paul GENDROP'un deseni Michael D. COE ve Ian GRAHAM tarafından uyarlanmıştır.

işlemeli kumaşlara sarınmış kadın figürleri bazı durumlarda çok önemli roller oynarlar (özellikle kendini kurban etme sahnelerinde ve diz çökmüş bir rahibenin hayranlık dolu bakışlarıyla korkunç bir yılanın iyice açılmış ağzından silahlı bir halde ortaya çıkan genç bir tanrının sanrılı "görünümlerinde").

Bonampak. – Mütevazı Bonampak "Akropolü" (Yaxchilán'ın güneybatısında) önemli heykelleri dışında Maya sa-

Şekil IX: Lento 25 (Yaxchilán). İS 780 (?) yılı. Paul GENDROP'un deseni.

natı panoramasında özel bir yere sahiptir: belgesel değeriyle, çizgilerin kesinliğinin çok ileri bir kompozisyonla ve özellikle zengin bir renk paletiyle uyuştuğu duvar resimlerinin güzelliğiyle. Sözgelimi, can veren "esir" (şekil X) gerçek bir yiğitlik parçasıdır ve "Bonampak efendisi"nin sahnelerini Maya anıt sanatının ağır ve klasik özelliklerini çok aşan bir yaşam soluğuyla donatmayı bildiği birçok ince yol vardır.

Palenque. – Chiapas dağlarının ilk kolları üstünde yükselen Palenque özel bir yerleşim bölgesidir ve muazzam yapay düzlüklerinin tepesinden kuzeydeki Tabasco Ovası'na bakar; kanallar yoluyla yerleşim bölgesinden geçen ve bazı yerlerde yeraltı kanallarına çekilen akıntılar vardır. VI. yüzyılın yarısına kadar çok önemli olmayan bir köy olarak kalmış, daha sonra, birkaç onyıl içinde, birdenbire uyanarak Maya sanatının göz kamaştırıcı merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle büyük Pacal[21] figürünün dikkat çektiği aydın hükümdarların önderliğinde heykeltıraşlar ve mimarlar, VII. yüzyılınsonundan başlayarak, Palenque'de geleneksel Maya unsurlarını derin bir dönüşüme uğratırlar ve genellikle "devrimci" yeni bir görümüm kazandırırlar bunlara. Sözgelimi, heykel konusunda "dikilitaş kültü"nün–Mayalarda çok derin kökleri olan– yerini burada çok ince röl-yeflerle yontulan ve önemli binaların duvarlarına gömülen kalker taşlardan büyük panolar almıştır; buna karşılık, dışa-

21) Peter MATHEWS ve Linda SCHELE, Lords of Palenque, the glyphic evidence, *Primera Mesa Redonda de Palenque* (yay. haz.: Merle GREENE ROBERTSON), Pebble Beach, The Robert Louis Stevenson School, 1974.

rıda cepheler, eğik çatı yüzeyleri, *cresteria*, yalancı mermerden nefis rölyeflerle kaplıdırlar.

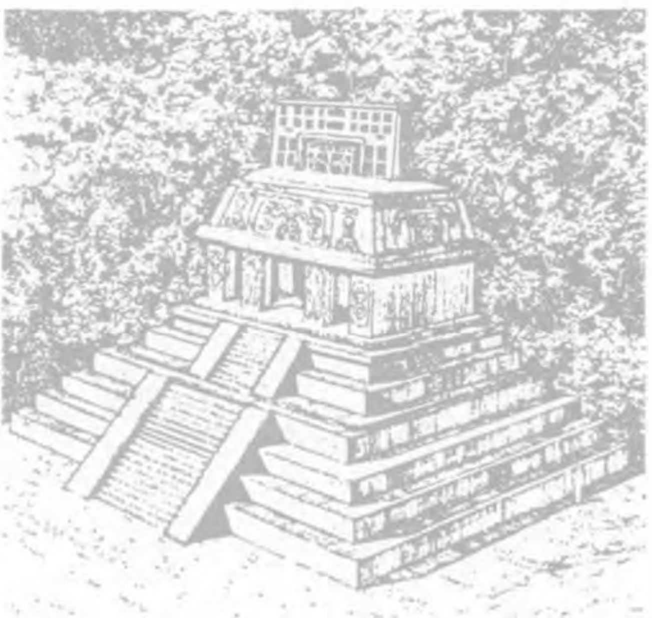
Palenque mimarlığı ise, ilk yapılardan başlayarak, iç mekânlarını genişletme eğilimi içindedir ve çok kısa süre içinde yapı ve işlev kaygılarının estetik gerekliliklerle uyum sağladığı çözümlere ulaşır. Bu mimari yenilenmenin özellikleri bölgenin iyi korunmuş bazı tapınaklarında etkili bir biçimde ortaya çıkar: sözgelimi, oranlardaki uyumun ve hafiflik ve inceliğin şaşırttığı ve ancak titiz bir incelemenin tutarlı bütünlük içindeki ince unsurları açıklayabileceği Haç ve Güneş tapınakları (şekil XI). *Cresteria*, burada, Tikal'den farklı olarak, yapının dış bölümüne değil de çatının merkezine dayanan, doğrudan doğruya iki paralel boşluğu ayıran yerde yoğunlaşan, kafesli, hafif bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu göreli yoğunluğun ve hafifliğin gizemi de burada yatar; merkezi duvar –George Kubler'in[22] dediği gibi– "kapıların ve oyukların bulunduğu ve bir merkez işlevi gören, ayrıca '*cresteria*'nın ağırlığıyla dengelenmiş bir örtüdür"... Böylece, binanın merkezi çekirdeğiyle çok sıkı bir ilişki içinde olan bu *cresteria* boşlukların genişletilmesinin önünde bir engeldir –Tikal'deki gibi– ve Palenque yapılarının (tapınak ya da saray) hafifletilmesine katkıda bulunur.

Bunlara, pencere niyetine haç ya da "T" biçimli bazı hoş giriş ve çıkış yerlerini ekleyelim; böylece, çeşitli yerlerde bir iç friz ya da duvar resimleri, kısmen duvara gömülmüş bir taht ya da çok ince taneli güzel kalkerli taş üstüne bir

22) George KUBLER, *The Art and architecture of ancient America*, Harmondsworth, Penguin Books, 1962.

Şekil X: Esirlerin gösterilmesi sahnesi. Bonampak duvar resimlerinden ayrıntı. Paul GENDROP'un deseni, Agustín VILLAGRA CALETI'den alınmıştır.

Şekil XI: Palenque'de Güneş Tapınağı. 690 yılı. Carlos VILLAR MEDRANO'nun varsayımsal tasarlaması, Paul GENDROP'tan esinlenerek.

kuyumcunun elinden çıkmış oymalarla şahane bir pano Maya sanatının zirvelerinden birini oluşturur: "bu noktaya Maya insanının ülküselleştirilmesiyle ulaşmış olan sanat" (Beatríz de la Fuente[23]). Şekil XII'de "diz çökmüş bir rahip"in bu çıplak resminde görüldüğü gibi...

23) Beatríz de LA FUENTE, *La Escultura de Palenque*, Mexico, UNAM, 1965.

Şekil XII: Maya sanatı ve sanatçılar: a) Fırça tutan el. Tikal'deki 116 numaralı mezardan gelen bir kemik üstüne oyulmuş. William R. COE'dan esinlenilerek. b) "Kâtip", Palenque Sarayı'ndan gelen alçak kabartma. Paul GENDROP'un desenleri.

Palenque'nin en önemli yapıları arasında, son olarak, saray adıyla bilinen görkemli kompleksi sayalım: gözetleme kulesinin hakim olduğu ve dış duvarları –aslında geniş direkler– üstü yalancı mermerden en güzel sahneleri içinde

Şekil XIII: Yalancı mermerden baş. Palenque kraliyet mezarından çıkmıştır. Paul GENDROP'un deseni.

barındıran kapalı geniş galerilerle çevrili yapı; ve muazzam piramit temellerinde inşa edilen gizli yeraltı tapınağının içinde Yazıtlar Tapınağı (Alberto Ruz Lhuillier[24] tarafından bulunmuştur); Maya dünyasında bilinen en görkemli kraliyet mezarı: inşaatlar yapan ve sanatların koruyucusu parlak bir hanedanın, başı hükümdar Pacal'ın eşyalarının bulunduğu mezar.

24) Alberto RUZ LHUILLIER, *El templo de las Inscripciones*, Palenque, Mexico, INAH, 1973.

III. – Motagua havzası

Copán. – Tikal ve Palenque'yle birlikte, Copán, Maya uygarlığının doruklarından biridir ve "Klasik Maya Üçgeni" denmesi uygun bulunan kavramın üç noktasından birini oluşturur: bu üçgenin içinde merkezi alanın özü bulunur neredeyse. Petén'den oldukça uzak coğrafi konumuna rağmen (bugün Honduras bölgesinde, Maya topraklarının güneydoğu sınırında), Copán, bilimsel alanda, çok erken bir dönemde Maya (ve genel olarak da Orta Amerika) astronomisinde ön sıralarda yer alır. Orta preklasik dönemden başlayarak vadinin iki karşıt ucundaki çıkıntı alanlarına doğu-batı yönünde konmuş bulunan 10. ve 12. dikilitaşlar 12 Nisan günbatımıyla çakışan görsel bir hat oluştururlar; Morley'in[25] gösterdiği gibi, bu gün kesinlikle Copán rahip gökbilimcilerinin tarım çevriminin ilk evresine elverişli ve uygun buldukları, '*milpa*'ların yakılmasıyla ilgili ilk gündür (aynı dönemde günümüzde de uygulanır bu yakma işlemi). Copán 22 numaralı tapınağının batı duvarında oluşturulan açıklık da benzer biçimde düzenlenmiştir; 365 günlük takvim ve 260 günlük takvim arasındaki farkı büyük ölçüde doğrulayan bu bölgede mısır tarımı çevriminin yaklaşık 105 gün sürmesi ilginçtir.

"Kamer" aylarının düzenlenmesi –691 yılından itibaren Copán yekpare taşlarında görülmeye başlamış, daha sonra başka Maya sitelerine geçmiştir– kronolojik kayıtlar için

25) Sylvanus G. MORLEY, *The ancient Maya*, Stanford University Press, 1956.

ek bir kesinlik sağlar. Kesinlik açısından o döneme kadar öteki uygarlıklarda (Batı uygarlıkları da dahil olmak üzere) kullanılan bütün takvimleri aşan, o dönemde Copán astronom rahiplerinin değerlendirdikleri Maya tropikal yılı –365,2420 gün– en modern hesaplamalardan sadece beher yılın gün bağlamında on binde üçlük bir sapma gösterdiğine göre şaşırtıcı bir yaklaşık değer verir. Copán'da astronomiyle ilgili gelişmeler ve Venüs gezegeninin tutulmasıyla ilgili inanılmaz varsayımlar ve bu bağlamda ortaya atılan milyonlarca yıllık rakamlar... Bu konuyla ilgili olarak benzer fikirlerle Copán'ın VIII. yüzyıl boyunca birçok vesileyle astronomi kongresinin merkezi olması ve öteki bölgelerin (Maya bölgesi ve belki de daha uzak bölgeler: sözgelimi, Orta Meksika'nın yüksek bölgelerinde Xochicalco) temsilcilerini bir araya toplaması şaşırtıcı değildir.

Birinci derecede bir entelektüel merkez olan Copán, ayrıca, çok hoş manzarası olan bir yerdir; küçük, verimli bir vadinin ortasında, Büyük Alan ve Akropol (ırmağa göre kat kat yükseltilmiş olan) çevresinde toplanan önemli yapılar. Çarpıcılığın ve gösterişin egemen olduğu çok esnek bir anlayış içinde, tören alanları ve çok sayıda tribün tapınakla ve öteki binalarla almaşmalı bir düzen içindedir: tapınakların altında bulunan ya da belli başlı eksenler boyunca uzanan büyük yekpare taşlarla geniş teraslar bir bütünlük kompozisyonu oluşturur.

VII. yüzyılın başından itibaren burada Petén modellerinden koparak Copán heykelciliğine çok özel bir zenginlik ve yoğunluk katan sanatsal bir duyarlık görülür. Tikal'e göre daha yüksek ve daha az yassıolan Copán atölyelerinden

çıkmış dikilitaşlar, öteki dikilitaşlarla aynı temaları yansıtsalar da (elinde genellikle iki başlı yılan biçiminde tören sopası bulunan ayakta *halach-uinic*), daha çok yüksek kabartma heykellere yakındır bunlar, çünkü tasvir edilen kişi taş bloğunun üç tarafında belirir ve rölyefleri çok belirgindir ve gitgide yuvarlaklaşır. Bu konuyla ilgili olarak şunu da söyleyelim ki, yüksek kabartma heykel –Olmeklerde çok yaygın olan– Maya sanatında neredeyse hiç yoktur ve bu özellik, içlerinde diz çökmüş esir heykelleri anılmaya değer olan şahane Toniná (Usumacinta'nın batısında) heykelleri bulunduğundan en ilginç istisnalardan biridir.[26]

Yekpare taş sınırlarından taşan ve hatta yer yer delikli VII. yüzyıl dikilitaşları (karşıt yüzeylerinde kimi zaman iktidarı paylaşan iki hükümdar bulunur) ancak "barok" diye niteleyebileceğimiz bir lirizmin özelliklerini gösterir. Çoğu zaman bu dikilitaşlarla birlikte görülen sunaklardaysa (şekil XIV) genellikle insanda endişe uyandıran fantastik hayvan figürleri yer alır: kaplumbağalar, karakurbağaları ya da çift başlı yılanlar, timsahlar, acayip masklar vb. Tören merkezinin her tarafında çıplak, piramit biçimli temellerle tam bir zıtlık içindeki cephe basamakları ve duvarlarında rölyefleri güçlü bir yığın heykel görülür ve bunlardaki plastik coşku Orta Amerika'nın başka hiçbir bölgesinde görülmemiştir. Tatiana Proskouriakoff[27] tarafından mükemmel bir biçimde yeniden tasarlanan ünlü Hiyeroglifik Merdiven

26) Pierre BECQUELIN ve Claude BAUDEZ, Toniná, une cité maya de l'âge classique, *Archeologia*, 1975, sayı 80.

27) Tatiana PROSKOURIAKOFF, *An album of Maya architecture*, Washington, Carnegie Institution, 1946.

(b)

(a)

Şekil XIV: Copán anıtsal heykeli: a) A dikilitaşı, 732 yılı; b) D sunağı, 757 yılı. Paul GENDROP'un Frederick CATHERWOOD'dan esinlenerek yaptığı desenler.

kesinlikle en çarpıcı örnektir; burada, merkezi eksendeki heykeller kütlesi yaklaşık 2.500 işaretle güçlü bir rölyef olarak ortaya çıkar: bu işaretler çok zengin işlemeleri olan bir halı gibi oyma yazılı bir metin oluşturur (Copán estetik idealini temsil eder bunlar ve genç mısır tanrısının hoş yüzü [şekil 15] tapınağın kalıntıları arasında bulunmuştur).

Heykel ve mimarlığın birleşmesi, Seyirci Tribünleri, Jaguarlar Merdiveni ya da taklit edilemeyen Copán üslubunda, kökeninin merkezi Yucatán bölgelerioldığu sanılan unsurlara dayanan tapınak 22 bağlamında daha dramatiktir.

Quiriguá. – Guatemala bölgesinde, daha kuzeyde bulunan Quiriguá yerleşim bölgesi kültürel gelişiminin özünü Copán'dan almıştır: yapı planıyla ve –onların modellerinin erotizmi ve yaratıcılık düzeyine ulaşamasalar da– onları boyutlarıyla aşan yekpare taş tasarlamalarıyla. 751 yılından başlayarak Quiriguá'da dikilen taşlar 5-10 metre yüksekliğindedir ama betimlenen kişi özellikle yüz çevresindeki yoğun gölge oyunlarına rağmen donmuş gibidir... Bununla birlikte, ortaya çıkarılan eser kalitelidir ve oyma yazıtlardan bazılarının en zarif yazıtlar arasında olduğu kabul edilir. Ünlü "hayvan biçimleri" (yükseklikleri 4 metreye kadar çıkabilen muazzam bloklar halinde yontulan) kimi zaman gerçek "tropikal fanteziler" oluştururlar ve bu bağlamda düzensiz kıvrımları arasında oyma yazıların, cüce ve biçimsiz insan figürlerinin baş döndürücü biçimde ortaya çıkıp kaybolduklari "Büyük Kaplumbağa" örnek gösterilebilir.

Şekil XV: Genç mısır tanrısı. Copán'daki tapınak 26'nın kalıntılarından çıkmıştır.

IV. – Yucatán Yarımadası

Tikal tapınaklarının görkeminden Copán'ın taşkınlıklarına –Palenque yapılarının inceliğinden geçerek– Orta Maya bölgesinin her yöresinin temel özelliklerini gözden geçirdik. Bir bölgeden ötekine (kimi zaman bir siteden ötekine), ifade biçimlerindeki belirgin farklılıklara rağmen, belli bir kültürel birlik hissettirir kendisini ve sözgelimi özellikle tarihlendirilmiş anıtların belli dönemlerde dikilmesine önem verilir, böylece, bunlar sanat düzleminde mimarlıktan bağımsız ya da mimarlık içinde yer alan yüksek ve özellikle alçak kabartma heykellerde tercih edilen ifade biçimlerini bulurlar; dalgalı çizgilerin çoğu zaman barok

özellikler kazandığı bir erotizmle iç içe geçtiği, gitgide incelen bir heykel... Buna karşılık, kuzey bölgesi –mimarlığa çok sıkı biçimde bağımlı heykellerinde– daha çok düz çizginin egemen olduğu geometrik motifleriyle ön plana çıkar; ayrıca, bu bölgede, Cobá, Oxkintok, Xcalumkín, Edzná vb. yerleşim bölgeleri dışında dikilitaşa ve oyma yazıya genellikle ender rastlanır. Bununla birlikte, bu kadar karmaşık bir olgunun basit şemalara indirgenebileceği iddiası doğru olmaz ve genellikle kronoloji de belirsizdir. Böylece, yarımadanın kuzeybatı bölgesindeki kurak bölge Dzibilchaltún –preklasik dönemde çok gerilere giden bir güzergâha sahip olan– orta klasik dönemden başlayarak gerçek pencerelerin bulunduğu tek Orta Amerika binası, ilginç Yedi Heykelcik Tapınağı'nı inşa etmiştir; bu yerleşim bölgesi alanı Tikal'inkinden daha geniştir!... Acancéh, klasik dönemin başından itibaren bir tapınak (Uaxactún E-VII alt piramidi esinli) inşa etmiştir; daha sonra ise birçok motifi büyük olasılıkla doğrudan doğruya Teotihuacán'dan gelmiş olan yalancı mermerden bir friz geliştirmiştir bu bölge.

Muazzam bir *sacbé-oob* ya da "beyaz yollar" ağına sahip olan (bu yollardan biri doğrudan doğruya batıda 100 km. uzaklıktaki Yaxuná'ya götürür) Cobá'da çok büyük ölçüde Tikal'dekileri anımsatan yuvarlak açılı büyük piramitler dikilmiştir. VIII. yüzyıl ortalarına doğru Xcalumkín Başlangıç Dizisi Tapınağı'nı inşa eder. O dönemde çok önemli bir yeraltı mezarı olan küçük Cayna Adası çeşitli pişmiş topraktan olağanüstü figürler üretmiştir; ince işçiliğin, ayrıntı titizliğinin gene titiz bir gözlemcilikle birleştiği canlı kişilikler galerisi (şekil XVI). Şunu da belirtelim ki, üsluplarıyla

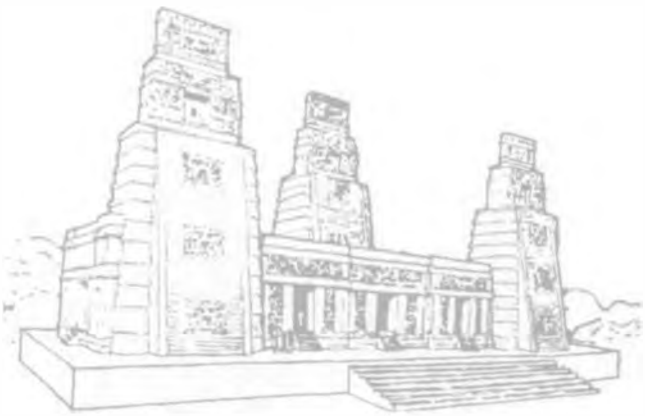
Şekil XVI: Cayna Adası heykelcikleri: a) Top oyuncusu. b) Aynalı delikanlı. c) Örgü ören genç kız, Paul GENDROP'un desenleri.

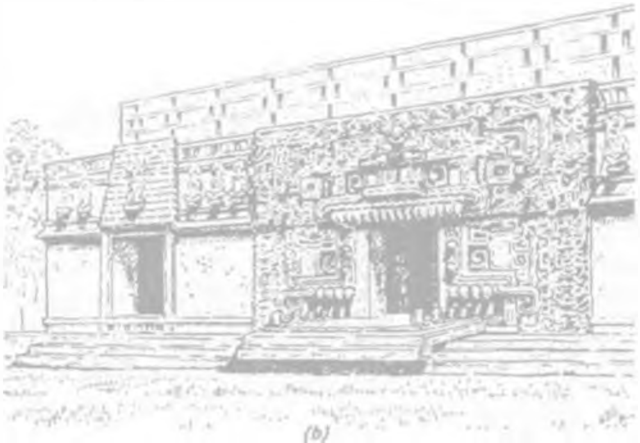
–Chenes ve Puuc bölgeleriyle göreli yakınlıklarına rağmen– bu büyüleyici heykelcikler merkezi bölge (özellikle Usumacinta havzası) Maya sanatıyla büyük benzerlikler gösterir.

V. – Río Bec ve Chenes bölgeleri

Calakmul gibi Tikal etki alanına ve "büyük Petén" üslubuna dahil bazı yerleşim bölgelerinin hemen kuzeyinde, merkezi bölge ve kuzey bölge sınırında yer alan Río Bec –o dönemde yoğun tarımla çok gelişmiş olan– hem ilginç hem de genel bir bölgesel üslupla dikkat çeker. İster oldukça önemli bir nüfus (küçük, müstahkem mevki Becán, Hormiguero ve Río Bec adlı farklı gruplar), ister Xpuhil gibi küçük bir yerleşim bölgesi olsun, belli başlı yapılardan birinde kesinlikle dik duvarlı, kullanılması çok zor ama bölge litürjisinde sembolik değeri çok önemli merdivenli piramit-tapınakların en ince ayrıntılarına kadar taklit edildiği ilginç kuleler bulunur (şekil XVIIa). Bu durum, farklı işlevleri ve özellikleri olan birçok başka yapının olası varlığını dışlamaz kesinlikle: bu bağlamda, kimi zaman bir cepheden ötekine radikal biçimde farklı çözümler getiren gerçek piramit-tapınaklar, çok-amaçlı karmaşık bütünler söz konusudur. Bu mimarlığın birçok örneği içinde sürekli yinelenen motif, Maya yaratıcı tanrısı, ağzı açık Itzamná biçimindeki kapı motifidir ve bu motife bu taklit tapınakların doruklarında da işlevsel bir yapının merkezinde de rastlanabilir (şekil XVIIb).

Piramit-tapınakların taklit edildiği kuleler Río Bec üslubunu tanımlayıp belirler, açık ağzı taklit eden ana kapı

Şekil XVII: Río Bec bölgesi mimarlığı: a) I numaralı Xpuhil binası. María de LOS ANGELES MERCADO MENDOZA'nın resmi (Tatiana PROSKOURIAKOFF'un varsayımsal yeniden tasarımından esinlenilerek). b) II numaralı Chicanná yapısı. Paul GENDROP'un varsayımsal yeniden tasarımı.

laytmotivi ise daha kuzeydeki Chenes üslubunda ortak görülen bir özelliktir ve –gömülü büyük ve küçük sütunlar, köşeli masklar, düz çizgili ve dik açılı çizgiler, stilize kulübeler ve ajurlu '*cresteria*'lar gibi başka birtakım unsurlarla birlikte– daha geniş bir repertuvara dahildirler; bu repertuvar, daha kuzeyde Uxmal gibi Puuc bölgesi yerleşimlerini içine alır ve bu etki kuzeydoğuda Chichén Itzá'ya, güneyde Tikal'e (özellikle G Grubu'yla ilgili olarak), hatta merkezi bölgenin güneydoğu sınırındaki Copán'a kadar uzanır. Río Bec'ten engebeli Puuc bölgesine kadar, yarımadanın kuzeybatısına doğru çıkıldıkça erotik yuvarlaklıklar ve çarpıcı süslemelerin yerini geometrik karakterli bir heykel, kesin çizgilerin ve zıt hacimlerin egemen olduğu kesin bir kompozisyonun gerekliliklerine bağımlı son derece mimari bir sanat alır.

VI. – Puuc Bölgesi

Yucatán'ın klasik sanat anlayışını, sanatsal duyarlığı orta bölgelerin erotik ve dalgalı sanatının zıt ucunda bulunan Puuc bölgesi üslubundan daha iyi gösteren bir üslup yoktur; Maya sanatının iki yüzü, en açık seçik biçimde, mimarlığı tasarlama biçiminde görülür: biri esnek ve hafifçe yuvarlak çevre çizgileri sunarken, öbürü de hacimleri basitleştirip düz yüzeylere ve yontulmuş bölümlere almaşmalı, belli bir kesinlik verir; biri daha çok duyulara seslenirken öbürü daha soyut kavrayış şemalarına tabidir... Bu bölgenin mimarlığı süslemesi bir tören giysisi olmayan ve yapıyı gerçek-

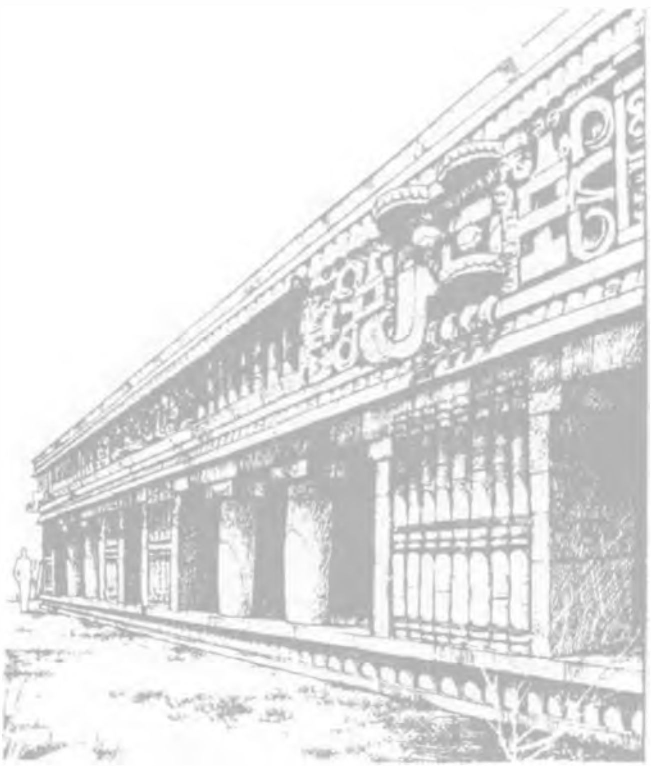

a)

Şekil XVIII: Puuc bölgesi mimarlığı: a) Labná kemeri. Roberto VILLAGAS FIGUEROA (Tatiana PROSKOURIAKOFF'un varsayımsal yeniden tasarımına göre). b) Sayil Sarayı. İkinci kat cephesinden ayrıntı. Pedro DOZAL'ın resmi.

ten tamamlayan –Marta Foncerrada de Molina'nın söylediği gibi[28]– daha kübik hacimlerden yararlanır. Belirgin köşeler, silmeler, ince gölge oyunları burada uyumlu bir bütünün her bir parçasının belirtilmesine katkıda bulunur. Daha esnek ve hafif cumbalı tonoz kullanımı sadece bu bölgede

28) Marta Foncerrada de MOLINA, *La escultura arquitectónica de Uxmal*, Mexico, UNAM, 1965.

b)

görülen ve en karakteristik örneği Labná kemeri olan daha cüretkâr tasarımlara olanak sağlar (şekil XVIIIa). Merkez bölge Mayalarının asla benimseyemediği sütun, burada, kimi zaman, çok ileri bir kompozisyon anlayışının sergilendiği bu türün en büyük klasiklerinden biri kabul edilen Sayil Sarayı'nda görüldüğü gibi, basit kapıların yerini alan cephe-

lerin görünümünü hafifletmek amacıyla kullanılmıştır (şekil XVIIIb).

Aynı çizgide, Uxmal'daki vali sarayı, hiç kuşkusuz, en dengeli yaratımlardan biridir; içinde bir ustanın denetlediği üst alınlığın olağanüstü zenginliğinin görkemli bir bütünlük içinde eridiği ve kompozisyonun özgünlüğünün kullanılan farklı motiflerin değişim ve almaşması içinde kesinlik ve süreklilik içinde birleştiği anıtsal bir yaratım... Bu çok etkileyici stil, buna karşılık, daha güneydeki Chenes bölgesinde bulunan bazı yerleşim bölgelerinde de görülür ve kuzeydoğuya doğru, Kulubá'ya kadar yayılarak daha sonra klasik Maya geleneğinde güçlü yabancı unsurların etkisinde kalan ve ileride söz edeceğimiz bir Maya-Toltek "rönesans"ının senaryosunu oluşturacak olan Chichén Itzá mimarlığının güçlü damgasını gösterir.

IV. Bölüm

KLASİK DÜNYANIN ÇÖKÜŞÜ

Bu klasik dünya sonuna gelmiştir. Bütünlüğü içinde ayırt edilmesi çok zor olan siyasal ve kültürel denge –Orta Amerika halklarının yüzyıllar boyunca sağlamayı başardıkları– o döneme kadar gerçek bir manevi "meşale" gibi parlayan ama Mayalar arasındaki çok yaygın etkileri bu halkın kültürel derinliklerinde derin dönüşümler yapmayan Teotihuacán'dan (Wigberto Jiménez Moreno'nun[29] *Pax Teotihuacana* dediği) başlayarak yavaş yavaş bozulmuştur. 650 yılına doğru çıkan bir yangında kısmen tahrip olan dev Tanrılar Sitesi ilk zaaf işaretlerini verir ve bir gerileme sürecine girer; bu süreç 750-800 arasında birdenbire hızlanır ve yüzyıllardan beri süregelen eski "Meksika" geleneğinin birçok unsurunu yok eder. Yok olmasının getirdiği müthiş

29) Wigberto Jiménez MORENO, Síntesis de la historia pretolteca de Mesoamérica, *Esplendor del México Antiguo*, Centro de Investigaciones Antropológicas de México, 1959, cilt II.

boşluk –ve yeri Cholula ve Xochicalco gibi bazı orta yüksek yayla yerleşim yerleri tarafından doldurulan– Orta Amerika'nın hemen her yerine yansıyan (istilalar ve farklı siyasal değişikliklerle) bir dengesizlik yaratır. Oaxaca Vadisi'nde Monte Alban Mikstekler tarafından işgal edilir, bu arada Meksika'nın kuzeyinden gelen barbar göçebeler de orta bölgelerin yukarı yaylalarında yayılmaya başlarlar.

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, büyük olasılıkla Teotihuacán'ı zayıflatan karışıklıklarla baş gösteren ilk göç hareketleri "pipils" Güney Maya bölgesini kat eder ve bu göçlerin kültürel içeriğinde yüksek merkezi yayla, Meksika Körfezi bölgeleri (ritüel eşyaları "boyunduruklar" ve taş "baltalar" Nikaragua'ya kadar yayılacaktır) unsurları vardır. Bu göçlerin yol açtığı çalkantılar, en azından görünüşte, daha önce de belirttiğimiz gibi, VII. yüzyıl sonu ve IX. yüzyıl başı arasında genel ve gösterişli bir gelişmeye sahne olan, bazı ticaret yollarının denetimini yeniden eline geçiren (o döneme kadar Teotihuacán'ın elinde olan) Aşağı Bölgeleri etkilememiştir. Ama bu olağanüstü ihtişamın arkasında yakın bir çöküşün birçok belirtisi vardır: güneybatı sınırları boyunca Maya uygarlığıyla az çok özdeşleşmiş yabancı grupların baskısı; veraset yoluyla birikmiş kazanımları elinde tutan, iktidara ve zenginliklere ulaşmayı zorlaştıran bir elitin, bir aristokrasinin –Patrick Culbert'in[30] anlattığı– güçlenmesi; militarist eğilimi gitgide artan ve kimi zaman kurumsallaşan bazı savaşçı hanedanların iktidara gelişi...

30) T. Patrick CULBERT, *The lost civilisation: the story of the classic Maya*, New York, Harper and Row, 1974.

790 yılında (9.18.0.0.0.) bir '*katun*'un sonunu anmak amacıyla Maya sitelerinin tarihli anıtlar dikmeleri, bu arada 810'da (9.19.0.0.0) sadece 12 sitenin bu uygulamaları sürdürmesi çok anlamlıdır; ve bu düşüş 830'da, onuncu *baktun* civarında (10.0.0.0.0) dikilen üç anıtla dramatik bir biçimde hızlanır, 909'da (10.4.0.0.0) bilinen iki tarihle son bulur: biri Quintana Roo'da ve öbürü Toniná'da. Ölen bir hükümdar için çanların hüzünlü bir biçimde çalması gibi bu tarihli anıtlar dikme alışkanlığı her Maya sitesi için sonun başlangıcıdır: Copán (801); Yaxchilán (807); Piedras Negras ve Quiriguá (810); Oxkintok (849); Tikal (869); Jimbal, Uaxactún ve Chichén Itzá (889)... Aşağı Bölgelerin siteleri art arda gerilerken Petén'in güneybatısında (810'da Polol'da ve 849-889 arasında río de la Pasión bölgesindeki Seibal'de) az ya da çok kısa süreli ve nihai çöküşü ancak bir süre geciktirebilen kültürel bir melezleşmeye dair bazı işaretler görülür.

J. Eric Thompson[31] bu değişimleri –büyük ölçüde– "Putún" (Chontal Maya kolu kökenli) denen ve Maya bölgesinin batı sınırında, Usumacinta ve Grijalva ırmakları deltasına yerleşerek birçok Meksika kültürü unsurunu özümsemiş olan bir gruba mal ediyor. Denizci ve tüccar, aynı zamanda girişimci ve savaşçı olan topluluk –Yucatán Yarımadası çevresini dolaşan– büyük olasılıkla Usumacinta Irmağı'nın kaynağına doğru gitmiş (belki de VIII. yüzyılda Piedras Negras ve Yaxchilán savaşçı prensleri tarafından sürdü-

31) J. Eric S. THOMPSON, *Maya history and religion*, Norman, University of Oklahoma Press, 1970.

rülen fetihlere katılmıştır) ve 810'a doğru bu son yerleşim bölgelerinin çöküşüne ve "egzotik" ürünlerin Tikal girişine (Polol yoluyla) katkıda bulunduktan sonra, 849'larda río de la Pasión üstündeki stratejik Seibal bölgesini ele geçirmiştir; Seibal'de 849-889 arasında dikilen taşlar –aynı şekilde, başka birtakım eşyalarla birlikte, Veracruz ve Tabasco'dan gelen "Fine Orange" seramikleri– birkaç onyıl boyunca sürecek olan ve ileri boyutlara varan bir gerilemeyi (bu bölgede ve başka bölgelerde) durduramayan bir kültürel ve siyasal birliktelik girişimini düşündürür... Öte yandan, şu da mümkündür ki, bu Putún topluluğunun bir kolu "Itzá" adı altında 918'e doğru Chichén Itzá'yı fethetmiş ve Tutul Xiú emrindeki başka bir topluluk bir süre sonra Uxmal iktidarını yıkmıştır: melez bir kültüre sahip olan bu toplulukların Yucatán'ın önemli merkezlerine yerleşmeleri XIX. yüzyıl başlarına doğru Yukarı Meksika yaylalarından gelen (ve Chichén Itzá Maya-Toltek'in yeni merkezinden başlayarak yarımadanın önemli bir bölümünü denetlemeye başlayacak olan) önemli bir Toltek topluluğunun kesin girişlerini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır büyük olasılıkla.

810 yılında görülmemiş bir megalomanlık sergileyen çok şişman ve aşırı kibirli bir hükümdarın Tapınak III'ü diktirdiği ve öteki Maya bölgelerinin batmasıyla kolayca açıklanabilen uzun bir duraklamadan sonra, 869'da, geleneği sürdürme bağlamında son girişim olan gösterişli ve klasik bir taşın dikilmiş olduğu Tikal'de klasik yaşamın son dönemlerinin bir analizini yapmak oldukça ilginçtir. Daha sonra sadece bölgedeki küçük Jimbal yerleşiminde, 879 ve

889'da son derece çarpıcı özellikler taşıyan iki taş daha dikilmiştir; bundan sonra Tikal'de anıtsal yaratım konusunda ortaya çıkan müthiş boşluğu hiçbir şey dolduramamıştır... Bununla birlikte, tam bir boşluk da söz konusu değildir; yaklaşık on kat güç kaybeden, büyük olasılıkla eski aristokrasisinin otoritesinden yoksun kalan ve gitgide ilkelleşen ve barbarlaşan bir halk bir süre daha yabancı esinli seramikler üretmeyi sürdürür ve hiç kuşkusuz, geçmişinden gelen son derece etkin yaşamı sürdürdüğü hayali içinde, özgün ortamlarından alınmış (hatta kimi zaman kırılmış) bazı dikilitaşların yerlerini değiştirmekle yetinir. Hatta kutsallığa saygısızlıktan çok cehaletten bir dikilitaşın bir "sunak" ya da bir değirmen taşı haline getirildiği de görülmüştür!... Sonunda mezarlar yağmalanır ya da eski tapınaklar evlere dönüştürülür. Dolayısıyla, şu ya da bu nedenle her şey şuna işaret eder: klasik dönemde sürdürülen düzen tümüyle bitmiştir ve yerini tam ve kesin çöküşün habercileri olan hüzünlü bir kült parodisine ve vahşi bir işgale bırakmıştır.

Bu Maya çöküşünün nedenleri karmaşıktır ve, hiç kuşkusuz, çok çeşitlidir, bilinmesi zordur; bu bağlamda, şimdiye kadar söylenenlerin en kabul edilebilenleri gibi gördüğümüz (ve yakın dönemde Patrick Culbert[32] tarafından analiz edilen) bazı hipotezleri saymakla yetineceğiz; öncelikle salgın hastalık, kuraklık, su baskını, deprem, şiddetli fırtına, radikal iklim değişiklikleri vb. Birdenbire gelen bir dengesizlik

32) T. Partick CULBERT, *The classic Maya Collapse*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1973.

aynı zamanda topraktan verim alma olasılıklarını ve klasik dönemin sonuna doğru bir kuşaktan ötekine iki kat büyüyen bir halkın beslenme gerekliliklerini de etkilemiştir. Burada insanın kendisinin neden olduğu felaketleri belirlemek daha da zordur: yoğun istilalar (yaşanan döneme bakıldığında pek mümkün görünmeyen); çevredeki toplulukların baskısı; göç dalgalarının yarattığı çalkantılar; fetih savaşlarına yönelik basit akınlar ve cezalandırma seferlerinin çerçevesini çok aşan ve şiddetini gitgide artıran –"tırmanan" bir olgu– bir militarizm; yönetici sınıfın yok olmasına ya da sürgüne gitmesine yol açan iç savaşlar veya "köylü ayaklanmaları", ticaret yollarının dağılması ve uzun vadede toplumun bütünlüğünü yitirmesi... Ürperti veren bir düşünce de "intihar" olgusu; bu düşünceye göre, kendi kâhinlerinin (ve özellikle kaçınılmaz *katunlar* çevriminin) tuzağına düşen Maya entelektüel eliti yıldızların bildirdiği bu kader karşısında çekip gitmek zorunda kalmıştır muhtemelen. 534 yılını ("kesinti"nin başlangıcı) 790 yılından (anma anıtlarının dikilmesinde doruk noktası) ayıran dönemi –kesinlikle 13 *katun*– inceleyen Gordon Willey[33] teatral bir "yineleme" şeklinde birinin ötekisinin habercisi olup olmadığını sorguluyor... Öte yandan, Dennis Puleston da[34] ikincisinin kesinlikle birincisinin "yinelenmesi"ni gösterebileceğini

33) Gordon R. WILLEY, The Classic Maya Hiatus: a "rehearsal" for the collapse?, *Mesoamerican Archaeology: New Approches*, Londra, Normand Hammond, 1974.

34) Dennis E. PULESTON, *An epistemological pathology and the collapse, or why Maya kept the Short Count*, Cambridge, Second Symposium on Recent Research in Mesoamerican Archeology, Normand Hammond, 1976.

belirtiyor; bir kez başlayan bu yinelenme kendi atılımına ve hızına kapılarak –başka birtakım yıkıcı olaylarla da karışarak– sonunda her türlü düzelme olasılığından uzaklaşmaktadır.

Bu yıkım içinde, klasik dünyanın görkeminin birçok unsuru ebediyen yok olacak ve sadece birkaç yerleşim bölgesi ayakta kalabilecektir: kuzeyde Uxmal ve Chichén Itzá, doğuda Barton Ramie, güneyde Cotzumalhuapa ve Maya bölgesi dışında Veracruz'da El Tajín, Morelos Vadisi'nde Xochicalco, Puebla Vadisi'nde de Cholula ve Cacaxtla. Yukarı Meksika yaylalarında, Cacaxtla duvar resimleri, beklenmedik bir gerçekçilikle, kökenleri çok farklı unsurlar arasında kesinlikle Maya etkilerini sergiler. Öte yandan, Cholula da Teotihuacán'ın elinde bulunan hac merkezi rolünü yeniden kendisi üstlenir, postklasik dönemin neredeyse tümüne yayılan ve "minör" denen sanatlara egemen olan "Mikstek-Puebla" kompleksinin önemli bir kolunu oluşturur. Xochicalco ise, sadece bölgelerden değil, farklı dönemlerden gelen unsurların bulunduğu gerçek bir etki kavşağıdır ve bu geçiş dönemi boyunca müstakbel Toltek merkezi Tula'nın gelişmesi bağlamında önemli bir yere sahip olacaktır.

V. Bölüm

POSTKLASİK DÖNEM

X. yüzyılın sonuna doğru, Tolteklerin Tula'ya yerleşmesiyle birlikte, Orta Amerika'da yeni bir düzen kurulur ve bu düzen başka birtakım halklar tarafından da benimsenir: bu bağlamda, Aztekler –Miguel Covarrubias'a[35] göre– "son ve en çarpıcı harekettir". Birçok bölgede gizli kalmış olan militarizm gelişir ve bir devlet meselesi haline gelir, bundan sonra savaşçılar o döneme kadar sadece rahiplerin işgal ettikleri mevkilere gelmeye başlarlar. Çok sayıda yeni kurban olgusu görülür ve itaat altındaki halklar arasında yer alan birçok zengin kabilede altın, gümüş ve bakır (Orta Amerika'da çok geç bir dönemde ortaya çıkan metaller) eşyalar yaygınlaşmaya başlar. Öte yandan, Tula merkezi yüksek yaylalardan oldukça geniş bir bölgeyi denetlerken, önemli bir Toltek topluluğu (belki de yerel yöneticiler tara-

35) Miguel COVARRUBIAS, *Arte Indígena de México y Centro-América*, Mexico, UNAM, 1961.

Şekil XIX: Insan kurban edilmesi. Bir Chichén Itzá duvar resminden ayrıntı. Paul GENDROP'un Ann MORRIS'ten esinlenerek yaptığı resim.

fından paralı asker olarak angaje edilen) eski Chichén Itzá'da iktidarı ele geçirir ve bu bölgeyi yeni bir Toltek anlayışının damgasını taşıyan bir Maya "rönesansı"nın merkezi haline getirir.

Yeni efendilerinin vesayet rekabetiyle gelişen yeni Chichén Itzá'da, uzaklardaki Tula metropolünü gölgede bırakan bir büyüklük ve görkem havası teneffüs edilir. Zengin,

Maya sanatı aracılığıyla dengelenen savaşçı ve ölümcül Toltek repertuvarı –yeni ehlileşmiş barbarlara has– eski klasik Maya geleneğinin bazı unsurlarıyla sürekli yinelenmiştir. Müthiş tüylü yılan başları, ürkütücü sivri dişler merdivenlerin iki tarafında (ya da çıngıraklı kuyrukları lentonun önünde yukarı doğru kıvrılan yılan biçimli sütunların gövdelerinde) fışkırır, bunlara insan yürekleri yutan kartallar ya da jaguarlarla süslü frizleri ekleyelim; korkunç '*tzompantli*'yi veya kurbanlar yerini oluşturan kazıklara geçirilmiş ya da sıkıştırılmış saflar halinde dizilen, sanrı uyandırıcı kafatasları, karakteristik kıyafetleri içinde tapınakların duvarlarında ya da sütunlarında geçit resmi yapan ve fetih sahnelerinde sık sık yer alan savaşçılar, kibirli Toltek savaşçıları. Mimari aynı zamanda devrimci bir görünüm sunar ve bunun nedeni özellikle geniş sütunlu avlular oluşturan çok sayıda sütun kullanımıdır, Orta Amerika'nın başka hiçbir bölgesinde rastlanmayan bir özelliktir bu. Ve '*cresteria*'nın yerini kesinlikle Meksika tarzı çatıların kenarlarına yerleştirilen simgelerden oluşmuş diziler alırken eski Maya geleneğinden gelen başka bazı unsurlar korunmuştur (sözgelimi, silmeler ya da kanca burunlu yağmur tanrısı Chac maskları).

Ne kadar barbar özellikleriyle karışmış olursa olsun –karmakarışık savaş aygıtlarıyla ve yeni Toltek efendileri tarafından eski Maya gövdesine aşılanan kanlı ritüelleriyle– yeni Chichén Itzá gene de Maya bölgesinde son anıtsal örnektir. Chichén Itzá, Uxmal ve Mayapan'ın yarımadanın siyasal denetimini paylaşmak amacıyla oluşturduğu üçlü ittifak XIII. yüzyılın ötesine gidememiştir ve Chichén Itzá'nın yıkılmasıyla birlikte yaklaşık bin yıllık bir mimarlık

geleneği de son bulur... Onu izleyen Mayapan geleneği (1.224-1.461) –Pollock'un[36] deyişiyle– "Chichén Itzá'nın minyatür kopyası" Mayaların altın çağının bazı geleneklerini boşuna yinelemeye çalışmıştır (sözgelimi, tarihli dikilitaşlar ve dörtgen bina düzenlemeleri). Ama Uzun Hesap uygulaması uzun zamandan beri bırakılmış ve yerine Kısa Hesap denen daha basit ve daha bulanık bir sistem getirilmiştir; buna karşılık, bu bölgelerde çok köklü olan sözlü gelenek inançları ve eski kehanetleri (*Chilam Balam Kitapları* adıyla derlenen ve en zengin yerli belge kaynaklarından birini oluşturan) sürdürecektir. Mimarlık ve öteki sanat dallarıyla ilgili olarak hiçbir şey sürekli bir çöküşü engelleyememiştir; öyle ki, Mayapan'ın çöküşünden yaklaşık bir yüzyıl sonra, İspanyollar Yucatán'ın fethine giriştiklerinde bütün yarımadayı tam bir kültür ve siyaset karmaşası içinde bulmuşlardır ve sadece Karayip tarafındaki küçük yerleşim bölgelerinin kaçabildikleri bir kaos olmuştur bu.

Yucatán'ın tüm doğu kıyısı boyunca uzanan yerleşim bölgelerinin bazıları, hiç kuşkusuz, dönemin siyasal istikrarsızlığı nedeniyle tahkimlidir. Varlığı klasik döneme kadar giden Tulum bölgesel stilin özellikle karakteristik bir örneğini oluşturur (gözetleme binaları ve birkaç dar kapının bulunduğu, neredeyse hiç dokunulmamış duvarlar). Bazı mimari özellikler (kaçınılmaz biçimde) Maya-Toltek sanatıyla ilişkilidir, buna karşılık, duvar resmi "Mikstek-Puebla" geleneğiyle benzerlikler gösterir ve bu sanat akımı, Toltek

36) H. E. D. POLLOCK, Architecture of the Maya Lowlands, *Handbook of Middle American Indians*, cilt 2, böl. I.

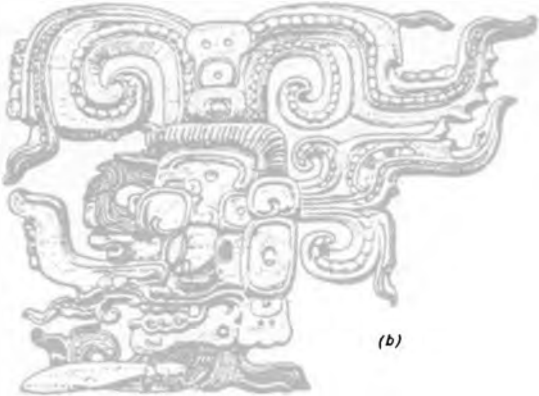
repertuvarına koşut olarak, postklasik manzaraya egemendir. Ama cephe duvarları ilginç bir biçimde eğikleştirilmiş bu mimarlığın gülümseyen yüzünün arkasında, dönemin kültürel düzeyini çok iyi yansıtan uygulamada bir yoksulluk ve vasatlık gizlidir... Buna rağmen, Cozumel Adası o dönemde Maya bölgesinin en ünlü hac merkezlerinden biri olmuştur: Ay tanrıçası, sağlık ve doğum tanrıçası Itzamná'nın eşi Ix Chel'e adanmış tapınak (şekil XXa).

Gerilemekte olan bir yığın küçük eyaletin rekabetiyle tahrip olan Yucatán Yarımadası gitgide anarşinin pençesine düşer, Maya uygarlığının çok ender, birkaç küçük kalıntısı tropikal ormanın derinliklerinde, sözgelimi Petén göllerinde (1.200-1.400 arasında klasik geleneklere bir dönüş gerçekleştirmek isteyen) kalmıştır artık; ya da göçmen Itzá'ların torunlarının büyük olasılıkla dış dünyadan soyutlanmış bir durumda, 1697'de teslim oluncaya kadar yaşamlarını sürdürdükleri Flores Gölü'ndeki Tayasal (İspanyolların çevredeki bölgeleri fethetmelerinden yaklaşık yüz elli yıl sonra).

Maya bölgesinin öbür ucunda, Guatemala'nın yüksek bölgeleri, geçici ve oldukça dekadan bir melezleşmeye rağmen, canlılığını koruyan bir uygarlığın önemli merkezlerinden birini oluşturuyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, bu bölge, oluşum dönemlerinde belirleyici bir rol oynamış, daha sonra, orta klasik dönem boyunca, Teotihuacán'da gerçek bir kapalı bölge oluşturmuş, buna karşılık, Maya "refah dönemi"ne çok marjinal bir katkıda bulunmuştur... Daha sonra peş peşe gelen göçler sadece sürekli bir "Meksikalılaşma" getirmiştir, öyle ki, dönemin tahkimli yerleşim

birimleri (sözgelimi Ixımché, Mixco Viejo ya da Cahyup), "Meksika tarzı" ikiz tapınakları ve şişkin hacimli sayısız merdivenleriyle, o dönemde, orta yaylalarda, Petén, Motagua ya da Usumacinta eski klasik Maya gelenekleriyle birlikte moda olan Chichimek ve Aztek mimari gelenekleriyle büyük benzerlikler gösteriyorlardı.

Şekil XX: Maya tanrıları: a) Sırtında ölüm tanrısını taşıyan ay tanrıçası. *Codex Dresdan*, s. 17. b) Maya yaratıcı tanrısı Itzamná'nın profili. Tikal, Tapınak IV kökenli ağaç lentodan ayrıntı. Paul GENDROP'un desenleri.

Uzak Meksika akrabalıklarının bilincinde olan ve bundan gurur duyan *Quiché*ler ve Yüksek Bölgelerin öteki savaşçı halkları çok güçlü bir sözlü geleneğine sahip oldukları eski Maya kökenlerinden de gurur duyuyorlardı; P. Brasseur de Bourbourg'un, geçen yüzyıl içinde *Popol Vuh* ve görkemli epik şiir *Rabinal Achí* gibi en güzel örneklerini derlediği bir gelenektir bu.

İspanyol 'conquistador'larının istilası karşısında Yucatán Mayaları'nın acılı tepkilerinin dile getirildiği bu *Chilam Balam* alıntılarıyla bitiriyoruz yapıtımızı (önceleri tanrılarla ilgili olduğu kabul edilen *Dzuleler* ya da yabancılar):

> "Ay, rüzgâr, yıl, gün; her şey yol alıyor ama aynı zamanda geçiyor. Her kan bir fasıla yeri bulur, her iktidar tahtına ulaşır... (Ama) her şeyi alt üst eden *Dzuleler* çıkagelirler. Korkuyu öğretirler, çiçekleri soldururlar, kendi çiçeklerinin yaşaması için başkalarının çiçeklerini öldürünceye kadar emerler... Onların ne bilgelikleri, ne sözleri, ne de eğitimleri vardı... *Dzuleler* sadece Güneş'i iğdiş etmek için gelmişlerdi! Ve bize acılarından başka şey kalmayan çocuklarının çocukları içimizde yaşadılar."[37]

37) Ralph L. ROYS'tan alınmıştır, *The Book of Chilam Balam of Chumayel*, Washington, Carnegie Institution, 1933.

KAYNAKÇA

Adams, Richard E. W., *Prehistoric Mesoamerica*, Little, Brown & Co., Boston-Toronto, 1977.

Andrews, George F., *Maya cities: placemaking and urbanization*, Norman, University of Oklahoma Press, 1974.

Coe, Michael D., *The Maya*, New York, Praeger, 1966.

Coe, William R., *Tikal, a handbook of the ancient Maya ruins*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 1967.

Culbert, T. Patrick, *The lost civilisation: the story of classic Maya*, New York, Harper and Row, 1974.

Gendrop, Paul, *Arte Prehispánico en Mesoamerica*, Mexico, Trillas, 1970.

Gendrop, Paul, *Los estilos Río Bec, Chenes u Puuc en la arquitectura maya*, Mexico, UNAM, 1983.

Gendrop, Paul ve Doris Heyden, *Architecture mésoaméricaine*, Paris, Berger-Levrault, 1980.

Graham John A. (yay. haz.), *Studies in ancient Mesoamerica*, Berkeley, University of California, 1973.

Hammond, Norman, *Ancient Maya civilisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

Marquina, Ignacio, *Arquitectura Prehispánica*, Mexico, INAH, 1951.

Morley, Sylvanus G., *The ancient Maya*, Stanford, Stanford University Press, 1956.

Proskouriakoff, Tatiana, *An album of Maya architecture*, Washington, Carnegie Institute, 1950.
– *A study of Maya classic sculpture*, Washington, Carnegie Institute, 1950.
Ruz Lhuillier, Alberto, *La civilización de los antiguos mayas*, Mexico, UNAM, 1963.
Stierlin, Henri, Maya, *architecture universelle*, Freiburg, Office du Livre, 1964.
Thompson, J. Eric S., *The rise and fall of Maya civilization*, Norman, University of Oklahoma Press, 1954.
– *Maya Hieroglyphic Writing*, University of Oklahoma Press, 1966.
Wauchope, Paul ve Gordon Willey (yay. haz.), *Handbook of Middle American Indians*, Austin, University of Texas Press, 1964-1965, c. I-III.
Wolf, Eric R., *Peuples et civilisations de l'Amérique centrale, des origines à nos jours*, Paris, Payot, 1962.